

*Триорій Кочур
Ірина Воронович*

ПРОСТЯГНИ ЧЕРЕЗ ПРОСТІР
СВОЮ ЗНЕМОЖЕНУ РУКУ...

*Вірші та родинні листи
1945-1959 років*

ХАРКІВ
«ПРАВА ЛЮДИНИ»
2018

УДК 821.161
К75

Всі фото, використані в цьому виданні, —
з фондів будинку-музею Г. П. Кочура

Кочур Г. П., Воронович І. М.

К75 «Простягни через простір свою знеможену руку...»: вірші та родинні листи 1945–1959 років / передм. В. Скуратівського; упоряд. та приміт. М. Л. Кочур, Н. Г. Колошук, Л. М. Кондратюк; стаття-післямова Н. Г. Колошук. — Харків: ТОВ «Видавництво „Права людини“», 2018. — 220 с., фотоіл.

ISBN 978-617-7391-35-6.

У період 1945–1950-х рр. у концтаборі ГУЛАГУ поблизу селища Інта (Республіка Комі, СРСР) виникло своєрідне мистецьке об'єднання — група людей, які прагнули творчого життя і знайшли його в поезії. Назвемо його «Інтинською школою». Її авторитетним центром став тодішній в'язень, а згодом український перекладач-поліглот Григорій Кочур; входили до нього представники кількох генерацій українських митців, які гуртувалися навколо Кочура в таборі й опісля — в Ірпені. Кочур і його побратими стали своєрідною з'єднувальною ланкою в ланцюгу наступності української поетичної традиції. Кочурова віршова поетика в «Інтинському зошиті» вражає вишуканістю, розмаїттям, використанням незатертих формальних прийомів віршування, оновленням класичної форми, позаяк є талановитим втіленням ідей, незвичних для легальної тодішньої (сталінського періоду) української літератури: ця лірика розвиває екзистенційні трагічні мотиви, декларує вагу поетичного слова, виявляє особисту гідність і незламність людини.

У книгу входять власні вірші Г. Кочура, опубліковані в єдиній прижиттєвій збірці «Інтинський зошит» (1989), котра стала бібліографічним раритетом, а також родинні листи (Г. Кочура до дружини І. Воронович та її листи до чоловіка), переважна частина яких ніде не опублікована й знаходиться у приватному Літературному музеї Г. Кочура в Ірпені.

УДК 821.161

- © Кочур Г. П., 1989
- © Воронович І. М., 1959
- © Скуратівський В. Г.,
передмова, 1989
- © Кочур М. Л., упорядкування
та примітки, 2018
- © Колошук Н. Г.,
упорядкування та примітки,
післямова, 2018
- © Кондратюк Л. М.,
примітки, 2018

ISBN 978-617-7391-35-6

ЗМІСТ

Інтинський зошит: вірші 1945-1953 років	5
«Рядок у слові нелукавім»	
(передне слово Вадима Скуратівського)	5
«Весни розколихана широчінь...»	8
«Вони, що захват і роздум свій...»	10
Я тих повинен бути голосом	12
«У непроглядній людській хащі...»	15
«Над степом серпневим спека стоїть...»	16
Розмова	17
Спостерігаю об'єктивно	18
Перекладач	19
Сонет інтинської весни	21
Сонет вітрів	22
Сонет занепаду	23
«Отак і судилось: тинятися в тому померклому світі...»	24
«Ні про що не можу, тільки про це...»	25
Інколи	26
Сонет напучування	27
Ненаписаний вірш	28
Балада повороту	30
Сонет	31
Каприз сентиментальний	32
Каприз трагічний	33
Каприз II	34
Каприз III	35
Дружині	36
«Простягни через простір свою знеможену руку...»	38
Молитва атеїста	39
«Бувало інколи: вертаючи додому...»	40
«Якщо ти про мене пам'ятаєш досі...»	41
Про автора	42
Родинні листи (Григорій Кочур – Ірина Воронович)	45
1948	45
1949	46

Зміст

1952	50
1953	53
1957	55
1958	85
1959	135
Примітки	151
Надія Колошук. Поетика віршування в «Інтинському зошиті» Григорія Кочура та його місце в розвитку української поетичної традиції (замість післямови)	207

ІНТИНСЬКИЙ ЗОШИТ:

вірші 1945-1953 років

«РЯДОК У СЛОВІ НЕЛУКАВИМ»

(передне слово Вадима Скуратівського)

Перед вами, читачу, перша збірка віршів поета, якому минуло вже вісімдесят років. Ситуація, погодьтеся, незвичайна, і пояснення їй слід шукати в тій долі – творчій, мистецькій, життєвій, – яка випала авторові.

Рано відчувши магію поетичного слова, Григорій Порфірович Кочур усе своє свідоме життя присвятив літературі. Він збагатив її величезною кількістю поетичних перекладів, причому перекладів найвищого художнього гатунку.

Важко переоцінити цей перекладацький дивосвіт, цей усесвітній поетичний космос, що обіймає фактично всю суму європейської поезії – від її античних першовитоків до визначних сучасних поетів. Музичною рікою протікають тут в українське слово найкоштовніші рядки найбільших із найбільших – від давньогрецьких і давньоримських поетів до Шекспіра, від Гете й Шіллера до Юліана Тувіма. Перед нами відтворено українською мовою кипіння латинського й польського, французького, італійського, англійського та німецького, чеського, новогрецького, білоруського, російського слова. Майстер з дивовижним мистецтвом віддає десятки й десятки великих художницьких темпераментів, безліч поетик і естетик, у яких поставало те чи інше поетичне слово. По суті, перо перекладача проходить чи ж не всіма маршрутами світової літератури.

Мало хто знає, що Григорій Кочур, як і його відомий попередник і вчитель Микола Зеров, не лише перекладав, але й писав власні вірші. Та не поспішав з ними до видавництва і редакцій. Повідомляю про це без усяких натяків на адресу сучасної енергійної поетичної

молоді, – просто як про факт, з приводу якого можна зробити кілька припущень. За ним стоїть, як на мене, насамперед висока професійна вимогливість Григорія Порфирівича, буквально подвоєна саме завдяки глибокому проникненню в таємниці майстерності видатних поетів. Певно, не захотів, а може, й не наважився він виносити неперевірені часом рядки на загальний огляд. Шкода, бо в роки війни з фашистською навалюю архів Кочура не зберігся...

Поновився ж поетичний архів – і ми оце тримаємо в руках – за обставин, не надто для високого словотвору сприятливих. Бо, як колись казав сам Григорій Порфирівич, «світові буревії» не оминули і його самого, і його дружину. На довгі й моторошні десять років опинилися вони за колючим дротом, у царстві, як сказано в одному з віршів цієї збірки, «дротяного дракона».

Спробуймо хоча б замислитися над тим, серед якого варварства, у якому пеклі опинилася ця людина просто-таки неймовірної філологічної й загальної культури! Чи варто в черговий раз говорити про те, до яких меж тут знецінювалося і просто нищилося все людське, будь-які прояви людської гідності. І диво-дивне: людина все ж таки перемогла в своїй цілоденній, цілодобовій боротьбі проти нелюдності. Інтинські вірші Григорія Кочура – це дивовижний пам'яток такої боротьби.

Ще одна обставина доповнить наші враження від пропонованої збірки. Серед товаришів по літературному цеху, в родинному колі Григорій Порфирівич зрідка згадує ті чи інші епізоди своєї північної, інтинської «одісеї». У цих спогадах несподівано багато комічних ситуацій, чітких і точних людських образів. І ніколи, жодного разу оповідач не зупинявся на тому, що, очевидно, становило основу його тамтешнього існування, – на своїх власних переживаннях. Про це ми дізнаємося виключно з інтинської лірики поета.

У контексті напрочуд спокійної, врівноваженої естетики, без щонайменшої афектації та душевного надриву, з бездоганним – актуально було б нині сказати – парламентським тактом і стриманістю постає в інтинському циклі Кочура непримиримість і одвічний конфлікт високого духовного духу та сил, що прагнуть насильства над ним. Значимо також: прозорі, класичні поетичні форми, до яких тяжіє автор – від сонету до терцини, – в поєднанні з високою художньою технікою, гранично продумана їх архітектура вже за самою суттю сво-

єю протистоять навколишній руїницький стихії. Однак яку душевну силу треба було мати, щоб викристалізувався бодай один такий поетичний рядок – «рядок у слові нелукавим...»!

Десь після великих історичних катастроф нашого століття німецький філософ Адорно меланхолійно зауважив, що після Освенціму вже неможливо писати віршів. Недооцінив філософ можливостей людського опору: вірші створювалися і в самих таборах, вірші допомагали вистояти, сформувані й відстояти ті моральні цінності, служіння яким може стати змістом людського життя.

Після того, як «дротяного дракона» було забито, Григорій Порфирівич з перших місяців свого повернення починає енергійно й плідно працювати на відродженій літературній ниві. Шістдесяті роки – то, сказати б, золоте десятиріччя майстрових зусиль. Один за одним з'являються його переклади, надзвичайно глибокі, стилістично елегантні історико-літературні «трактати в мініатюрі» – різного роду літературознавчі розвідки. Український читач дедалі уважніше прислухається до того слова, що його залишило Кочурове перо.

І знову наша історія зазнає чергового «вольта» – спалаху жданівщини на Україні на порозі сімдесятих років, який завдав величезної шкоди нашій культурі, літературі і, зокрема, художньому перекладові. Майже на півтора десятиріччя Григорій Кочур та його соратник-товариш Микола Лукаш були брутально вилучені з читацького обігу, з літературного процесу взагалі. Лише напередодні 80-річчя Кочура було поновлено в Спільці письменників України.

І все ж без перебільшень можна стверджувати, що впродовж останніх десятиліть, усупереч не завжди сприятливим обставинах свого життя, Григорій Порфирівич створив свого роду вільну академію українського художнього перекладу, в якій сформувалося ціле покоління підмайстрів і майстрів цієї справи. Він щедро віддавав і продовжує віддавати молодим свої багатющі знання, свою мудрість людини й митця. І цю книжку, за яку слід особливо подякувати видавництву «Молодь», варто розглядати як частку багатогранної просвітницької діяльності сивого Майстра.

Вадим Скуратівський

* * *

Весни розколихана широчінь
Стривожила сад вночі:
Вслухались дерева, чуда ждучи,
В струнке гудіння хрущів,
Кипів і пінився білий цвіт,
І вітер з обіймів віт,
З кайданів цвітіння, з полону пахтінь
Втікати не смів і не хтів,
І ледве стримувала блакить
Невпинний тиск верховіть.

І в цей цвяхований зорями храм,
В прозорий хрущів хорал,
В цей легіт, що, скорений, завмирав,
У росяну тайну трав
Вступив я, хлопець. В саду старім
І в серці моім горів
Той самий трепет, порив один,
Що зорі в небі водив,
З хрущами бринів, цвіт сипав, як сніг,
Подих займав мені.

То плив угору й тремтів не сад –
То втілювалась краса,
І я за нею, вгін, до небес,
До забуття себе,
В головокрутнім прагненні тім,
Усього зрікшись, летів.

Весно в країні дитинних літ!
Непозбутний твій слід
Такий, що й прокльон років німих
Його затерти не міг.
Таким і досі життям я іду,
Немов у ту ніч в саду –

Либонь, до' станку мене охопив
Той захват потоком сліпим.

Назавжди, весно, я бранець твій,
Задивлений в пінний цвіт,
Заслуханий в шепоти снів твоїх,
В бриніння хрущів твоїх.
Опромінюсь усміхом – усміх мій –
То відблиск твоїх промінь,
Не заламаюсь – то серце кріпить
Твоя незламна блакить,
Вирують, рвучися на світ, слова –
То ти в душі розлила
І плеса п'янкх і зоряних слів,
І чистих, як роси, сліз.

* * *

Вони, що захват і роздум свій,
Окриливши словом, кидали в світ,
Вони супроводять мене всі роки –
Життя минає в такті їх кроків.
Іще хлоп'я, непомітне між людом,
Сп'янявсь я людського слова чудом:
Вже був то не затишок рідних левад,
Де вітер хистку лозу коливав,
А правда цієї землі прастара,
Яку почув і втілив Тарас,
І цвіла в лісовому озера плесі
Прозора безодня мелодій Лесі,
І дихало поле мінливо-безкрайне
Гіркими й п'янкими болями Гайне,
Там спіла Бодлерова терпкість різьблена,
Там плакала осінь сльозами Верлена,
Перекотиполя висхлим зелом
Метався й скарживсь бездомний Віллон,
І води весняні, й грози кипучі
В причасний хаос вергав Тютчев,
То знов глибинно бриніли ріки
Тьмяними кришталями співів Рільке,
І грали тривожні простори чи не
Сліпучим тоном кларнетів Тичини?
І жайворонком спурхував Тувім,
І в небо тяг струну золоту він,
І кидався я стрімголов, без стерна,
В незвичний світ, що відкрив Пастернак.
Все в тім олітературенім світі
Поети обсіли, мов птахи на вітті.

А дні за днями в безвік спадали,
А сни не збувались, не ближчала далеч,
А сонце пекло, і лили дощі,
І збляклі надії вертали ні з чим.

І от – неволя, якої не видів,
Не відав недолею славний Овідій.
Лиш співного світу обрій безхмарний –
Не тьмаряться звуки, не мовкнуть барви
На проклятих, благословенних путях,
Де життя проходить. Справжнє життя.

Я ТИХ ПОВИНЕН БУТИ ГОЛОСОМ

(Медитація)

Драконом дротяним поглинутий,
Із паші темної потвори
Думками зважуюсь полинуги
За обрій дикий і суворий.

Далекий краю мій, омріяний,
Ночами мертвої покори
Мені за сивими зав'язами
Твої ввижаються простори;

Де степ під небесами іншими
Підперезали інші гори –
Здаються ї слъози там чистішими,
І бруду менш у людським горі.

То що ж тебе укрис, краю мій,
Весняний цвіт чи зимний іній,
Коли складу в землі незнаємій
Кістки в нужденній домовині?

Кому, яким взірцем проквітне мій
Рядок у слові нелукавім,
Як манівцями непомітними
Я до сконання доблукаю?

Не пещений людською славою,
Чуттям і таланом убогий,
Тобі на службу все поставив я,
Цуравшись іншої дороги.

Діла й думки мета змагала ця –
Усім часам, усім народам
Щоб рідне слово розлягалось,
Подібне рікам повноводим.

Болів я бодем слова нашого
І в дні здичавіння й принижень
Плекав багаття те, пригашене
Тупими дотиками хижих.

Мої рядки і я навколо сам –
Свідоцтво подвигу малого –
Я тих повинен стати голосом,
Чиє дихання захололо.

Розлогим буйнолистим деревом
Зросла їх мурашина праця;
Косинки, Плужника і Зерова
Ім'я повік-віків святяться.

Таких немало. Хай покручені
Шляхи життя і тьмяний обрій,
Хай жертви будуть неминучими –
Цих не простив би й самий добрий.

Збери ж їх, вирви їх з непам'яті,
Мов скарб, неси в своє майбутнє,
Мій краю, – це вони скопали ті
Найглибші твого слова рудні.

Не вір підступності обмовинам,
Що це – сліпа стихія лиха,
Від них в житті, тобі вготованім,
Палав би людяності віхоть.

Я тих повинен стати голосом,
Хто в многості вже стільки років
Між тундрами з питанням болісним
Невільничим ступає кроком.

За цими лавами похмурими
Обстану я перед віками,

І то не в гніві, не в обуренні,
А в певності тривкій, мов камінь;

Мов вітер, що спокійно дихає
І плине полем неозорим,
Ми скромним словом правди тихої
Стозвукій галас перебором.

* * *

Д. Паламарчукові

У непроглядній людській хащі,
Де морок звив кубло своє,
Де кров найгірших і найкращих
Сліпа земля байдужо п'є,
Де в сірий порох стерті мрії,
Де пломінь в попіл відпалав,
Він нам єдиний серце гріє –
Промінчик людського тепла.
То він снаги нам достачає
Усе, чим дух наш володів,
Ростити з мужністю одчаю –
Суворо, вперто, без надій.

3.IV.1950

* * *

Над степом серпневим спека стоїть.
Степ тратить барви кричущі свої:
Строкате – жовкне, квітчасте – в'яне,
Тихнуть і тоншають пахощі п'яні.
Над степом серпневим, над мертвим зелом
Хижак непорушний тріпоче крилом:
То, може, над нами, над нашим життям
Недолі нашої крила тремтять,
То в нас вдивляються очі безвії
Тупої понурої безнадії.
Над степом серпневим промінь тремтить,
І серце, душним безсиллям пригнічене
Напівбожевільне, напівіронічне
Благання шле у жорстоку блакить:
Прийди хто-будь справедливий і дужий
Із пекла вирвати наші душі!

1945, серпень, Полтавщина

РОЗМОВА

(Кошмар)

Сліпа біляста ніч, і неприм'ята постіль,
І постать, схилена коло вікна. Ну, що ж!
До мене просяться мої нужденні гості:
Блідий, непевний вогник, сірий дощ,
Та ще хистка, обскубана ялина...
Обстали... Я мовчу. Й вони мовчать собі.
Глухоніма розмова тяжко плине...
Все хвилями. Все смугами. Як біль.
В мигтінні вогника вчуваю: – Що? Немає?
Ніколи вже?.. Скінчилось?.. Боляче?!.
Ялинка вітами співчутливо хитає.
Нечутно дощ заходиться плачем.
І – павза болісна... І знов, і знов те саме:
Ялинка прошумить – « Усе... межа...»
І блідо вогник блимає сльозами.
І дощ, не стримавшись, уголос: «Жах!..»
І знов вони мовчать, і я до них ні слова.
Ридають... блимають... тремтять... і знов, і знов
На мигах тягнеться пекельна ця розмова,
Найбезпорадніша з усіх моїх розмов.

1.IV.1947

СПОСТЕРІГАЮ ОБ'ЄКТИВНО

А дивно буває, справді: от я, приміром, роздвоївся.

Перший я: гарячково граю в життя; удаю

Ніби все як слід; хоробливо сміюсь;

А серцю несила терпіти вже; нерви мов струни,

душа в неспокої вся;

І одчаю свого не сховаю, й розгубленості не втаю;

Так, неначебто мушу кудись іти, а згадаю –

піти нема куди,

Ну, і стримую смішне, зрадливе, ганебне,

дитинне бажання заплакати.

Другий я: примостившись збоку, здивовано

те споглядає –

Мовляв, пропадеш ти, небоже, лишень тобі волю дай,

І опікується над першим, і радить йому: «Перестань, мов,

Будь мужній принаймні – все рівно

ніщо не допоможесться!»

А тим часом і перший я, і другий я однаково танемо,

Наближаючись до повного знеможення.

17.V/1947

ПЕРЕКЛАДАЧ

Д. Паламарчукові

Отак і будеш у чужім труді ти
Своє шукати. Ніби одержимий,
Або чужою радістю радіти,

Або страждати болями чужими...
Віддавши серце світовим вражінням,
Мов квіти, рвати чужинецькі рими,

Гасаючи по терені чужиннім,
А потім до знемоги чаклувати,
Важким, виснажуючим ворожінням

До себе навертаючи слова ті,
Як в ліс, ведучи їх в незвичну мову,
То врубуючи корінь вузлуватий,

То стелячи стежину килимову,
Убори даючи дорогоцінні,
Вишукуючи до лица обнову:

Ходу сталеву – Дантовій терцині,
Примхливий крок – Шекспіровим сонетам,
Верленові – хистке тремтіння тіні.

Ти мусиш вимчати сказаним летом
В прийдешнє через урвища Мерані,
Видіння синіх коней промайне там,

Черкнувши чвалом позасвітні грані.
Там Блок осяє п'їтьму занімїлу
Блудним вогнем у болїснїм згораннї.

Ти пробуєш навпомацки, несміло
Ізнов найти для того чистий голос,
Що громом у століттях прогрімало,

Лишаючи в серцях сліпучий полиск...

СОНЕТ ІНТИНСЬКОЇ ВЕСНИ

Повіє часом в зимньому повітрі
Гнилизною інтинської весни:
Прорветься звідкись вихор навісний,
Раптовим жестом з неба хмари витре –

Та обрій знов замурзають вони,
І чути гру диявольської цитри,
І краєвид околишній нехитрий,
П'є сонний плач дощової струни.

І ця непевна злякана блакить,
І крадена тепла скупого мить,
І сум ялин, що вік не молодіє, –

Який відчай навіює все те,
Як блідо, по-північному росте
В душі тонка травиночка надії!

СОНЕТ ВІТРІВ

Все літо злі палаючі суховії,
Мов хижі степові кочовики,
Шугали в полі, сушачи думки,
На попіл перепалюючи мрії.

Тепер інакший вітер степом віс:
Безжалісний, морозяно-шорсткий,
Моїх надій найдальші тайники
Він повива в замети безнадії.

Коли вже вихор схопиться новий?
Не легіт, пустотливий і пестливий,
А налітний, ревучий буревій,

Що розжене околишню імлу,
Що рознесе дощенту твань гнилу,
Що перевернуть світ грізні його пориви!

СОНЕТ ЗАНЕПАДУ

А десь же є на недосяжнім світі
П'янкий полон поезії й весни
І плескіт хвилі болісно-ясний,
І дикий вітер в молодому вітті.

Де ж днів моїх світанок навісний?
Де пориви мої несамовиті? –
Принишкли, безнадією повиті.
Про них тепер і спомини мов сні.

Я занепав. Я на глибокім дні:
Де ще не вигасли думки одні:
Лиш не загинути, лиш повернути

Ізнов у світ солодкої отрути,
В якій я жив, якому я служив,
Якому все своє на жертovníк зложив.

* * *

Отак і судилось: тинятися в тому померклому світі,
Де з привидами недавнього сам тільки я і живу,
Де все спопеліло й вінки похоронні
з цвіту прив'ялого звиті,
Любов одна лиш ридає і вірити досі не хоче,
І серце одне лиш тремтить і чекає вві сні й наяву.
Давати поради – то справа найлегша.
Як добре узнав я тепер це,
Коли собі радити став, щоб урвати ці муки смішні і страшні:
«Та вирви-бо з серця». А вирвати з серця –
то значило б вирвати серце.
А хто знає? Може, воно ще й придасться мені?!

* * *

Ні про що не можу, тільки про це,
І не хочу нічого, тільки цього –
Одне мені сонце – твоє лице,
І тепло єдине – з серця твого.
Хай від сонця того я тану, як сніг,
Хай іншому – хвилі твого тепла,
Хай спокою не маю навіть у сні –
І туди байдужість твоя досягла, –
Як покину я цю божевільну гру? –
Цю блаженну, цю прокляту каламуть,
Ці болі, що силу й снагу беруть
І по краплі, по крихті життя візьмуть?!

ІНКОЛИ

Підкрадається білими, тупими ночами,
За рогом криється, огинається під стовпом,
Никаючи, де б застряти, на чому
Очима спочити, поглядом сліпим.
Сірий. Чи то мінливий. Скоріше безбарвний.
Безформний. Без виразу. Ніякий. Без лица.
Що це – він стелиться чи морок невірний
Пробує проступати плямою в нічнім молоці.
То він і є – демон самовбивства,
млявий спокусник,
Непоправної вичерпаності вісник.
Просякає, висотує мозок чадна його отрута.
Не намір, не думка навіть, а просто б'є,
наче молотком:
– Не лишилось нічого. Нічого ж. Лише
самострата.
Не бажати. Скоритись. Не бути.
Лежати безмовним ніким.
Конвульсивним зусиллям відгоню бридку
примару –
Ні на що, крім жаху, вже й спромоги нема...
Відступивсь він. По бруду помийки потоптався
похмуру.
Жалібний. Загрозливий. Скулений. Німий.

Залишилась болісна втома, що тільки зникненням
марить,
Залишалось життя – до чого ж темніше за смерть!

СОНЕТ НАПУЧУВАННЯ

Гасанові Ахвердієву

Як чорна хвиля поєднала нас,
Так нас і розлучає чорна хвиля,
Коли, здається, млявістю безсилля,
Мов льодом скутий, зупинився час.

Що ж! Іншим – втіхи, радощі дозвілля,
Нам – безнадій нести гіркий запас,
Нам – дійсність без оман і без прикрас,
Нам – зібраність, важка, як божевілля,
Нам – однієї прагнути мети:
Крізь біль, крізь бруд, крізь тундру пронести,
Свого мистецтва полум'я високе,
Щоб, подолавши просторінь і роки,
Його вогні в майбутньому колись
На виправдання наше зайнялись.

15.VII.1951

НЕНАПИСАНИЙ ВІРШ

*М. Соколовському написав я цей вірш
про ненаписаний вірш*

Чи сум хазяйнує в серці, чи боязко проситься радість,
Чи просто промінчик сердешний на гілці завис
і тремтить –
Усе ж те німотне, все те хотіло б у слово вбратись,
Усе те прямує наосліп до виразу, як до мети.
Тому-то й поважно й вигідно тримати ключі традицій,
На щастя й на муки мати щоденно словесний лік,
Міркуючи впевнено: тут – ось отак, там –
он як годиться,
Мережачи візерунки морозяні, мов на склі,
Тріпоче життя в тенетах – укрійся в ажур сонета,
Що бажане, що мінливе – впіймай, затримай назавше.
На Дантові плечі ставши, закуй ланцюгом терцин,
Споминів луг золотавий поклади покосом октави –
Дай лад всьому світотвору та й пануй над світом оцим...
...Тільки от настає часами, що й сам пануванню
не радий:
І де та впевненість? – наче за повіддю вся спливла,
І над світом, тобі лиш підвладним, ти більше
не маєш влади,
І все, що склалось рядками, затнулось, тупцює невлад,
Тільки в серці благає німе ще ніколи не сказане слово,
Те, єдино потрібне, без нього життя – не життя.
Ніби вже на устах, а не висловиш, наче ось тут,
а не зловиш,
Тільки, серце стискаючи, відплески болісно миготять,
Тільки, серце стискаючи, глухо ворухаться безмір
і вічність,

І в нестямі я слово те кличу, й на ловах трагічних
Все прожите оголеним змістом насовується звідсіль,
Тільки – марні зусилля й вичерпуються непомічені –
Мастодонтовим кроком те слово витоптує
        сильця строфічні,
Поринаючи десь у глибінь алогічних лісів.
Та й не личить йому в епігонських пишатися шатах,
І радніше воно не сонетом би стало, а сном...
Зберегти лиш його – й небувалою дня зяяснів
        би початок,
Ну, а так – розчаровано сіло в пратемряву знов,
Тільки, серце стискаючи, відплески болісно мерехтіли,
Та не хтіли втягтися уламки понівеченої строфи,
Аж застигли й вони, й налягло слизьким
        розпластаним тілом
Отупіння важке на поверхню щойно розвихрених хвиль.

17.X.1952

БАЛАДА ПОВОРОТУ

Р. С. Кобідзе

Ночами вимріяв: умиті
Дощем тополі. Вітровій
Шугне по стежці, хитро витій,
І змовкне боязко в траві.
Минаю ниви неозорі:
В душі не зиму і не дві
Виношував я ці простори –
    Єдине, чим думки живі.
Вся спрага літ злилась в цій миті:
Оселя в тиші ранковій,
Там вікна, вітами прикриті,
Мов очі лагідні з-під вій,
Там друг у ніжності суворій
На мене зводить погляд свій,
Прихильний в щасті, вірний в горі –
    Єдине, чим думки живі.
Там, ніби витканий з блакиті,
Прославсь прозорих днів сувій,
Там болі тануть пережиті
Неначе тіні хвильові...
Я стерплю все в німій покорі,
Лиш вийти б в радості новій
На тихі води, ясні зорі –
    Єдине, чим думки живі.
Мій друже, є ти де на світі,
Чи сам створив я привид твій?
Тобі ці сни, жалем повиті, –
    Єдине, чим думки живі!

30.IX.1951

СОНЕТ

Кузьмі Хобзеєві

Попідтинню сиротами,
А я тут загину...

Тарас Шевченко
«Думи мої»

Хай не призначено, моя зловтішна доле,
Ні крихти радощів мені з твого стола,
Нехай не поведеш мене ти вже ніколи
Шляхами іншими, ніж десять літ вела,

Хай застилатиме повік вигнання мла
Від мене рідний край, надій квітуче поле,
Хай під опікою причасного зла
Минатиме життя, безбарвне, вбоге, кволе, –

Приймаю, доле, все без скарги, без вагань,
Лиш збережи, молю, мого ества основу –
Моє оплачене поневірянням слово:

В нім сяє все, чого позбавлений в житті,
В нім – волі й вічності уламки золоті,
В нім – правді світовій і правді нашій дань.

КАПРИЗ СЕНТИМЕНТАЛЬНИЙ

За обрій сонце скотилось мертве,
І п'ятьма стала одразу бліда.
Якої від мене ще треба жертви?..
Я ж спокій, і мужність, і гідність віддав!..

На небі стомлено стигне місяць
Ущербний – взірець безумства мого.
П'ю, мов отруту, прикутий до місця,
Його безпромінний, зимний вогонь.

Хто скаже, що це – свято чи будень?
Душа така безпорадна й німа
У мріях про щастя, якого нема,
Чекаючи друга, якого й не буде.

13. V. 1947

КАПРИЗ ТРАГІЧНИЙ

Отямся! Це ж безумство. Поки
Тебе кружитиме цей смерч?
Тобі один рятунок – спокій,
Бо інше все – безодня й смерть!
І ось він – спокій: погасило
Весь біль, всі скарги, всі жалі
Глухе, безжалісне, безсиле
Кипіння стримуваних сліз.

КАПРИЗ II

Що долею мені для порятунку дано –
Все лікар Час несе: кошмар безсоння й сна,
І шістдесят годин самотності в годину,
І мрію зражену – розраду все ж єдину,
І отупіння чад, обличчям до стіни, –

Все сильнодіюче, а помочі немає...
Чому тікає так уперто забуття?
Навіщо він, оцей тягар нудьги німої?
І серця ниючі, тривожні перебої?..
Ні, не поможеш цим померклому життю!

Хвороба вгадана, уже й діагноз чуєм:
Надії жодної, і винні в цім не ми...
Тут не відкупимось ні жалем, ні одчаєм,
Тут віддамо усе, чого й не помічаєм,
Всього позбудимось – що є, чого й нема...

З'явивсь негадано, утіш мене обманом,
Хоч тінню співчуття і щирості врятуй!
Всьому повірю я, всім вигадкам дитинним,
Душа все привіта у захваті незміннім,
В жадобі радості безглуздій і святій.

КАПРИЗ ІІІ

В строкатім лахмітті своїх почуттів
Я вижебрать крихту кохання хотів.
Воно – як повітря. Воно – як життя.
До тебе я руку благально простяг,
Та милостині мені не судилось:
Рука простягнена так і лишилась,
І я, в безповітряний простір закутий,
Вдихаю болю свого отруту –
Коли ж бо, трагікомічний жебрак,
Інакшого я й не маю добра.
Ану-бо, справді: в пурпур який
Укриєш серця свого ганчірки!?
Натягнеш які на себе шати?
Чим жити станеш? Чим можеш пишатись?
– Тим, що ніхто і вона не знає,
В якій я темній прірві одчаю?
– Тим, що жебрацтво сховати я зміг:
Часом – байдужість, хвилинами – сміх?!
– Тим, що кохання, людяно-ясне,
Спалахнуло й хтозна-коли загасне?
Що на верхів'я знісся, зневаживши мури,
знехтувавши окупи?
– Але жебракові –
Коли ані крихточки зі стола,
З цього, далєбі, втіха мала...

ДРУЖИНІ

Думками збираю наймення ніжні, якими раніше
тебе й не звав:
Вони в брудному повітрі в'язниці, мов подих
лісних недосяжних трав.
Напружую нерви, всім мозком рвуся в глухі
коридори, крізь стіни німі,
Де ти, осяйна моя мріє, сніжинко біла, танеш в
тюрмі.
Поглянь оком серця – над смородом темним то
мій рядок тремтить, ожива.
Відчуй, упізнай в безгомінні ворожім мої до тебе
нечутні слова:
Згадай, скільки років удвох ми блукали
хімерними нетрями десь у житті,
Усе нам здавалось, – іще не жили ми, і щастя не те ще,
і мрії не ті.
А втрат не злічити. Одна, поки й віку, в серцях
залишила кривавий карб.
Знаєш сама – світові буревії пожерли й у нас
найдорожчий скарб
Та все те минуло. Скупе було щастя, рясні
невдачі, покручена путь.
Забудь все лихе, пам'ятай лише добре, образи,
невдячність мою забудь...
А нині, здається, поріг останній переступити
повинні ми, –
Здається, самі себе втрачаєм, позбавлені права
бути людьми.

З'єднаймо ж сили, зберімо спокій,
зустріньмо збройно хвилину страшну,
Розлучені грубо, ми скрізь пронесімо думку одну
і душу одну.
Помічено здавна, що лихо не вічне, зазнаєм, може,
на краще змін:
Спокійних, незламних, немовби тих самих,
колись нас зустріне єдиний наш син.
З любов'ю до тебе, з вірою в тебе усе знесу,
подолаю я,
Без краю близька, до одчаю далека, болісно люба
дружино моя.

*1944. Березень.
Полтава.*

* * *

Простягни через простір свою знеможену руку,
Забудь, що далеко, сядь коло мене поруч –
Ну, помрієм, абощо, в передсвітанкову пору,
Немов не між нами відстань лежить
і роз'єднання роки.

Бач, набігла якраз така незбентежена хвиля:
Тиша. І все, що гнітило, ніби розтало.
Колишне в пам'яті стеле намітку несталу
І диханням дальнім твоїм хвилює
і повнить її поволі.

А що, коли б і справді ще судилося щастя?
Коли б виплило – жадане, тихе, промінне?
Закипіло б у грудях, неначе озеро спінене,
І світ би навколо заграв, убрався в райдуги чисті.
Ми, суворі, несміливі, стримані, вихованці
німотного спаду,

Мов засніжені, мов би вагаючись іній той розтопити,
Зняковілі, не вірячи, ми б не знали, де стати
й на яку ступити...

А воно струмувало б, те щастя, очі засліплюючи,
займаючи подих.

МОЛИТВА АТЕЇСТА

Я благаю Бога Збігу Обставин
І тебе, Випадковості Богине, молю
Зберегти, для людського життя зоставить
І мені повернути дружину мою.
Я про душу й серце її турботи не маю нітрохи,
Ні найменшої, й ходить мені не про це:
Знаю, скрізь вона, там навіть, де ніякої змоги,
Стане людяності найчистішим взірцем.
Досить буде того, аби не померла в неволі,
Та щоб винесла звідти не всохлими зовсім
чуття свої –
Хай принижень тупих і сердечних задушливих болів
Оминає по змозі мертвотна отрута її.
Я не щастя прошу – для нас то було б занадто,
Ми б у часті не сміли, напевно, й очей підняти,
Ми не знали б, якою ступити й де його стати,
Мов у пишнім палаці ніякова вбога рідня.
З нас доволі більш аніж скромної втіхи –
Жити знов чим жили, й разум серед тьми
Тих же прагнень нести запалений віхоть,
Що й раніше несли, не пригашуючи ні на мить.
І як досі в неволі, у владі людиноподібних
Людський образ і мрії потрапили ми зберегти,
Дайте, хай і на волі, хоча на стежках непишних
і бідних
Наша старість промінням поезії
й істини замерехтить.
Тож благаю тебе я, Боже Збігу Обставин,
І тебе, Випадковості Богине, молю
Нам кінець життя достойний і вільний зоставить,
Добре ймення й пошану, малу хоч, у ріднім краю.

* * *

Бувало інколи: вертаючи додому,
Лиш рідні обрії замайорять здаля,
Нетерпеливістю поборюючи втому,
Думками забарний прискорюючи шлях,

Я рвався, щоб тобі чимскорше розказати,
Що бачив, чим мене стрівала далечінь,
І сердивсь, коли хтось, а найчастіш сама ти
Вривала розповідь – мов, спершу відпочинь,

Не надто беручи поважно й урочисто
Хвилину, що мене сповняла до країв
Не очевидністю для всіх ясного змісту,
А пломенем, який приховано горів.

І от тепер судилось прокладати
До дому стежечку – до того, що нема,
Нетерпеливістю поборюючи дати,
Думками деручись крізь гущину оман.

Та ніби й час уже с тобою поруч сісти,
І з тим же пломенем, який горів колись,
Тихенько, з усміхом спокійним розповісти,
Як загубив життя... а решту все приніс...

Я вірю, буде так: перед тобою знову
Усе, що сталося, як саван простелю,
І стану сердитись, коли перервеш мову
Словами співчуття, обурення, жалю
Чи осуду...

1950 р.

* * *

Якщо ти про мене пам'ятаєш досі,
Встань цієї ночі, вийди за поріг –
Розлилося блиску зоряного досить
По небесній ниві об ясній порі.

Ти сузір'я Воза відшукай у небі,
Глянь на нього пильно, посміхнись йому,
Адже Віз той світить, певно, й ще де-небудь,
Адже й тут мені він сяє в ніч німу.

Може, то насправді, може, тільки сниться,
Мабуть, я ніколи й не збагну того, –
А мені привозить срібна Колісниця
Відблиски тремтячі погляду твого.

Хай між нами простір, хай між нами горе,
Хай нас розметали бурі життьові –
Є у мене втіха – ледве гляну вгору –
В ніч ясну – від тебе зоряний привіт.

6.IV.1953

ПРО АВТОРА

19.04.2005

М.Коцюбинська, І.Рапп, Андрій Кочур.

КОЧУР ГРИГОРІЙ ПОРФИРОВИЧ

(нар. 17.11.1908, с.Феськівка Менського р-ну Чернігівської обл. – п. 15.12.1994, м. Ірпінь Київської обл.)

Поет, перекладач, літературознавець, громадський діяч. Народився в селянській родині.

Навчався в Київському інституті народної освіти, де його викладачами були професори С.Савченко, М.Калинович, Б.Якубський, С.Маслов, М.Зеров.

Викладав у Тираспольському та Вінницькому педінститутах.

1943 Кочур разом з дружиною був репресований і відправлений на шахти в Інту (Комі АРСР). Там Кочур займав провідне місце в інтернаціональному гуртку інтелігенції, не припиняв творчої діяльності. Перекладав, писав вірші, вивчав з допомогою репресованих нові мови, зокрема, естонську латвійську, вірменську, грузинську, прилучав до цього друзів. Активне духовне життя допомагало протистояти реаліям каторги.

Після звільнення в 1953 і реабілітації (1962) Кочур повернувся в Україну й оселився в Ірпені під Києвом.

Найближчий соратник М. Рильського, Кочур був неформальним лідером українського перекладацького цеху.

Кочур належав до ключових фігур національно-культурного відродження в Україні в 60-і. Його оселя в Ірпені була центром, де збиралася опозиційно налаштована творча інтелігенція. Після **першої хвилі арештів серед української інтелігенції в 1965** Кочур в числі 139 авторів підписав листа на захист своїх друзів і близьких знайомих.

Усі ці роки Кочур багато і плідно працює, виховуючи нове покоління перекладачів. Його переклади охоплюють 26 століть, починаючи від Архілока (давньогрецька поезія) і закінчуючи сучасними поетами, три континенти (Європа, Америка й Азія), біля 30-ти літератур.

Він автор статей з теорії перекладів, кваліфікованих передмов до видань зарубіжних авторів, численних рецензій і спогадів.

У 70-х Кочур став усе частіше потрапляти до списків тих, кого «розбирали» на різних зборах, попав до «чорних списків», зокрема, за те, що зустрічався з українськими літераторами з-за кордону. **За другої хвилі репресій серед української інтелігенції** в 1973 Кочур був виключений зі Спілки письменників України (СПУ): попри тиск, не дав потрібних КДБ показів проти Є.СВЕРСТЮКА. Був практично позбавлений можливості публікуватися.

Тільки 1988 Кочур відновлений в СПУ. 1989 видана невелика збірка його віршів «Інтинський зошит», його табірна поезія з царства «дротяного дракона». 1991 р. виданий том вибраних перекладів «Друге відлуння».

Як твердить критик і теоретик перекладів М.Новикова, збірка перекладів Кочура – це «одночасно факт української культури, документ нашого часу і «багатоголосий монолог» самого Кочура».

Кочур – лауреат премії ім. М.Рильського за переклади і Державної премії ім Т.Шевченка за книгу «Друге відлуння» (1995, помертно).

Тільки у 82-річному віці дістав можливість прийняти зарубіжні запрошення і виступити з доповідями на наукових конференціях у США (Іллінойський університет, 1991), у Польщі й Чехії (1992).

Кочур був дійним членом Наукового товариства ім. Т.Шевченка, нагороджений медаллю НТШ ім. М.Грушевського.

Бібліографія:

В.Скуратівський. Рядок у слові нелукавим... // Кочур Г. Інтинський зошит. К.: Молодь, 1989. С. 3-6.

Новикова М. Перекладацький світ Г.Кочура // Кочур Григорій. Друге відлуння. К.: Дніпро, 1991.– С. 5-21.

Зорівчак Роксоляна. Григорій Кочур і літературний процес в Україні другої половини ХХ сторіччя.// Сучасність. – 1998. № 11. – С. 124-134.

Вовк В. Чверть століття творчої дружби.// Сучасність. – 1998. № 11, – С. 135-137.

Дацюк Є. «Оплачене поневірянням слово...» // Зона. – 1998. № 13. – С. 136-139.

Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР. Т. 1. Україна. Частина 1. – Харків: Харківська правозахисна група; «Права людини», 2006. – С. 341–343. <http://archive.khpg.org/index.php?id=1113912757>.

Рух опору в Україні: 1960 – 1990. Енциклопедичний довідник / Передм. Осипа Зінкевича, Олеся Обертаса. – К.: Смолоскип, 2010. – С. 343–344; 2-е вид.: 2012 р. – С. 383–384.

Михайлина Коцюбинська, Ірина Рапп, Андрій Кочур. Харківська правозахисна група. Останнє прочитання 10.08.2016.

РОДИННІ ЛИСТИ

1948

1

Г. Кочур з Інти до друга¹

13.ІІ.48

Дорогий друже!^{*2}

Ну от я й вийшов зі стану рівноваги, і знов урівноважився: одержав відповідь з Полтави – зміст її відомий тобі.* Я писав про те, що інакшого наслідку не чекаю, і логіка підказувала це. Але підсвідомо ховалась, мабуть, безглузда надія, бо коли я дістав відповідь, то довго відчував якесь незрозуміле розчарування – тягар ще не минув і досі. Ну та що ж. Жити якось треба.

Найперше я подумую, звичайно, про те, щоб відновити клопотання трохи з іншого боку. Сам я не буду роботи ніяких кроків, бо користі ніякої. Хочу покласти це знову на твої плечі. Знаю, що морока, але нема іншого когось, хто мав би твій досвід і добру волю.

Отже, можу додати лише кілька своїх міркувань. Мені здається, що невдача має такі причини. 1. Уже те, що почали з Києва, спричинувало наслідок – і Київ провінція. 2. А раз передали в Полтаву, то ця подвійна провінція ніяк не могла зважитись на щось, що виходило б за межі стандартної відписки. Адже перегляду ніякого й не було і до свідків просто не звертались – чи правда? Отже, коли сподіватись відповіді, то хіба лише з Москви.* Тут, звичайно, необхідний був би тямущий і викрутливий юрист, але це зв'язано з грішми, яких нема.

---

¹ Лист був опублікований у часописі «Зона», 2005, № 19, с. 48-49, вступ. слово та підгот. публ. Андрія Кочура.

² Позначені знаком* речення або слова відкоментовані у «Примітках». Див. відповідний номер листа.

То треба, принаймні, порадитись із якимось знайомим, що він скаже. А то ще можна було проконсультуватись із незнайомим, але таким, що має реноме. Його запитати: чи так написана заява (мені все здається, що її слід би писати інакше); який % імовірності, що наслідок буде добрий; скільки це коштуватиме при такому й іншому результаті? Перше питання дасть змогу переписати заяву згідно всіх вимог судової казуїстики. Друге зорієнтує в тому, чого можна чекати. А третє може наштовхне на потребу провести мобілізацію коштів. Звичайно, в усіх цих прелімінарних заходах тобі мусить допомогти Ліда,* але вона всього неспроможна буде зробити. Про наслідки й міркування з цього приводу треба обов'язково написати, та ще й швидко – я цього листа чекатиму, звичайно, нетерпляче.

Оце і все про справу. Особливих змін у моєму становищі не відбулося – все по старому. Останні дні став відчувати велику душевну втому. Мав сили ледве читати. Дістав «Матеріалізм і емпіріокритицизм» Леніна – вчора лише кінчив. А тут, як на лихо, й листів ні від кого нема – то через день було, хоч хто напише, а то такий стан, а відгуку жодного. Давай сам писати. Вибач, що в одному конверті лист до тебе і до наших. Це – економія на відсутні конверти. Про книжкові свої міркування я вже писав.

Вітай дружину – твій Г.

1949

2

Г. Кочур до дружини³

3.VIII.49

Люба моя!

Вчора дістав листа, писаного від 25.VI до 2.VII й пересланого через Тамару* без будь-якого додатку з її боку. Якщо згадати, що листів

---

³ Лист був опублікований у часописі «Зона», 2005, № 19, с. 51-53, вступ. слово та підгот. публ. А. Кочура.

я не мав чотири місяці, то мої почуття будуть більш-менш ясні. Тим більше, що там теж одержано мого листа, хоч і давнього. Це мене сповнило таким оптимізмом, що я, пишучи відповідь, вирішив згадати й вірша, хоч списую його обачно на окремому аркуші.* Вірш присвячений відомій тобі справі – моїй одержимості поезією. Він не можна сказати, щоб цілком був опрацьований, і я його терплю лише через те, що деякі рими не позбавлені оригінальності й характеристики поетів видаються немов би забавними. Решта – не виписана, і тепер у мене нема відповідного настрою, щоб довести весь вірш до одного рівня. Може, я колись знову повернуся до нього, то тоді це й буде, а поки що приймай, скажімо так, перший варіант. Рецензія буде мені не тільки приємна, але й корисна.

Другий віршик – переклад з Трістана Дерема.* Серед його віршів, вишуканих і непростих, цей, навпаки, відзначається абсолютною простотою і навіть певною мірою банальністю. Я взяв його тому, що використовував як методичний матеріал – навчав людей, як перекладати і, звичайно, звернувся до легкого зразка. Так виникло два українських переклади, один російський і один грузинський. А побіжно я спробував і сам перекласти, і зрештою вірш став мені симпатичним. Через те я не можу поставитися до нього об'єктивно і для мене ясно тільки, що мій переклад кращий за інші, а безвідносна його вартість видніша людині сторонній.

Цей віршований додаток буде хоч частковою компенсацією за недоладність листа і ту його сухість, яка викличе твої скарги. Тому, що ця сухість зовсім не відповідає моїм почуттям, я намагався зрозуміти її причину. Це в мене не сухість, а якась нехіть до вислову, що зачіпав би емоції. А нехіть ця походить не тільки з моєї стриманості, певно перебільшеної, а частково визначається ще й іншим: весь час перебираючи слова, приймаючи стільки мук з отими поезіями й перекладами, я зрештою так вичерпуюсь, що на листа не вистачає навіть залишків енергії. Ніяк не можу перемогти почуття, що це все умовність, що ясно й так те, про що треба говорити, намагаючись ще, щоб це звучало незвично, оригінально. Справді я таки дуже стомлений і читанням, і писанням, і ти вибачиш мені такі несимпатичні листи.

Життя моє проходить з убивчою одноманітністю й повільністю. Ніяких навіть мінімальних змін. Одне хіба, що треба інакше писати адресу. Там, де була цифра 2, мусить бути 12. Про це напиши киянам,

і якщо сама писатимеш, то май на увазі. А яке це все-таки надлюдське напруження – в таких обставинах намагатися зберегти свій світ незачепленим і незмінним. Це непомітно щодня, а інколи раптово проявиться і стане аж страшно.

Цілую Г.

Р. S. Не треба мені згадувати так часто про ту неможливу травичку,* яку ти до того ж видумала сама й приписала мені – дуже прошу. Г.

3

Г. Кочур до дружини⁴

10.XII.49

Одержав декілька докорів* і щось на зразок каталога віршів і перекладів, які дійшли. А також реляцію про київське буття і стосунки. Почнемо з останнього. Мені звідти пише тільки мама,* дуже рідко й стисло. Ні вітальних телеграм, ні інших форм відчпної кореспонденції мені не шлють. Правда, не можна сказати, що все викладене в листі мені невідоме. Я, наприклад, уявляю собі становище Андрія.* Я відчуваю, що він поступово сформовується на інтересну людину, що має потайну й горду натуру, що він у претензії до мене за ущипливе й не зовсім тактовне моралізування, до якого я вдався в листах – мої листи ще до читання могли на нього справити враження неприємної нудоти. Знаю, що в письмових рядках і загострених стосунках він багато разів опиняється в фальшивому становищі, а дитяча душа вразлива, і це накладає на нього гірку печать. Знаю, як там крутяться в щоденних злиднях і нікольстві,* знаю багато чого і намагаюся про це не думати, удаю, що цього всього нема. Такий уже підлий інстинкт самозбереження – хочеться хоч трохи замкнутися від усього цього й ще багато від чого, бо тоді, почуваю, зруйнується й той нехитрий мікрокосм, в якому тепер обертаюся й всупереч усьому хочу втримати. Проте хотів би уявити собі докладніше духовне життя сьогоднішнього Андрія, зокрема глибину й ґрунтовність його літературних захо-

---

⁴ Лист був опублікований у часописі «Зона», 2005, № 19, с. 56-57, вступ. слово та підгот. публ. А. Кочура.

плень. Недавно я написав листа до Ліди, не знаю, чи буде на нього яка відповідь. Там зачеплено частково й Андрія – самому йому мені вже писати й незручно, стільки разів він не відгукнувся. Далі – перелік того, що тобі було надіслане й що одержане, безперечно неповний. Не названо деякі вірші, на які навіть рецензія була. Отож я поставився до твоєї бібліографічної сумлінності підозріло й переходжу до третього лейтмотиву листа. Кількісне зменшення, яке мені інкримінують, великою мірою залежить не від адресата, а від об'єктивних обставин. Адресат тільки в рідкі моменти депресії, не дістаючи довго відповіді або відчуваючи безперспективність своєї писанини, замовкає. А взагалі він виявляв давню активність, хоч ситуація ускладнилась дуже. Другий докір – тон листів мінявся. Нема колишньої ніжності й так далі. Правда це не визначає, що почуття змінились. По-перше, я ніколи не вмів висловлюватись, все мені здавалось, що вийде банально. А по-друге, тепер особлива ситуація. Кажуть, жаба засинає на довгий час, а в сприятливих умовах оживає. От і я тепер – жаба в стані такого анабіозу. Може це теж інстинкт самозбереження. В усякому разі обіцяю віджити у відповідних умовах. З тією ж метою самозбереження уявляю собі, що ці умови настануть. Не думати так – втратити все.

Недавно був лист від Жилка. Він таки має портрета.* Я вважаю, що коли Андрій і досі фотоамастор, він зробить копію для тебе. Жилко розповідає про деякі новини літературного характеру, не дуже докладно й мало цікаво. Обіцяє вислати Стефаника. Окрім Стефаника вийшли ще дві українські книжки, що цікавлять мене. Це вибрані поезії Гете в перекладі українських радянських поетів (ювілейна очевидно збірка) і «Прометей прикутий» Есхіла в перекладі Бориса Тена з передмовою Білецького. Чи ти Тена пригадуєш? Я його знаю з того 1929 року, коли перекладали для Савченка антологію французької поезії. В 1935 році він раз зайшов до нас у Києві – молодий, елегантний, зграбний, після відбуття аналогічних курсів.* Він списав у мене свої переклади, які втратив. Кудрицький говорив,* що вони разом переклали «Бенкет» Платона. «Прометей» був готовий у нього дуже давно, але ніяк не міг з'явитися в світ. Отже коли я дізнався, що книжка врешті вийшла, я прямо-таки зрадів. От зробити щось подібне, щоб було з чим показатись – це було б єдиним виправданням теперішнього самообмеження й тепличного існування. Може то самоомана, але це єдине, що дає якийсь сенс моєму теперішньому порівняно спокійному, хоч і змертві-

лому настрою. А в іншому стані було б не тільки не до ніжності, а навіть не до життя. Стаття з «Літературної газети» мені трапилася, звичайно, повністю. Несподівано автором її виявився Лейтес.* Очевидно, щоб не підлягти нападкові, вирішив напасти. Робить він це не надто сумлінно – так можна десятками знищувати критиків, і Лейтеса більше, ніж кого іншого. Далі «обстріл» поширюється на кількох кандидатів і одного доктора, і доктор цей – Шамрай. Він писав про Гофмана* і, як це було модно, знайшов у нього риси, що дозволили розглядати його як попередника критичного реалізму. Це погляд, що був модним протягом кількох десятиліть. У різні часи тут перебільшення досягло апогею. Певною мірою в цьому погляді є своя рація. І це дало підставу Лейтесові знищити Шамрая. Я не відчув ніякої втіхи, читаючи статтю, лише співчуття. Навіть до Тусі,* хоч може її робота й не була надто блискучою. До речі, Тамара не писала тобі про Шамрая, чи він продовжує працювати? Лист переривається, бо закінчується папір.

Не вимагай від мене, прошу, фразеології – все лишається незмінне назавше. Цілую Г.

Лист буде, мабуть, новорічним, прийми поки що побажання, а в наступному буде вітання.

1952

4

І. Воронович до чоловіка

10.VI.52

Здравствуй, любимый, родной!

Мама писала, что настроение у тебя неважное, письма получаешь редко. Хочу, чтобы это письмо ты получил и почувствовал, что не одинок, что я о тебе постоянно думаю, жду конца разлуки, в будущем в тебе – опоры. Я считаю месяцы, так быстрее выходит, – год тянется бесконечно; надеюсь, в сентябре увидимся. Две трети жизни прожито, и то, что осталось, должно быть хорошим. Это намного зависит от нас самих. Может быть, мы не сразу будем вместе, но потом – обязательно.

Из прошлого часто вспоминается, как однажды мы с тобой вечером возвращались с огорода и далеко за городом в густых сумерках видим: что-то, подпрыгивая, катится навстречу. Оказалось – Анрик.* Ждать ему надоело, вот и выбежал встречать. Возвращаясь, я все переживала, что мы могли разойтись, и журила Анрика за легкомыслие. Ты сердился, что я задним числом волнуюсь, а сам, видно, переживал: что могло бы случиться... Было темно, много разных тропинок, и все же не заблудился малыш, встретил нас. Когда будем вместе, припомним подробности его детства, переживем все сызнова. Твои письма для меня бóльшая реальность, чем мои воспоминания о тебе. Но писем почти нет у меня. Все же многое из них я помню хорошо и любимые места повторяю, когда бывает очень уж тоскливо.

От мамы ты, наверное, знаешь, что я поменяла работу. Надеюсь стать мастером. Почти весь день на свежем воздухе,* загорела, окрепла, но немного худая. Удивительно, что мое порочное сердце не капризничает; наверно потому, что я все же достаточно сплю и отдыхаю нормально. Есть время почитать, это для меня главное.

Газеты, в том числе «Литературную» и «Советское искусство», читаю почти регулярно. Прочла много хороших романов. Очень понравилась Анна Зегерс.* Радио слушала до 9-ти вечера, а днем редко, т. к. работаю. Напиши мне, как твое здоровье? Не в твоей привычке заботиться о нем, но, прошу, сохрани его если не для себя, то для близких, для твоей Иры.

5

Г. Кочур до дружини

24.XII.52

Люба моя!

Мабуть, я з місяць не одержував ніяких листів – думав уже всяке, і що не одержу, коли це вчора прибув лист від тебе. Отже я перестав турбуватися за нас і турбуюсь тепер за киян. Мені здається, що незважаючи ні на що, вони б не могли так довго мовчати, коли не сталось чогось неприємного й несподіваного. Хоча буває й так, що озвуться після довгої перерви з таким виглядом, наче нічого й не сталося. Я окрім усіх повідомлень про їх життя й про Андрія чекаю ще ділових

відомостей: досі не знаю, чи одержали вони книжки, а тепер ще додалася турбота про портрети.* Знаю лише, що пропасти не повинні. Щодо кіно, то до нас нові фільми прибувають з запізненням і несистематично, отже я в цьому розумінні відстав надзвичайно. Про зміни в розпорядку твоєї роботи нічого ще ти не писала. Чому ти саме географію вивчаєш? Мені вона цікава була б лише хіба для гри – робити подорожі по мапі. А от що пам'ять робиться погана – це я на собі відчуваю – забувається все, запам'ятати можна лише коли добре втовчеш у голову, і то в обмеженій кількості. В цій кількості для географії місця ніяк би не знайшлося.

Про марнування часу й я інколи думаю, але інакше й не може бути – і день короткий, і втома, і хоча три години поспати треба – тож встигнути можна менше, ніж хочеться. Я до того ж знову помалу втягся в читання, і тепер оточений книжками, з якими не встигаю розправлятися. Зараз ось закінчив «Кружилуху» Панової, до якої добре ставлюсь після «Спутников».* Перечитав шість комедій Шекспіра, і все-таки мимоволі інколи проходить у голову, що Толстой мав рацію в його оцінці. З цього приводу вів довгу суперечку з одним своїм приятелем.* Він оборонявся загальними твердженнями, а я мав у розпорядженні свіжопрочитані тексти, й коли наводив цитати, то виходило, що нема виправдання дечому ні з погляду життєвої правдоподібності, ні з погляду логіки самого твору. А тепер на черзі й Марк Твен, і трошки Лєсков, і «Кавалер золотой звезды» Бабаєвського, і Бальзак, і спогади Майського (колишнього посла в Англії), і ще якась повість про Решетнікова. З віршів добув том Багрицького і нове видання Тютчева.* На ньому (як і на Феті) я колись виховувався і тому тепер, читаючи, я в тих часах, коли весь світ здавався різнобарвним і головне – зеленим, коли кожен образ примушував серце битися і викликав тремтіння, а життєвий шлях манив, і в думці не було, що він зрештою приведе сюди і до того ж в амплуа «майже нікого». Здається мені, що такий поворот – наслідок не мого слабого характеру чи нерішучості, а це все може бути пояснено (і колись буде пояснено) ходом подій. Для мене Тютчев асоціюється з семирічкою, де я його вперше дістав, і я згадав багато зворушливого й трохи смішного, що до Тютчева ніякого відношення не має. Але повернімося до твого листа. Далі в ньому – про панчохи. Вони мене ні до чого не зобов'язують, але тягнуть за собою питання про черевики, чоботи etc. Тепер у валянках ходити не передчасно, був уже мороз 43 градуси, а до цього я ходив

і в чоботях, і в черевиках. Чоботи незграбніші, але зручніші, бо шнурувати не треба – взув і все. І навряд чи я стану тобі ближчий через цю подробицю. Я тебе бачу вдягнуеною так, як ти колись вдягалась. Після панчішної проблеми йде портретна. Ти мусиш одержати портрет роботи не чернігівця, а ленінградця. Він ніяк не пропаде. Рекомендований іде довше. А що він з Верленом поєднаний* – не біда. Не на одному ж вони аркуші. Коли твої там зовсім байдужі до перекладів, то мої ніколи їх не бачать, це ж ти сама знаєш. Не бачитимуть і цього. Той професіонал, якому ти сподобалась, виїхав невідомо куди, залишивши мені кілька малюнків, книжку і дві фотографії своєї дружини (дуже ефектної). Шкода – він був найприємніший і найпрацьовитіший за всіх. Тепер треба замовити тебе іншому – чернігівцеві мабуть. Андрій великий скаржиться на матеріальний стан, а Галя полтавська – на долю.* То мало цікаво. Радий, що ти Кордону чула. «Дороги» співає не Іванов, а Абрамов, і не добре. Куди краще виконує її естрадна пара Лядова і Пантелеєва.* А взагалі хороші передачі трапляються рідше, ніж колись.

На закінчення додаю, що недавно склав вірша, де про тебе мова. Але надішлю його наступного разу. Я хочу впевнитись, що ти Верлена одержала. Не можу не похвалитись, що навчився трохи читати й писати грузинською мовою, і слів з 10 завчив. Хочу перекласти кількалюблених поезій, користуючись товариською допомогою.

Цілую.

Р. С. Забув – новорічні побажання. Проте я щодня тобі бажаю того, що й під Новий рік.

1953

6

Г. Кочур до дружини

20.II.1953

Люба моя!

З листа дізнаюся, що тобі ніхто не пише, ні Андрій, ні Г. Щодо останнього, то я його зустрічав недавно.* Він каже, що пише не в по-

рядку відповіді, а так, час від часу, в згоді з можливостями, не завше сприятливими. Про себе писати майже нема чого. Зовні – все те саме. Що інше – то не на краще. А внутрішній стан – було майже непорушне отупіння, а це ніби є зародки якогось відмерзання. Читаю небагато, дуже й дуже стомлений від попереду читаного. Ось тільки накинувся на Островського* й перечитав кілька п'ес. Раніше він не був мені до смаку, а тепер я примирився з ним і він видався цікавішим. Прочитав також чисто кон'юнктурну книжечку акад. Державіна «Происхождение русского народа»* – цим справа обмежилася. А от після довгої перерви почав знову писати потроху й перекладати.

Певне пожвавлення настало тому, що потрапили мені до рук два грузинських поета. Один – Бараташвілі, знаний і тобі з перекладу Пастернака, а другий сучасний – Галактіон Табідзе.* Читати я трохи вивчився, а пояснюють мені приятелі. Все-таки Пастернак трохи вдосконалив Бараташвілі – деякі поезії, що так мені подобалися в перекладі, наприклад, про блакитний колір, в оригіналі не видаються безсумнівними. Тепер мені зрозуміло, що він обережно говорить у передмові: «Ці поезії можливо не були цілком викінчені, і може печать генія надає їм останньої викінченості». Мій постійний коментатор прихильніший до Галактіона Табідзе, що посідає місце, подібне до Тичини, з тою різницею, що тепер уже його діяльність у минулому, він не захоплюється навіть державною діяльністю, а веде богомне існування. Я шкодую, що тут нема російського перекладу, який був у мене в Києві. Просив, щоб переслали, але ні звука у відповідь (не лише про це, а взагалі). Поки що ті поезії, які ми розібрали, не становлять собою чогось надмірного. Але коментатор підбадьорює, що головне ще попереду. Я зробив один вірш, який посилаю тут. Він трохи звичайний і на тлі Блока або Рильського видається навіть буденним. Я хотів досягти більшої повноти звучання всякими малопомітними технічними дрібничками як от незвичні рими, ритмічні тонкощі. Але мабуть те не може врятувати становища. Інша річ – терцини Поля Валері «Пряля».* То вірш дуже досконалий, і я морочився з ним до божевілля, деякі рядки вдалися добре, а в інших місцях, надто наприкінці, я таки спасував і чимало чого не передав. Шкодую тепер, що перекладав не шестистоповими ямбами – більше можна було б вмістити, але вже не сила повертатись до нього. Сам вірш становить певно опис картини, на якій пряля й показана в провітку вікна на тлі саду, надвечір, вічна,

ніби застигла в мертвій бездіяльності. Цей переклад додаю до листа. Що від тебе нема нічого, не дивуюся, мабуть на те є свої підстави, але хотілося б знати, доходить хоч що-небудь з написаного мною. Що далі посувається час, то більше опановує чисто спортивна гарячка – дні йдуть ніби в якомусь шаленому перебігові з однією думкою – добігти, а дистанція ще дуже немала. Замкнувшись у собі й обмежуючись в теперішньому житті мінімумом необхідного, я більше живу тим, що було колись, і кожна згадана дрібничка видається без краю любою. І все те згадується якось у подвійному плані: одне те, що це було, а друге – з якимись проєкціями в майбутнє. Інколи, забувшись, відчуєш майже щастя, наперед переживаючи прийдешню ідилію, що може складеться зовсім по-інакшому. Одне зле, що підкрадається старість. Але тим часом я ще молодий і сповнений до тебе невисловленої ніжності й любові – яка шкода, що марної.

Цілую Г.

1957

7

Г. Кочур до дружини

Київ, 21.VIII.57

Дитиночко моя мила!

Сьогодні одержали від тебе телеграму. Радіємо, що тобі вдалося добути плацкарт, але мабуть важкими зусиллями, і цей додатковий поїзд буде довго тягтись до Інти. В усякому разі, чекаємо від тебе листа, де ти розповіси, як їхала до Москви, чи ті нахаби не пробували ще мінятися місцями, чи зустріла тебе Айра Олдрідж,* як ти поводи-лась у Москві і т. д. Від неї сьогодні лист, датований 18; здивований, чому нема телеграми і з проєктом заслання племінниці до Інти (вона тобі про неї говорила? Чи ти сказала, що не така вже легка справа знайти роботу в Інті?). Поки від тебе дочекаюсь, то починаю тобі довгу реляцію від самого твого від'їзду. Отже, коли ти така молода і жвава, красива й здорова востаннє показалаась у вікні, ми з Буяльським* дали телеграму й пішли додому. Андрій сидів і гриз англійську мову.

Він пояснив, що чекав нас на дві години (я так сказав йому), а коли вже стало пізно, то він на пів годинки побіг пообідати, бо голодний, і нас прогавив. Виправдався цілком, тим більше, що вигляд був трохи «сокрушенный».

Ми з Буяльським переглянули Les letters française. Там стаття про Рембо і реклама перекладеного роману Некрасова «В родном городе», а щоб привернути увагу, то реклама коротка: «сильніше, ніж Дудінцев».* Пішли з Буяльським до Полянкера й Дроб'язків, які тобі передають привіт. Ще можна було б піти на симфонічний концерт (Рахлін і Сечкін),* але я на жаль не пішов, поїхали в Святошино до Буяльських, а потім одразу додому. На вівторок умовились піти на виставку Врубеля, що відкрилась у Музеї російського мистецтва.* Коли я з'явився вчора в Київ, Андрій там запрагнув піти на Врубеля, спитавши, чи можу я бути гідом. Ми не дочекалися Буяльських (які нас догнали вже на виставці) й пішли самі. Стільки Врубеля в одному місці я ще ніколи не бачив. Є багато такого, що ніколи не було в репродукціях з різних провінційних музеїв. Дещо на Андрія справило враження, а Буяльська спочила душею, коли після Врубеля потрапила туди, де Куїнджі й Шишкін.* Потім Андрій зник, а ми ще пішли в Музей західного мистецтва, отже на музеї пішов день. Завтра ще веду їх до Музею українського мистецтва.* Купив дві словацькі й три чеські книжки (одну дитячу поему чудово видану з малюнками) й три примірники «Заповіту» Шевченка, з яких один шлю Паламарчукові, другий Людмилі Василівні, хоч на неї й сердитий. Листівки їм не писав, сподіваючись, що ти будеш там раніше.

Мучусь, що Франса нема. Шкодную, що коли тебе нема, з'явилися кавуни. Живемо ми мирно. Мама, як завжди, незрівнянна: коли я приніс дитячі чеські книжки, то на них накинулась не Тамара, а вона. Почуває себе добре. Я майже зовсім позбувся своєї недуги. Переклав усього один вірш С. К. Неймана* з часу війни 1914 року, який тобі й переписую.

МИТЬ

На шляху коло залізниці
Задрімав на сонці в опівденній ситості літній день;
Те наше річище людей і речей, і тутешніх і дальніх
Висохло від надто довгої спеки, мабуть,
І самота заповнила його високо до країв.

Я, заблукана річ, сиджу тут і тримаюся тихо,
 Аби не збудити, не зрушити сили, що спочиває..
 Та в мене й думки пристосувалися до полудневої млості.
 На шляху коло залізниці
 Сьогодні, здається, вічно могла б тривати підступність
 Ясної порожньої щепи з відхиленою заслоною.
 Та проте якби що й захотілось діяти тут,
 То міг би це бути хіба що метелик, яскравий як пломінь,
 Або селянин, що дрова везе, набравши в яру їх зі стосу,
 Чи то бабуся, яка, несучи оберемок, говорить: добридень...
 І справді того б уповні вистачило мені й країні.
 На шляху коло залізниці
 Я в опівденному сонці піддався звабливій омані,
 Забувши, що тільки мить, зовсім нікчемну,
 Таку лиш, яка потрібна дневі, щоб поглинути ковток опівдня
 Триватиме відпочинок між двома косогорами, що їх тиша –
 Милосердя двох величезних котів, коли вони граються з мишею,
 І встав я раптом, з облуди вирваний, і дивлюся туди, праворуч,
 Та чорна діра тунелю мурчить, обтрушуючи тишу з себе,
 Шаленим костуром самоту розганяє
 Забороняючи мені мислити:
 З усіх почуттів своїх я – насамперед зір.

Чекаю зауваження. Цілую без ліку. Всіх вітай.

Г.

Інші напишуть завтра.

8

Г. Кочур до дружини

Київ, 27. VIII. 57

Дитиночко моя люба!

Твої листівки й телеграми одержані, теж і лист із Москви. Я тобі пишу вдруге, не лічачи «Заповітів». У суботу їздив на вокзал проводжати Буяльських, за що в нагороду одержав коробочку від черевиків, повну яблук. Тебе просять вітати. Тоді ж одвіз я ковдру, подушку і паль-

то Галі, за що в нагороду був напоєний вишнівкою; Миша сказав, щоб я переходив до них, коли дачу ліквідуємо.* Повернувшись увечері, знайшов повідомлення на посылку. В неділю з О. Ф. і Томою пішли на пошту,* а щоб не було скучно йти, О. Ф. зв'язала ті дві діжки, які здимали стільки стуку, коли в нас були гості, і ми таскали їх до бондаря, аж за пошту. Знайди в Л. В. того листа, де я писав про книжки, й подивись, чи там я не назвав словацького поета Hviezdoslava, якого треба було вислати, й чи назвав монографію В. Динник про А. Франса,* яку вислано?

В понеділок я поперся до видавництва. Солонько подивився мої зошити* й сказав, що це доречно, бо через два тижні будуть затверджувати план і він туди вставить Франса, а для цього треба написати коротеньку анотацію, сторінки на дві, про дві книжки і т. д. Мольнар, як я і сподівався, поїхав до Праги радитись про зміст чеської антології;* буде через якийсь тиждень. Я подивився директивний список, який прислали словаки. Саме цікаве в цій антології те, що вони забрали собі Коллара.* Він родом словак, збирав словацькі пісні, але жодного рядка не написав словацькою, лише чеською. Я вирішив перекласти пролог до «Дочки Слави». З інших словаків у мене є згаданий уже Гвездослав (на нижній чи другій полиці праворуч – на етажерці коло дверей) і ще два: Ботто і Ондрейов.* Ботто представлений уривком із поеми і примітивним «Відгомоном української думки». Може й захочу перекласти. У Ондрейова взято три поезії, з них дві – про матір.

Я не настоюю щодо Гвездослава, може його вже в Інті доведеться робити. Поки що читатиму й переписуватиму Франса й перекладатиму Коллара (це – 110 рядків). А після затвердження плану, повернення Мольнара і здачі Коллара вестиму грошові переговори. Між іншим, Франса ще одну книжечку доведеться перекладати – «Малого П'єра».* А де взяти? Коли вернеться Жилко,* нехай шукає в бібліотеці Академії Наук – це буде завтра.

Після Солонька зайшов до Галі, пішли до них. Вона нагримала на Тіну,* що дома мало хліба: мені й моєму гостю вистачить, а ви як хочете. Бачив коректу антології української поезії. Сучасну укладав Нагнибіда. Зерова він не взяв. Є Поліщук, Кулик. Приємно, що є Плужник. Олеса не буде.* Антологія так собі, не блискача.

Сьогодні замість Коллара й Франса проводив Тамару. Взяли таксі, вона поїхала й не спізнилася. Я поїхав за медом, а там – «санітарний день». Ще й під дощ попав через той мед. Розлючений, я вернув-

ся додому, погнав Томку за медом і пишу тобі листа. Мама молодець: може сама собі врізати хліба, засвітити керогаз. А читає все раніше за Тамару. Я жду від тебе відомостей про: 1) стан здоров'я, 2) як зустріли, 3) як на роботі, 4) як удома.

Люба моя самотня покинута дитина! Привіт тобі від Галі, Тіни со чады, Дроб'язків. Привіт усім. Цілую тебе багато разів.

Г.

Привіт усім. Дм. Ф. хай розкаже про літературні новини.*

Ян Коллар. З ЕПІГРАМ

1. Чемність

Вже й до слов'ян прийде швидко освіта, заждіть лише трохи,
Звольте ж, панове, і ви вийти зустріти її.

2. Марна праця

Хто пропонує народу освіту раніш, ніж державність,
Плутає з коренем цвіт, ставить у хмарах палац.

3. Причина

Славний народ наш рабом ворожі уста прозивають.
Ганить той славу чужу, в кого своєї нема.

4. Знущальникові

«Мова убога у вас, і краси в ній не бачу я зовсім!»
– Що ж вона, будь-кому так зразу й покаже красу?

5. Наша епоха

На відкриття багата, спасибі їй, наша епоха:
Тіло звільняє з оков, дух на заріз ведучи.

6. Ревнителеві слов'янства

Хай на твій клич: «Слов'янине!» – відгукнеться завжди людина, –
Треба в народі вбачать людяності носія.

7. Нащадкам

Браття, про нас не судіть, що і як ми Уміли писати, –
Що й як ми Сміли писати можете тільки судити.

8. Пророцтво

Поки тронам служитиме світ, а не світові трони,
Доти не буде ніяк людству на світі добра.

Дитиночко, це сьогоднішній мій доробок. Не радій, до антології призначені тільки три останні епіграми, а перші п'ять переклав мимо-

хіть, щоб до них більш ніколи не повертатись. Хочу вкидати листа, а Тамара ніяк не напише, а замість писати щохвилини бігає виглядати дорогоцінного Гріна.

Покажи епіграми Д. Ф. та Людї й сама не скупись на зауваження. Користуюсь із нагоди й ще раз цілую.

Г.

Тамарі не дописано, шлю лиш своє.

9

І. Воронович до чоловіка

30.VIII.57

Любий Грицьку!

Одержала листа, відповідаю на питання. Нахаб у вагоні ми (я і сива дама) перемогли сумирністю, вони були чемні. Демишкон не знала,* що робити з небогою, що через четвірку на іспитах вибула з конкурсу. Боялася, що сваритиме батько небоги: він був за вступ у провінційний вуз, де малий конкурс, а Д. потягла її в Москву. Тоді з'явилася думка відправити її до Інти, що вилила відро холодної води на її гарячу голову, і вона вирішила забрати небогу до Абакану.* Твої слова про мене «молода, красива, здорова» протирічать реальності, я мало не сприйняла за насмішку, але таке тлумачення не пасувало стилю й змісту листа, тому я раділа, що в тебе ходжу в молодих і гарних. Заздрю, що ходили на виставку Врубеля.* Чи ти був гідом Андрійку? Знаю, не любиш пояснювати, вважаєш, що коли ти знаєш, то усі мають знати.

«Заповіт» Паламарчуку не віддала.* Він приходив справляти електрику в тамбурі, де Л. В. пошкодила розетку,* я була на роботі, ключ залишила йому. Розетку треба нову. Д. Х. приніс скло на розбиті шибки. Одне вставив, ще два – потім. Чомусь не виходить жити ощадно. Купила помідори по 2,50 кіло. Серед них і зелені, і гнилі, зовсім не те, що у вас. Яблука в крамницях 9 крб. кіло. Дешево. Купую молоко, капусту, тріску, картоплю порпаю. Радію, що ти позбавився радикуліту; помагає грілка? Щойно шукали Конрада «Аванпост прогресу».* Там, де ти вказав (етажерка) його нема. Шукатиму на шафі і там, де книги загорнені в церату. Знайти нелегко, і коли не напишу в

листі дати народження, не гнівайся: в мене багато роботи на завтра, а листа хочу завтра рано вкинути.

Про «Мить» Неймана.* Це річ не для пересічного читача. Зробив ти її майстерно. Чим більше читаєш, тим більше відкривається цікавого. Зауваження одне: сцена з відхиленою заслоною. З погляду звучання це краще, ніж завіса, але вона – то щось із фанери, картону, бляхи (заслона в печі). Чи не краще все ж завіса? Видається мені непотрібною двокрапка в передостанньому рядку. Краще б там крапка і останній рядок сам по собі, не зв'язаний змістом із передостаннім.

Щось з окулярами: не завжди можу читати. Писала в окулярах, потім скинула. Все мені погано без тебе. А найгірше з роботою. Директорство боком вилізе. Всі інертні, байдужі, нічого не можу домогтися. Скличу нараду, побачу: як не зрушиться з відвідуванням учнів і ще дещо – відмовлюся. Нервів трачу чимало, а невідомо, яка буде зарплата. Так по-дурному: в штатах є директор, а ставки нема. Я сказала: без ставки не призначати мене наказом. Терпіти не можу цих хитрощів! Ясенчиха подає в суд на управління: не виплатили відпускних. Коли в неї вийде, і я заворушуся. Сьогодні одержала відпускні за вісім днів – 335 крб. і за іспити 225. Шукаю жінку поштукатурити стіни й побілити хату, самій ніколи: щодня школа. Ще вилетить сотня. Треба поспішати з ремонтом, поки гарні дні.

Літо цього року було сонячне, кажуть, не було ще в Інті такого. Та й тепер тепло: дощ буває зненацька. Так, сьогодні і я змокла, не зважаючи на парасольку. А потім знову сонце і я висохла. Вчора бачилася з Хименками, заносила бідончик на молоко. Анд. Ів. пішов мене провести.* Худий він став, нервує. Дитина в них – Геркулес. Ідем з Анд. Ів., наздоганяємо Труфальдину* з чоловіком і сестрою. Йдуть до мене, почули, що приїхала. Пішли разом, посиділи, поговорили. Л. В-ні прийшло повідомлення на машину. Вона її забере на нову квартиру. Л. В. вже живе там. За шиття не хоче брати гроші. Купимо їй подарунок – скоро вона іменинниця. Треба їй купити цирату на стіл, як наша. Нашу лишимо мамі: не возити ж туди-сюди скатерку!

Грайчику! Зроби так, щоб Андрійко вступив на курси. І не сиди довго в Києві, я сумую за тобою. Пиши мені часто. Я читаю Гріна* і це, здається, єдиний порятунок від туги. Ще треба перевірити письмові роботи, а я провела іспити, голова болить і братися до робіт не хочеться. Хочеться читати Гріна в ліжку. А ще треба щось вечеряти...

Книгоманам ще не написала, не можу відповідно зосередитись. Передай привіт Буяльському.* Вітай всіх, хто й мене вітав. Мамусю, Тамару міцно цілую. Тебе теж трошки цілую.

Твоя Іра.

10

Г. Кочур до дружини

Київ, 4.IX.57

Люба дитиночко!

З великим нетерпінням їхав до Києва, бо сподівався листа від тебе. Сподіванки виправдалися – одержав сердитого листа з доганою. Треба ж було, щоб перший до тебе прийшов отой німий лист, не зважаючи на те, що я днем раніше надіслав чималого мотивованого листа, де пояснював, що «Заповіді» справді належать Л. В. і Дм. Х., а в нас є такий самий. Там вірш був, хроніка нашого життя, і т. д. Сподіваюсь, що ти одержала вже його, і ще одного після нього, а сьогодні надіслала врешті Тамара, то й я туди вклав записочку з віршиком. Отже, не сварися: мені здається, що я досить ретельний у листуванні, а Андрієві не до листів – напише після іспитів числа 12 чи пізніше, коли будуть наслідки іспитів. Мені теж, власне, не до листів і не до віршів – я ці дні тільки власний антрепренер. Сьогодні поїхав у Київ із Светою. Зайшов у видавництво. Виявляється, Рильський там був учора після того, як я пішов, і сказав, що з Первомайським йому говорити нічого, він бере чеську антологію, а працювати почне з жовтня. Первомайського не було.* Отже я умовився з Солоньком, що коли прийде Первомайський, то щоб сказав, де й коли я можу його побачити. А сам завтра рано їду до Рильського, щоб показати йому, що є і яких авторів хочу за собою закріпити. Враховуючи принцип, що один перекладач мусить робити всього автора, я ламаю голову, якого б чеха накинути Дм. Х. І нічого не вигадано. Гавлічек? Чех? Сладек? Дик? Шрамак? Сова? Чорти його батька знає! Зі словаком це ніби ясно – Ботто.

Після видавництва пішов до інституту літератури. Довженчиха вернулась,* тобі передає привіт (як і Жилки й Дроб'язки). Французького Франса там два томи, з яких жоден не підходить. Російською мо-

вою «Жизнь в цвету» у виданні одеському й московському.* Я взяв обидва. Ще треба колись іти до Білецького,* може що знайдеться в нього. До Рильського краще було б іти, коли буде Мольнар з проспектом, а той досі не приїхав. Між іншим, до Первомайського зручніше було б іти разом з Полянкером, але він поїхав, правда, не надовго. Отакі справи. Ти питаєш про маму? Пустує. Раз пішла раненько на базар по хліб. Тамара в сльозах кинулась розшукувати, розминулась, а вона прийшла й каже: «Що це за люди? То був за мною один поліцейський (тобто ти), а тепер другий. Думаю, що тепер мені й з хати не можна показуватися». Сьогодні її залишили саму, я вернувся, а вона мені урочисто демонструє літр молока з ларька. Рукою рухає краще вже. Товчеться весь час, читає активно (тільки Грін не сподобався). Віршика, дитиночко, нема, вибач. Цілую, вітай усіх.

Г.

11

Г. Кочур до дружини

Київ, 6.IX.1957

Войтех Мигалік
ПОРАДА

Всю ніч ходив я марно по кімнаті,
Шукаючи для пісні ніжних слів.
Відкрив вікно. А вже співці пернаті
Співають те, співають те, чого я не зумів.

Розумний будь, поете. В них учися.
Як тільки, плачучи і сміючися,
У тебе з серця просяться пісні, –
Пиши їх при відчиненім вікні.

Дитиночко! От словак. Учора мені сказали, що такий принцип, – якщо я беру якогось поета для антології, то повинен перекласти всі вірші, які призначені для антології. Це трохи гірше, хоча само по собі інтересно.

Дума. Паламарчукові відстояти Яна Ботто – учора в вагоні прочитав його поему «Смерть Яношика» – дуже талановито.* Про чеха ще не думав. Вчора були з Дроб'язками в театрі Франка на тій самій п'єсі, що він переклав («Філумена Мортурано» де Філіпо).* П'єса середня чи нижче, хоча з деякими сценічними ефектами, актори деякі непогані, Ужвій ломається.* Позавчора в телевізорі дивився Град Кітеж і діву Февронію.* Сьогодні ловитиму Рильського й Первомайського, які мусять зустрітися для того, щоб визначити, хто яку антологію редагуватиме. Не подобається мені ця метушня – мрію, коли всяка дипломатія кінчиться, і я приїду в Інту, сяду, й переді мною буде тільки дитиночка та книжки. Купив учора Тиціана Табідзе* собі й Дроб'язкам, що подарували Гріна. Усі тебе вітають страшенно.

Г.

12

Г. Кочур до дружини

Київ, 8.IX.57

Люба дитиночко!

Поки від тебе нема листа, пишу тобі сам – вибралась така порожня хвилина. Подій за ці два дні майже ніяких не трапилося – розрахувався з Теном* (в тому розумінні, що бачився з ним ще раз у Дроб'язків, він завтра їде додому), а вчора з Тамарою перебирали книжки з її погляду – що їй варто залишити. Апетити в неї не відповідають тому, що вона реально читає й зможе прочитати – вони більші. Сьогодні я йду в театр Лесі Українки на «Мораль пані Дульської»,* а якщо Полянкер вернувся, то ще піду до Первомайського.* Оце і все. Поки подій немає, почну з вірша. Це той самий словак Войтех Мигалік, що вже раз фігурував. Вірш належить до циклу «Діалоги» й дійсно являє собою розмову парубчача з вишнею, причому вишня в оригіналі відповідає курсивом, а я підкреслюю. До речі, в антології Мигалік представлений дев'ятьма поезіями. У мене є поки що три, з яких над третьою мучусь два дні і марно. Отже

ХЛОПЕЦЬ І ДЕРЕВО*

Угору пнешся все – чи горда ти, чи пишна?
«Росту над серцем я, сувора не дарма».

Але й терпкі ж твої черешні ці...
 «Я вишня».
 А душу маєш ти?
 «В дерев душі нема».
 Мабуть, сюди ніхто до тебе й не приходять?
 «Ідуть закохані щовечора сюди».
 Чого тремтиш ти?
 «Це колишньої пригоди,
 Смутної над усе, лишилися сліди».
 Якої?
 «Молодий опришок до могили
 Тут ліг, зарубаний, і я тремчу того...»
 Чому ж ростеш ти тут?
 «Мене заворожили.
 Була я милою, що зрадила його».

Замість «опришка» може бути й просто «розбійник», а я вважаю, що «опришок» більш підходить, бо словаки зі своїм Яношиком близькі до нашого Довбуша, отже в розбійництво тут вкладено якийсь тон соціального протесту. Вірш перекладений на російську мову. Там вишня росте не над, а з серця, це могила не розбійника, а бійця, якогось вишня ніколи й не зраджувала. Ідилія. Це в № 2 «Иностранной литературы» за цей рік. У Неймана «заслону» виправив на «завісу».

Андрій склав два іспити: * спеціальність – 5, марксизм (підготував за два дні) – 4. Завтра й позавтра – письмова й усна англійська. Радіопрограму я виписав з липня, де квиток – забув, десь там чи в шухляді етажерки, чи на шафі.

13

І. Воронович до чоловіка та рідних (у Києві)

8.IX.57

Любі мої!

Хвилюватися я перестала 6-го, коли нарешті одержала другого листа, Грайчикового і маминого, датованого 27. Штамп інтинської пошти 2.IX, отже лист був десь чотири дні. Не бачу листоноші, щоб за-

явити їй свої претензії щодо затримування листів. І оцей затриманий лист щось дуже міцно клеєм заклеснений... Це ти його так? А вчора, 7-го, знову лист від 29-го, інтинського штампун не розібрати. В усякому разі – свинство.

Ваші листи принесли мені багато радості. Головне, що мама здорова і твої справи у видавництві виглядають зовсім непогано. Тепер напружено буду чекати відомостей про засідання кафедри в Житомирі.* Тамаруня на рідкість оперативна особа, як у тій казці про семи-мільйонні чоботи: одна нога тут, а друга в Житомирі.

Думаю, що маму таки треба повезти з рукою до хірурга, тепер нема вже такої небезпечної для серця спеки, як була влітку. Перешкодою буде тільки те, що сходи у вагон дуже високо і ніяк вилізти. Треба взяти з собою табуретку чи стілець, щоб забратися у вагон. І ви не смійтеся з цього, це по-моєму вихід. Обдумайте. Нічого страшного нема в тому, щоб Грицько проїхався в Київ і назад із стільцем, це невелика вага. Ловко було б, щоб і стілець був складний (такий, що складається), але де такого взяти? Листа твого до Л. В. попрошу в неї, коли побачуся (вона ходить до мене тільки по своїх вихідних), але тут доведеться мені розвинути дуже слабенький мій дипломатичний хист, бо чого доброго скаже, що листа знищила і нічого не пам'ятає. А може й справді знищила: в неї є така звичка. Побачимо!

А я дурна! Запропонувала тобі вислати «Маленького П'єра» Франса, а тоді роздивилася, що він скорочений! От де б ти сміявся з мене. Щойно перебили писання мого листа Оленка з Кузьмою.* Посиділи з півтори години й пішли. Тобі передавали привіт. Яблук принесли.

Сьогодні я призначила Дмитру Хомичу прийти до нас. Треба сушити льох, бо люди вже починають копати картоплю. А Д. Х. нема й нема. Вже п'ять годин. Коли б знала, що не розминуся, поїхала б до нього. А тут раптом нахмарило, і чудової днини як не було, збирається на дощ. Д. Х. може прийти після обіду, а я тоді в школі. Єдиний день, коли можна зустрітися – неділя. Тої неділі обіцяли прийти родинно, з дитиною, – не прийшли, а сьогодні теж нема.

Сьогодні з ранку робила генеральне прибирання й обід на три дні. Коли б напевне знала, що Паламарчуки не прийдуть, не мила б підлоги. Річ у тім, що домовилася з чоловіком поштукатурити в хаті, то краще було б перед ремонтом не мити, не прибирати, а я не пошкодувала часу й прибрала, щоб приємніше було посидіти з гостями, а їх

нема. Дощ уже пішов... Мабуть і Оленка з Кузьмою змокнуть. Вони йшли кудись у гості.

Мої справи виглядають так: юрист сказав, що я виграю справу відносно відпускних, але треба дістати в бухгалтерії довідку про щомісячне навантаження за минулий час і про одержану зарплату. А це найскладніше. Ніби й не відмовляють у цьому, але безсовісно тягнуть, ніби відчують, що мені не вистачить сил ходити до них і набридати. Школа вже працює. В класах по 15-18 учнів. Це третя частина того, що зголосилися. Отже я тепер вживаю всіх заходів, щоб поповнити склад учнів. Ще маю одну перешкоду в роботі – не вистачає підручників. Здається, проста справа: купити їх у книгарні (там є), але ускладнилося з грошми. Завтра зранку займуся цим питанням.

Перевірка робіт і підготовка до уроків забирає багато часу. На самообслуговування йде зовсім мало часу. Як то буде, коли ти, Грайчику, прийдеш? Звикну без тебе, а тоді не захочу тебе обслуговувати. Це смішки, а справді те, що час – знаменитий лікар: я вже не мучуся так самотою, звикла до неї і починаю уявляти собі, як це люди можуть жити самі, без родини. Тільки щось живу неощадно: їм просто, але гроші йдуть. Все-таки в Києві життя набагато дешевше. Як я сказала, що ми втрьох витратили 25 крб. на життя, то всі тут здивувалися. Дощик покропив трохи й перестав. Галя Сімкова прислала мені багато фотографій,* аж у трьох конвертах, і одного листа. Фотографії вийшли дуже добре, шкодую, що мама не схотіла фотографуватися. Мені навіть хочеться послати вам, щоб ви роздивилися. Ліс на фото розкішний і пози в нас такі невимушені... Одне що я трохи попсувала, як звичайно: розмовляла, то й губи і очі – просто сміх! Одну (не витримаю) вишлю: там і мамочкіна постать видніється. А Грайка такий добродушний... Тільки привези, Грайчику, назад те фото. Галя пише, що Василь пішов лоцманом на якесь судно, щоб заробити, а вона з дітьми лишилася сама. В нову хату не перейшли, бо там треба жити з родичами, а Галі не подобається, як ті родичі виховують дітей, вона відмовилась від нової хати, бо не хоче різного впливу на дітей. Молодець. Серйозно поставилася до цього, а мати Василя плаче, що Галя ославила їх на весь куток: хату збудувала за свої гроші, а жити в ній не схотіла.

Галя пише, що буде накопичувати гроші, щоб побудувати будинок і жити в ньому самим. Пише, що діти в Комсомольську і змарніли, і розбалувалися («детки запаршивіли»). От такий у неї клопіт. До-

їхали добре. В Москві зупинилися на три години, квитки дістали в купе, обидва місця – нижні. Здоров'я таке: з 15 серпня затемпературила – вранці 37,5, а ввечері – 39. Якраз із 15-го Василь поїхав лоцманувати, пропаде вона сама. В мене просто серце розривається, і не знаю, як можна їй допомогти.

З переходом у новий будинок... Я не написала головного: Галя з Василем поступилися своїм місцем у тому будинку сестрі Василя, бо коли вона живе окремо, то її діти увесь час на шиї в Галі, коли вона на роботі, так ті діти будуть з мамою Василя. Галя каже, що її сестрині діти замучили, і вона вирішила в такий спосіб із ними розв'язатися.

Це надзвичайний успіх Грайки, що Міша запросив його жити після ліквідації дачі. Між іншим, у нас раніше з Мішою була одна розмова, з якої я зрозуміла хід його думок у цьому напрямі, отже цього запрошення я могла сподіватися. Дякую за вітання Галі-Міші, і ти їх вітай. А про Андрійчика треба написати більше. Чи він уже перейшов на лаборантську роботу, як він з тобою і т. д. А хорошу газетну статтю треба мені прислати. Курси – обов'язково треба, і не так це дорого й коштує. Якщо він школи не покине і зарплата його буде 900 крб., а кімната – 300, то на 600 можна жити (коли не робити дівчатам дорогі подарунки). Коли на лаборантські 500, то конче треба щомісячну дотацію. Ну що ж, ми потягнемось. Дуже хочеться, щоб Андрій вийшов у люди.

Ти напиши, чи Ела віддала нам борг,* я не від того, щоб його стягнути. Пригадую, що я їй відстрочила його до нашого повернення з відпустки, але може вона тобі повернула. Про вірші Цветаєвої переказала через Славку Л.* (заходила в суботу), а також загадала Дм. Хом., побачимо, хто швидше це зробить.

Я дописую тобі листа вранці. Вчора ввечері я таки поїхала до Паламарчуків. Справа в тому, що мені потрібно допомогти пересунути етажерки, щоб підготувати хату до побілки. От і прийшла просити Дм. Хом. Побувала в них. Дитинка дуже здорова, втішна, погралася з нею. Позаздрила я їм, що живуть так близько до своєї роботи. Мене ходіння на роботу вбиває.

З розеткою затримка, і я вже подумую про те, чи не переставити з кімнати в тамбур, адже треба сушити льох. Д. Х. обіцяє дістати, але тут це дуже складно. Зажурився Дм. Х., коли я сказала, що він мусить братися за чехів: каже, коли б за поляків! Він просить тебе, щоб ти, ідучи через Москву, завітав до Тетеркіна.* Він лежить хворий і в кож-

ному листі просить, щоб ти заїхав, каже, що навіть встане зустрічати тебе на вокзал. Чи то сумління мучить його, чи примха його неурівноваженої вдачі? Радити не буду, роби як знаєш. В нього можна зупинитися, бо ж Айри нема, а до Бикова далеко.* Може такі «низменные» міркування і вирішать цю проблему відвідин. Тетеркін пише, що в нього ванна є, що ти зможеш попаритися, видно для нього паритися (русская душа) – велика приманка.

Новини на нашому кутку. 1). В квартиру Паламарчука вже в'їхали нові хазяї. Оформлювати купівлю будуть, як ти приїдеш. 2). Жінка Василя народила дівчинку. 3). Маріта вибралася в центр, де дали кімнату з кухнею її чоловікові, а хату свою продає. Нам, очевидно, складно буде продати, не зуміємо ми. Дмитрові пощастило.

Треба кінчати, а я ще нічого не написала про епіграми. Поки що прощайте! Цілую всіх міцно-міцно. Привіт хазяям.

Ваша Іра.

14

I. Воронович до чоловіка

9.IX.57

А це тільки для тебе, Грайчику. Коли дістанеш аванс, треба лишити мамі за твоє утримання з 18-го (день мого від'їзду), рахуючи по 10 крб. за день, скільки будеш. Крім того, я ще винна їм 450 чи 465 крб. Я вже забула, ми з Тамарою рахували перед від'їздом. Таке треба повернути, бо вони тепер бідні. Житимеш у Галі-Міші,* може будеш що їсти в них, дай Галі трохи грошей. Я знаю, що Міша скупий, і коли приїжджає до них Міша Хаєцький і не дає грошей на життя, то Міша старший робить Галі сцени. Отже, і «туточки треба грошей, і тамечки треба грошей»... А ти ж, мабуть, взяв ще в Тамари на кишенькові витрати. Теж не забудь віддати. Коли одержу зарплату, зможу тобі вислати, якщо аванса не вистачить розрахуватися й виїхати.

Ще одне. Будь обережний з Тіниною Галею.* Вона може захопитися тобою (ти ж ніколи нічого не хочеш бачити), а не треба наражати її на трагедію. Це нічого, що ти старий, як для таких, як вона це нічого не важить. Подумай, що фактично їй ніким захоплюватися в своєму, навіть, колі. Трохи начувана я відносно її характеру, вдачі і т. ін., та-

кож уявляю собі добре всі твої принади, що діють особливо на таких дівчат, як вона. Від мене говорять не ревнощі: треба оберегати Галю від трагічних переживань.

Здається, всі секрети. Цілую, чекаю листа. Про епіграми наступного разу, бо вже дуже поспішаю.

Іра.

15

Г. Кочур до дружини

9.IX.57

Любонько, одержали твого листа. Що за чорт, чому наші до тебе не доходять, чи доходять із запізненням? Ти пишеш, що одержала один, а їх уже не менше п'яти. Конрад тільки в етажерці, на закритих полицях, а унизу (або в Паламарчука? Тільки ні). Дитяча кухня очевидно ні для кого не купувалася, а ти її брала в Люди, яка теж у когось брала, а на якого чорта – ніхто не доглупається.

Про англійські книжки покинь поки що думати – приїду, то приїду. До речі, є ще польська книжка Конрада – Szalen'stwo Allmayesa (на ближчій етажерці, внизу) – там теж дата народження може бути. Оригінал Франса тут.

Le petit Pierre – ще якраз не перекладена, четверта книжка. Тексту в мене нема, те, що ти бачила, то адаптоване. Я тепер морочусь, виправляючи, і бачу, яка це морочлива праця. Багато ж строк. Богдан Хоткевиччин приїхав, я після того її бачив, а його ні, і вже вони ніби в Чернівці чи що поїхали. Сімкови написали Ліді з фотографіями й послали Лихошерстам фотографії* (без листа), а нам – дулю з маком. Я вжарив їм телеграму. Роман Некрасова в журналі («Октябрь») читав у 54 чи 55 році.* Валін Серьожка видужав і вони поїхали, а ми поїдемо звідси мабуть числа 16-го, коли вернеться Тамара (завтра їде в Житомир). Дуже радий, що відбула виступи. От оце все з твоїх питань. Рвусь туди до тебе, і ніяк не доведу своїх справ до задовільного стану, боюсь кидати й їхати. Вчора був на «Мораль пані Дульської». Дуже хороший спектакль. Шкодную, що був сам, а не вдвох. Мама почуває себе чудово й сідає за листа тобі.

Цілую Г.

16

Г. Кочур до дружини

11.IX.57

Люба дитиночко!

Сильно дратує мене, що ти не одержуєш наших листів. Ти розкритикувала тільки «Мить» Неймана, а вже були й епіграми Коллара, і дві поезії Мигаліка, писали мама й Тамара, я писав навіть Людмилі Василівні, в один день раз послав два листи і т. д. Коли це буде повторюватись, то не знаю, що й думати. Сподіваюсь, що ти листи одержиш, і тому хроніки не повторюватиму, а розповім події останніх днів. З «Літературною газетою» вийшло, як я й сподівався. Статтю скоротили так, що з 8 сторінок стало 2,5. Вірш добре коли хоч один вмістять.* У них тепер декада білоруської літератури, отже білоруських матеріалів безліч. Іти в радіо не було рації, з'ясувалось, що в мене був і в «Літературній газеті» суперник – якийсь Ген. Коновалов.* Він дав теж статтю про Безрча. Взяли мою. Але Коновалов працює в радіокомітеті, отже там піде його стаття. Біганина в газету забрала два дні. Мольнар ще не приїхав. Затвердження планів відкладається на після свят, а затверджуватимуться й обидві антології, і Франс. Ми сьогодні ходили з Жилком до головного редактора, щоб вициганити поза правилами грошей, але в нього хтось помер на селі і він узяв відпустку та поїхав ховати. У видавництві взяв досить цікаві чотири збірки чеської поезії. Здається, вибрав чеха для Дмитра Хомича. Сьогодні пишу йому, і головне в справі антології української поезії. Чотири томи по 12 карбованців, тираж 5 тисяч, значить скоро розійдеться. Не знаю, чи брати й Людмилі Василівні. Добуватиму через Галю.

Полянкер приїхав, Первوماйського ще не бачив, бо той спочиває в Ірпені.* Отже мене держать Мольнар, Первوماйський і гроші. Газета вже відпала, хоча на дорогу до тебе, сподіваюсь, я в ній зароблю. Проводжаючи Тамару, винайшли, що ми дурні; треба було в житомирську газету теж дати Безрчу.* Я написав за півгодини поганеньку статейку й дав їй на дорогу ще російську книжку зі статтю про Безрчу – може що в неї й вийде. Вона вернеться числа 16-го, тоді й перейзд відбудеться.

Син скінчив іспити: бокс – 5, марксизм 4, англійська письмова 5, усна 5. Його суперник має марксизм 5, а письмову 4. Дуже можливо,

що їх візьмуть обох, це з'ясується 16-го, а до того часу працює в школі. Айра пише з Костроми. Хочє з'їздити в Москву й грошей, бідна, не має. «Пресловутий» Богдан, здається, поїхав у Чернівці, я його не бачив.* Мама почуває себе добре й викидає різні фокуси на зразок ходіння на базар etc. Сміється, що вдало справи кінчаються. Живемо ми з нею ідилічно.

Надсилаю ще один діалог Мигаліка,* дещо сумнівний, що зветься

ПРОБУДЖЕННЯ

Про кого думаєш, дівча?

«Про вас».

Магуся знає?

«Знає. Ну й смішні!»

А рік тобі котрий?

«Дванадцять літ якраз».

А поцілуєш?

«Ні».

Чому?

«Ще молода, тому й не поцілую».

Ми ж тут самі.

«А що, як не одні?»

Я не подобаюсь?

«Ні, Вас люблю я».

Так поцілуй же!

«Ні».

Переклад поганий. Дратують зайві слова, надто в репліках дівчинки, а без них вірш не виходить. Оригінал ось такий.

PREBUDZANIE

Na koho, dievča, myslíš?

Na vas.

Vie o tom mamka?

Vie.

Kol'ko maš rokov?

Dvanást!

Bozkaj ma.

Nie.

Prečo?
 Som ešte mladá.
 Nictó tu nie je.
 A ak je?
 Nelúbič ma?
 Nie, mám vás rada.
 No, tak ma bozkej.
 Nie.

Цілую свою любов, бідну, самотню дитинку. Г.

17

Г. Кочур до дружини

Київ, 13.IX.57

Люба дитиночко!

Шлю тобі те, що вийшло з газетної авантюри. Зі статті дещо викинули вже в процесі друкування (місця не було), перекладів, як бачиш, нема – з цієї ж причини. Те, що лишилося – самі загальники. Серед них несподівано проскочив гімн Шальді,* в такій стислій статті вже недоречний. Проте є в статті й додаток: у мене був просто Ю. Фучик,* а то став «незабутній Ю. Фучик». Та ще назву глибоко оригінальну придумали. Ну, та чорт з ними. Хоч поганенький, а початок.

Дурень я був, що морочив тобі голову з Конрадом:* пішов у інститут літератури й знайшов цю книжку. Конрад народився аж 6-го грудня. А от спробуй зробити другу річ: на ближчій етажерці десь на одній із середніх полицок, де чехи, є по-російськи «Избранное» Ст. К. Неймана.* Якщо трапиться тобі легко ця книжка, глянь, коли саме в 1947 році він помер.

Ходив сьогодні у видавництво, але редактора не застав – усі, крім Галі, пішли обговорювати статтю Хрущова про літературу. А я хотів заводити розмову про гроші, Мольнара досі ще нема, а діждатись його треба конче. Їздив до Галі-Міші* – в неділю везу книжки туди.

Я написав Дяченчиси* – зразу маю й відповідь. Є лист від Буяльського. Сімкові мовчать. Щоб лист напевне дійшов, посилаю завтра рекомендованим авіа. Я так роз'їздився, що перестав як слід працю-

вати – перекладаю тільки те, що легше: верлібри тощо. Та Франса по-троху перевіряю. Хоч би вже швидше кінчилася київська каторга й в Інту приїхати. Надсилаю тобі переклад вірша, що тобі певно не сподобається. Це знов Нейман – ти в джазі невіглас, то певно не знаєш, що блюз – джазова пісня чи танок.

АНГЕЛЬСЬКИЙ БЛЮЗ

В сумному лісочку біля міста
Під самотньою секвою,
Єдиним свідком давніх прекрасних часів,
Коли червоношкірі ловили ще тут бобрів і бізонів,
Сиділи, обнявшись,
Ганібал Червелл, чорний кочегар на річному пароплаві,
Що крім того приватним способом вивчав етнологію,
І Тереза Сміт, чорна стенотипістка в філіалі Вакуум Ойл.
Він їй розповідав про райський добробут і красу цієї країни,
Поки сюди не з'явилися білі, захланні, жорстокі, цинічні,
А тим часом пильно вдивлявся у виріз її сукні,
Де на чорних хвилях плавало намисто з червоних коралів.
Аж раптом над ними розверзлись небеса,
І побачили вони й почули чорних ангелів,
Як ті співали ніжний блюз,
Бо саме того дня двоє потрапили до раю:
Маленький «чорний диявол», лінчований на території
Одного містечка в південних штатах,
Тому що не піддався на зваблювання білої крамарки,
Яка його мстиво за те обвинуватила в намаганні її звалтувати.
Та ще чорний листоноша, котрого переїхала автомашинна білих
на Уолтстріті.
І такі прекрасні були ці ангельські блюзи,
Що обоє слухачів розплакалися, схиливши голову до голови,
І змішані їх сльози упали дівчині на чорні груди
І в жовтогарячому промінні заходу засяяли,
Наче великі краплі роси.

Чи ти листоноші «Крой и шитье» віддала? Якщо ні, то вона тому листів не носить.

Цілуємо всі. Г.

18

Г. Кочур до дружини

Київ, 14.IX.57

Люба дитиночко!

1. Листи клеєм не заклеював.

2. Що затримався він – це чорт знає що.

3. Дуже радий, що ти нарешті починаєш одержувати їх. Ще в тебе в запасі чимало – три абощо. Учора тобі кинув листа, сьогодні починаю писати «з продовженням». Радий, що Галя написала.* Добре, що ти прислала фото. Що вона хворіє – погано. Елла перед моїм від'їздом усі гроші повернула.* Отже в твоєму розпорядженні ті 200 крб., що ти не можеш узяти, та ще 400 крб. Паламарчук винен, хоч мабуть викупив трохи книжок. До речі, чи досі не був у нас Славка, він, а не вона. За ним три книжки – дві польські прози і вибрані поезії Івашкевича,* які (поезії) треба віддати Паламарчукові, коли принесе, бо в Києві в мене є. Айра написала мені таку індульгенцію до старої, щоб я спинився в її кімнаті, якщо її самої вже не буде (зараз вона якраз у Москві), отже до Тетьоркіна поїду* хіба в особливо сприятливій ситуації. Щодо грошових розрахунків, то вони ведуться на високому рівні, а те, що пишеш про Тініну Галю – просто смішне своєю грандіозною надприродністю. За скільки ж усе-таки Паламарчук продав* і чи гроші йому повернули? (Продовження, мабуть, завтра).

19

Г. Кочур до дружини

Київ, 18.IX.1957

Люба дитиночко!

Турбуюсь, що від тебе нема листа. Сьогодні відбувся переїзд з Бучі.*

Вчора було неможливо, бо дві доби лив такий страшенний дощ, що й увияти важко, я вчора приїхав абсолютно мокрий, – потопав на вокзалі й попав у канаву. Машину взяли місцеву (протекція Ольги Федорівни),* обійшлось у 50. Мама доїхала добре. Я замість Олеся купив Уеллса (необхідна обережність: роман, якого я не знаю й не встиг прочитати) і «Золотого жука» Е. По. Випросив і «Тіні забутих предків».

Андрія 16-го прийняли в аспірантуру. Він сам кілька слів напише. Лишаю місце. Зараз він мамі читає курс користування пральною машиною. Був учора в Білецького. Практичної користі це не дало, бо творів Франса в нього нема. Але балаканина була довга й цікава – він демонстрував свою прихильність. Спитав, чи не хотів би я писати статтю про Врхліцького, чи стисліше про Врхліцького й Франка. Тема мені не подобається, – не люблю Врхліцького, але може й напишу. Він би надрукував у своєму журналі («Радянське літературознавство»).* Телефонно говорив з Первомайським. Між іншим, Солонько радить перекладати зараз більше словаків, бо Первомайський швидче пустить свою антологію, ніж Рильський. Мабуть, справді доведеться переглянути це питання й узяти більше словаків.

Чехи потім не втечуть. Мольнара досі нема. Прибуття в Інту затримується, бо не хочу їхати без абсолютної ясності. Крижанівський знов прислав 6 книжок.* Зате просить у замін листування Сталіна з Рузвельтом, Черчіллем і Труменом у роки Вітчизняної війни.* Але він спізнився. Книжка була тиждень тому, уже розійшлася. Якщо там Паламарчук дістане, хай візьме.

Передплатив сьогодні восьмитомного А. Франса. Оце, здається, і всі події, що відбулися в нас. У російській «Літературній газеті» Сурков умістив воспоминательную статейку про Безруча. Як на Суркова, то досить симпатична. Є там і три його переклади з Безруча. Пристойні. Передам перо Андрієві – хай пише.

Р. С. Почав тобі листа й загубив, є тільки продовження. Вчора переклав смішну й довгеньку поезію Бібла «Пісня зубчатого колеса»,* але вже читатимеш, коли приїду. Тепер, коли з'ясувався видавничий принцип – перекладати все, що беруть в антологію якогось поета, одному перекладачеві, мій запал дещо охолов. Словаків робитиму мало, Колара й Мигаліка (Ботто для Дмитра Хомича), а чехів планую багато – Безруч, Бібл, Фішер, Махар, Грубін, Сейферт, Маген, Сова, Гора, Завада, Кундера, Нейман, Бжезіна, Теер, Главачек, Лисогорський (ці чотири – якщо ввійдуть), Гелльнер, Горейші, Піша, а для Д. Х. – Дик).* А скільки зможу – хто знає. Сьогодні їздив перевозити книжки, бо умовився з Мішо-Галею, і невдало. Поки наладнав – пішов дощ, а коли він перестав (надвечір), не було ніякої змоги дістати таксі. Доведеться завтра рано їхати. Я був такий лютий, що порубав би шафу й попалив книжки. Поїхав у Святошино пояснювати (хоч це й так ясно),

а хазяїв немає – у Тіни на іменинах. Крижанівський прислав шість книжок після довгого мовчання. Найцікавіше – поезії Уйтмена. Від Кудрицького лист сьогодні.* Переїздимо післязавтра звідси, хоч ще тепло й бувають сонячні дні.*

Чи приходять до нас польські газети? Чи Паламарчук викупив крім Достоєвського ще Тагора, Ібсена, Пришвина? По-моєму, Марися «тяготиться» Достоєвським і рада б відчепитися від нього й від нас.* Тут уже шість томів вийшло, а Тагора сім. Будуть оголошувати передплату на А. Франса. Вчора купив «Гроздья гнева» Стейнбека* – давно мріяв.⁵

[Лист **Андрія Кочура до матері** – у цьому ж конверті]

Перо прийнято, и оно мне не нравится. Моя авторучка лучше. Но это все не столь важно. А важно то, что я принят в аспирантуру. В условиях аспирантуры у меня вряд ли будет возможность заниматься и на курсах английского языка, как я планировал. Так что по поводу твоего предложения финансировать мои занятия языком ограничиваюсь выражением благодарности. Впрочем, может быть я смогу совместить занятия в аспирантуре с курсами. Если так получится – напишу. Пока работаю в школе, числа 26-го собираюсь уволиться. Вот и все мои новости. Очень рад, что волнения, связанные с конкурсом на нашу кафедру, позади. Впереди новые волнения. А сейчас – пустота.
А.

20

Г. Кочур до дружини

24.IX.57

Іржі Маген*
БЛАКИТНІ ПТАХИ ГІР

Промайнувши, наче постріл,
Через весь блакитний вир,

⁵ Продовження листа не знайдено (А.Кочур).

Вже над урвищем кружляють,
Вже злітають вище гір...
Ось на крилах скаменілих
Непорушно висить птах,
Мов його до порожнечі
Прикували в небесах...
Зник – мабуть його сховали,
Ледве вгледівши, хмарки,
Раптом падає, мов камінь,
Вправно пущений з руки.
Ось гойдається на вітрі,
Мов пушинка, наче лист,
А тепер на ціле тіло
Сперсь, на крила і на хвіст...
Знову, пострілу подібний,
Вгору мчить у дикій грі...
Ти чому дивиш у землю,
Хлопче, замість догори?
Та хіба в твоїх поривах
Не пташина, інша суть?
Маєш крила? – Так розправ їх –
Над світами понесуть!

Люба моя дитиночко!

От тобі ще один чех. Не подобається мені назва (хигір – недоброзвучно), блакитний вир (в оригіналі – вир простору), пущений з руки, але що ж зробиш? Звіт за ці дні: в суботу поїхав до Фільварової,* і добре зробив, бо в неділю вона поїхала до Одеси (відпустка за іспитову сесію) і я провів на вокзал.

Київський читець Р. Івіцький читав по телевізору монтаж «Профиль поэта» про Єсеніна, і ми слухали. Він противний, позбавлений смаку і нахабний.

В неділю одержали твого листа (в суботу теж), насміялися, читаючи, як ти перебігаш додому вечорами, і сумно мені стало. Дуже вдячний тобі за критичні зауваги. Вчора пішов у видавництво в справі Первомайського – він мусив бути там, але зателефонував, що буде сьогодні (тепер у нього мої переклади з словаків). Прийшов я трохи

рано й Солонька ще не було. Отже я, пам'ятаючи твій заповіт, пішов спокушати Галю.* Перша постать, яка мені кинулася назустріч у тій кімнаті, був Нудьга. Я, пам'ятаючи родинні історії, розгубився, але несподіванка була надто велика, а компанія в кімнаті надто чисельна, отже я ніяк не зумів продемонструвати обурення й розмовляв з ним, маючи ту саму тему. Він був шість років, повернувся 1952 р.,* працює у Львові в філіалі Академії, захистив у цьому році дисертацію, випустив «Народні анекдоти» і в «Бібліотеці поета» в двох томах «Пісні та романси українських поетів». Дуже бідкався, що нема книжок цих, щоб подарувати, але не витримав, віддав свій «робочий примірник» пісень та романсів, – і все чому: в надії, що я покреслю його своїми зауваженнями. Виявив бажання добути якісь книжки, чеські й усякі інші. Я був приголомшений цією зустріччю й досі не можу визначити свого ставлення до неї.

Після однієї несподіванки – друга. Пішов до Солонька, завели всякі розмови, між іншим, про Чапка. А він каже: «Хочемо видати „Крокатіт“». Я кажу, що був старий переклад Сакідона – так отже його!* А де ж він? Та в Сарапулі. Написав сюди, обіцяє приїхати через місяць. Я взяв адресу й збираюсь написати йому. Востаннє бачив його в 1931 році. Ти питаєш, чи згадував я Рильському про Дм. Х. Не так про нього, як про переклади, чи часом йому не приносили. Але він відповів не зовсім виразно: щось було. Відновлю цю розмову, коли даватиму йому персональні чеські переклади. Думаю, що сьогодні, приїхавши додому, знайду листа від тебе, тоді продовжуватиму. А тим часом – цілую.

Г.

Р. S. Приїхав у Київ і потрапив у авантюру: послали мене на Татарську вулицю в нову аптеку добувати мамі якихось небувалих ліків. Ліків не було, зате цукру три кілограми взяв, а Тамарі – 700 грам меду.

Вирішив підвищити свою освіту, – взяв у бібліотеці інституту літератури дві нудні книжки – 2-гу частину Булаховського «Акцентологического комментария к чешскому языку» і Романа Якобсона «О чешском стихе преимущественно в сопоставлении с русским».* Усе це сьогодні й читаю, бо вірші щось не перекладаються – минулі дні були дуже завантажені й я просто втомився.

Польська й чеська історія цікаві, але коли вони вийдуть, то скрізь можна буде дістати. Доручення твої не скажу, щоб мені особливо по-

добались, але більшість доведеться виконати. Щодо Олегового пальто, то висилати я його не буду, а сам теж виїду в своєму власному плащі. Щодо книжок Людмилі Василівні, то я сам не знаю, як тут бути, які книжки їй діставати, а головне – що робити з антологією української поезії?

До речі, Нудьга зберіг ту недруковану Плужникову збірку «Рівновага» і каже, що можливо дістати «Камену» Зерова, видану в Львові.*

Ну, дитиночко, цілую тисячу раз

Г.

21

Г. Кочур до дружини

Київ, 7.X.57

Люба моя дитиночко!

Одержали вже твого листа, а грошей ще ні. Андрій був захворів грипом, мав температуру, а тут його посилають у Севастополь представником Комітету фізкультури на змагання. Він вирішив їхати хворий, але поки прийшов той час, то видужав і поїхав з нормальною температурою. Буде там днів шість. Натомість Тамара хрипить і горло зав'язує. А я зав'яз: Первомайський ще досі не одержав ні підрядників (їх усе виправляють), ні оригіналів, а тому не переглядає перекладів.* Солонько боїться його просити, а я чекаю. А дочекатись треба конче. Каже Солонько, що на цьому тижні це відбудеться.

У суботу бачився щільніше з Мольнаром. Він запевняє, що проспект антології пришлють скоро. Не вірю. І чекати не буду, доручу Галі (вона поїхала у відрядження до Харкова, скоро вернеться, треба дочекатись). Я спитав Мольнара, нащо він давав мені ту книжку про майстра скрипок. Сказав, що треба було б перекласти й надрукувати. Я відповів, що по-перше книжка погана, по-друге я не хочу брати на себе ходіння по редакціях etc. Вирішили, що він буде намагатись у Львові влаштувати повного Безруча, а у видавництві «Молодь» – роман словацького письменника Людо Ондрейова «Розбійницька молодість» (частина трилогії, дві інші частини гірше). Я дочитав сьогодні цей роман і оце саме написав анотацію. Але коли сьогодні пішов до Солонька й він побачив у мене в руках цей роман, то сказав, щоб я не

давав у «Молодь», а дав їм, бо в них нема в плані словацького твору, словаки розсердяться, що чех є, а їх нема. Так і зроблю. Отже перекладатиму Ондрейова.* Як бачиш, у одних «все в прошлом», а в нас «все в будущем», але паскудно «в настоящем». Так застряв тупо в Києві. Але все має кінець, думаю, що й це кінчиться. Послав Ільзен Рільке й Заболоцького.* Дроб'язки (тебе вітають) дістали мені нове дуже красиве видання лірики Шеллі й збірочку поезій Слущького.*

Я за ці дні переклав тільки молодого чеха Мирослава Флоріана:*

ЧАЙКИ В БЕРЕЗНІ

Кружляють над водою чайки
 Наче клапті любовного листа, що лишивсь не надісланий.
 Повільно рве його дівчина, спершись на поруччя Їраскового мосту.
 На кожнім крилі довгий цілунок,
 У кожному горлечку присягання й сльози.
 На мості Легіонів
 Самотній юнак стоїть аж до смеркання
 І складає ці клапті й пристрасно їх читає.

Так утомився, що мені здається, ніби позавчора тобі вже писав це.
 Цілую, дитиночко. Г.

22

Г. Кочур до дружини

Київ, 12.X.57

Дитиночко люба!

Не писав довго, бо метушусь. Переписав усіх вартих уваги чехів і віддав Солонькові. Написав анотацію на «Словацький роман» Л. Ондрейова* й дав йому ж. Первомайський, не зважаючи на втручання Полянкера, відмовився розглядати мої переклади в індивідуальному порядку, а лише в загальнобюрократичному: я здаю Солонькові, він віддає Первомайському, коли все буде готове, і той уже гуртом розглядає. Це справді такий порядок, але якби Первомайський виявив більше людяності, він би розглянув, проте ніхто з тих, хто його знають, такої людяності за ним не помічали. Отже, я більш цього не чекаю.

Тепер лишається одна справа – спробую вирвати якісь гроші (незаконні, бо мені ще не належать), чекати не буду, бо коли вирву, то будуть аж 25-го (доручу Галі), і почну рухатись на батьківщину. Дуже прошу, не зустрічай мене. Краще спочинь, бідненька. Нехай Паламарчук нас зустріне.

За розетками оббігав увесь Київ – нема. Обіцяв дістати Сергійчук, але я не певен у цьому. Якщо він не знайде, шукатиму в Москві. У книжників був сьогодні. Застав його самого. Він прочитав твого листа й почав розповідати.

З'ясувалося, що він потрібних фактів не знає, ще писатиме в Іркутськ і розшукуватиме десь у селі якогось дядю Леонтія. Твого листа залишив, як дороговказ, я там написав інтинську адресу. Розчулився, сказав, що для Бориса готовий все зробити.* Отже доведеться чекати. Я купив пару бот... за 52 крб. Мама примусила купити ще дві пари Андрієві. Купив і килимок Кузьмі з Оленкою.* Більш тим часом нічого.

Дроб'язки купили мені Шеллі й Слуцького, а я Шеллі купив Тамарі. Катутла купив собі, Дроб'язкам і Тамарі.* Вона грипувала, тепер видужала, трохи слабою себе почуває. Андрій майнув у Севастополь після грипу. Одна лише мама герой. Просить передати, що твої листи й листівки дуже втішні, що вона збирається писати тобі й ніяк не збереться.

Я ходив на художню виставку, а післязавтра піду на концерт М. Юдіної.*

Сьогодні ходив до Мріщука.* Він сказав, що коли нас просадити поруч і спитати сторонню людину, хто з нас був у таборі, всі сказали б на нього. Купив ще львівську книжку про С. Крушельницьку «Славетна співачка». Хочу придбати ще одну.

Галя їздила в Харків і тільки вчора вернулася (із грипом). Вона возила абетковий показник до четвертого тому антології, який ще не надрукований. Я дав розпорядження стосовно чотирьох примірників антології, якщо пощастить, то дістану.

Після похолодання в нас тут настали сонячні, теплі, хоч і вітряні дні. Але це тепло ніяк мене не радує. Хочеться якнайшвидше приїхати туди. Не можу тобі в цьому листі навіть вірша перекладеного дати, бо нічого не переклав, лише переписуючи переробляв те, що раніше наперекладав. Тепер, трохи беручись за розум, бачу, що треба перекласти з Бібла, Гори, Горжейшого, Магена, Грубіна й т. д. те, що

обов'язково, за всяких умов мусить увійти в антологію, а те, чого я не переклав тому, що менше подобалось, ніж те, що перекладав. Ну, дитиночко, і робочого настрою вже нема такого, як був – відновлю його в Інті. Оце і все. Всі тебе цілують і вітають.

Г.

Ще раз прошу – спочивай, вишли на зустріч Паламарчука.

23

І. Воронович до чоловіка

16.X.57

Любий Граєчко!

Послала тобі 500 крб. сьогодні на ім'я мами. Вишлю ще через тиждень, як одержу зарплату. З моєю зарплатою морока: нарешті прислали директорську ставку для мене* (вважаючи на стаж і освіту), вона виявлена в 1236 крб., але по правилам директор і викладач мусить мати не більше 12 тижневих годин. В школі на волі ці години оплачуються понад директорської ставки, а тут крутять, що вони входять у ставку і пропонують мені самій писати в Печору, щоб роз'яснили. На волі більше 12-ти годин директору не дозволено читати і не платять за більше. Я маю 20 годин тижневого навантаження і не від того, щоб вісім віддати, але коли 12 входять у ставку, то треба і вісім тягти. Поки все з'ясується, багато часу мине. Звичайно щось-то платитимуть. Досі мені видали орієнтовно тільки 1287 крб. від 26.VII. по 1.X. За відпуск бухгалтер не дає, хоч відділ кадрів визнав мої домагання законними. Що за люди мене оточують!

Перед 40-ми роковинами чекають амністії.* Почали свою роботу комісії. Можливо, наші учні будуть амністовані й нам нікого буде вчити. Тому я написала в грошовому переказі про непевність свого становища. Правда, тобі було б непогано взяти ту роботу, пропонує Андрій Іванович? Через день одну ніч в теплому приміщенні, де можна читати й писати зовсім спокійно,* і це 1200 крб., якщо збережуться північні. Для цього, сказано, тобі потрібно взяти всі довідки про твою хворість і лікування в бучанській поліклініці.

Сьогодні прийшов 3-й номер «Вопросов литературы», а де другий і перший? Чи ти діставав коли перший? Знову треба йти на пошту

й ляяться. Радіопрограму вже приносять. Польське «Життя літературне» теж. А «Творчості» щось нема.

В неділю був Паламарчук. Говорила я про антологію: що послала тобі гроші на неї. Він нічого не каже, що треба її і для Курила,* отже ти не старайся, годі. Я гадаю так: бери Франса, ще якусь роботу і їдь в Інту. Тобі, мабуть, у Києві не мед, та й ти всім заважаєш (адже Тамара не пише підручника?). Це, звичайно, між нами.

Ще багато дечого треба б написати, але для того, щоб добігти до школи, маю обмаль часу. До уроків як слід не готова. Цілий ранок стирчала в управлінні, з'ясовуючи якісь консультаційні години: чи платні вони чи ні.

Цілую любий міцно тебе і всіх. Привіт від Анд. Ів., Дм. Хомича, Л. В.*

Твоя Іра.

Айра прислала листа.* Я пересилаю, перечитати не встигла. Адресу переписую з конверта: Кострома, Главпочта, до востр.

24

Г. Кочур до дружини

Київ, 17.X.1957

Люба дитиночко!

Сьогодні взяв квиток на 20 жовтня (неділя). В понеділок ранком буду в Москві, у вівторок виїду, якщо буде змога. Телеграфую, вишли Паламарчука, і пальта не вивозь – доїду в плащі. Гроші, якщо дадуть, то в крайньому разі 25-го, а то й 5-го. Залишу доручення Галі. Можливо ще до цих грошей треба буде написати рецензію на болгарську п'єсу, перекладену на українську.*

Вчора власними очима бачив план. Франса включена перша книжка («Книга мого приятеля») – будуть видавати по тому в рік. Включений і словак, якого треба ще перекласти,* коли приїду. Позавчора зустрів Терещенка.* Сиділи години зо дві. В нього був інфаркт. Щось із мозком негарне. Вчиться ходити, вчиться читати – дозволяють читати по десять хвилин. Каже, що зробив уже всю французьку антологію.*

Вчора, ідучи з Жилком, наткнулись на Радовську, яка стала «клятвено» запевняти, що вона ні при чому в історії з Тамарою.* Учора вве-

чері ходив на концерт Юдіної. Чудова піаністка й дуже хороша програма. Приїду – розкажу. З інтересних видавничих проектів вартий уваги Шекспір. Солонько пам'ятає про Паламарчука, зберігає в столі ті сонети, які ми тоді дали, і каже – нехай він продовжує: будуть готіві – включать до плану й видадуть. Не обов'язково обмежуватись ними: можна взяти якусь п'єсу. Але про це ми поговоримо, як приїду. А от відносно себе, то теж подумую. – чи не взяти якусь п'єсу й собі? Вчора разом із твоєю листівкою одержав листа від Люди. Вона прислала листа, що передав Хименко. Пише про книжки. Якщо будуть гроші – куплю, якщо ні – пізніше. Думаю, що взимку доведеться їхати ще в справах антології.

От і все. Іду якраз у справах твоєї довідки. Андрія ще нема – в Севастополі. Тамара 18-го їде в Житомир.

Цілуєм усі.

Г.

1958

25

Г. Кочур до дружини

12.II (з Москви)

Дитино любя!

Доїхав добре. З Печори перебрався на нижнє не бокове місце. Сусіди були – пара з дівчинкою. Він – остров'янин (печорський), що кінчив діяльність і вийшов на пенсію, вона... подробиці, коли повернусь. З вокзалу – до Ільфа і Петрова. Там обідав і розмовляв.* Тебе вітають. Коли розмови кінчились, вирішив так: телеграф, книгарня, Тетьоркін, Абезгауз.* Але подзвонив до Айри, певний, що в Ленінграді. Нічого подібного. Сердита, що не подзвонив одразу, їздила зустрічати, але не потрапила через брак відомостей з мого боку. Іде зараз у поліклініку, а на 19.30 – у театр. Якась п'єса Голсуорсі. Квиток, звичайно, й для мене. Тетьоркін відпав. Я пішов у книгарню (купив чудовий словацько-російський словник на два

томи), а тоді – на пошту. Дав телеграму, пишу листа й скоро треба бігти до театру. До Абезгауза мабуть поїду вночі, що не зовсім зручно.

Завтра вранці піду компостувати квиток, намагатимусь виїхати завтра ввечері, а ні – то післязавтра. Перериваю листа, решта – після театру або на перервах. Хочеться мені ще завтра піти на Софронницького, що грає Шуберта, Шумана й Ліста.*

У вагоні не без успіху пригладжував Паламарчукові переклади. Ти мені обов'язково напиши, як він зустрів Л. В., як вона з'явилась, передай їй моє привітання і захоплення книжками.

Продовжую після театру. П'єса Голсуорсі називається «Мертвая хватка». Вона досить цікава і гра пристойна – дивитися приємніше, ніж, наприклад, п'єсу в Дроб'язковому перекладі,* але все-таки посередній спектакль. На завтра Айра має квитки на Уайльда «Как важно быть серьезным»,* але я прагну Софронницького. А післязавтра вона їде, тільки не в Ленінград, а в Кострому, бо в Ленінград, як виявилося, їхати нема чого. До Абезгауса не поїхав, бо театр кінчився без чверті дванадцять, отже ночую в Айри. Тобі передає привіт.

Я зробив одну дурницю, яку ти мусиш виправити: в ту бібліотеку, що міститься в дитячому садку Анни Іванівни, де я брав «Молодые годы» Кроніна,* я не віддав № 12 «Звезды», яка лежить на шафі зверху. Не віддав я тому, що хотів випросити в них № 11, щоб ти читала роман Германа.* Але тепер, коли мене нема, вона буде сердитись. Я просто здурів, коли в неділю йшов на пошту – мусив книжку брати з собою й повернути сам. Тепер дуже прошу влаштувати це якось. Може Паламарчука чорт принесе чи Людмила Васиївна повертатиметься. Бібліотека працює з 11-ти, перерва з 2-х до 4-х. Вихідні вони в суботу.

Я від Ільфа і Петрова вийшов у валянках, але отямився й повернувся перевзутись. У них залишу й валянки. В Москві якась хуртовина знялась, а так досить тепло. Я дуже радий, що взяв не зимове пальто. З їжі в мене залишився тільки сир – то буде з Москви до Києва.

Дитино, цілую. Я все зворушено згадував, як ти, дурненька, замість спати бігла за мною з торішнім квитком, і ніяк не зрозумію, де ти його відкопала.

Цілую Г.

26

Г. Кочур до дружини (листівка)

16.II.58

Дитино люба!

Наміри не справдились: не застав Абезгауса – поїхав до сестри. А найгірше – органіст захворів і концерт перенесли на 19-те. Єдине, чого досяг в наслідок своєї раціональної затримки – вчора блукав цілий день з Тетьоркіним: обходили Кремль, пішли на виставку американського художника Рокуела Кента* (цікавий), а через те, що це в Пушкінському, то обходили й Пушкінський музей.* Сьогодні він притаскається ще на вокзал проваджати. Вона з тапочок задоволена, але з них шерсть вилазить. Чи це загальна їхня властивість, чи тільки ці мають погану шерсть? № 41 таки доведеться дістати. Тобі щастить – доньку нарекли Іриною. З Києва телеграми не дам – вір так, що доїду. А листа – негайно. Цілую.

Г.

27

Г. Кочур до дружини

17.II.58

Люба дитиночко моя!

Сьогодні минув перший день київського життя – роблю докладний звіт. Доїхав добре, за ніч прочитав цілу книжку. Андрій не зустрів, бо мама так зрозуміла, що я буду о 5-й дня (поїзд № 5), а я приїхав рано. Мама виглядає чудово й поводить себе бадьоро. З покупок задоволена, хоча сказала, що ти сама неспокійна з усіх її дочок. Андрій був настроєний по домашньому, розмовляв, розпитував, хвалився класичними платівками, їх у нього вже багато, і з'явилось вже захоплення, наприклад, музикою Фрэнка).*

Потім він зірвався і побіг в інститут. Я був дуже ним задоволений. У Львові на змаганнях йому підбили око (тепер уже гематома зникла), але в Москву його все-таки послали, проте там не допустили до змагань як травмованого. Його магнітофон коштує 1600 крб. Почекає, і ми почекаємо. Потім мама пішла в свою лікарню, а я до лазні. Вернув-

шись звідти, застав твого листа. Мама сказала, що в цій халепі є і добре й погане: позбувшись директорства,* спочинеш, але позбувшись великої платні, одержуватимеш меншу пенсію.

Отже, дав телеграму і сюди, і туди: не роби надто голосних заходів, якщо не вийде, то й не переживай. Мене більше стурбував загадковий лист від Галі, і я побіг у видавництво. Галі не бачив, вона на засіданні партгрупи (тепер вона в якихось партійних чинах у видавництві). Пішов до Солонька, той імітував радість. Я поскаржився на мовчання. Він каже: ми ж вам недавно написали, щоб приїздили тоді вже, як гроші будуть. Я відповів, що приїхав, бо мені більше нема чого робити: вірші кінчив, прозу також, працювати навмання набридло. Він питає: то Ондрейова привезли? Кажу, звичайно, тільки рукописний, недрукований. Він говорить: тоді днів за три, коли нам повернуть план, ви мені віддасте, а ми постараємось, щоб виписали 25%, то дасте нашим друкаркам на передрук, а з вас просто вирахують. Я погодився. Одне з трьох: або все так, як він каже, або він боїться зразу сказати, що з плану викреслений, або коли б мене не було, точно б викреслили, а я з'явився – незручно. Днями це з'ясується. Яношика я віддав,* ніяких нагінок не було, Первомайський їздив у Москву на пленум. Отже, Паламарчукових перекладів я одразу не зважився дати, перегляну та дам згодом.

До чеської антології ще не приступали.* Мольнар проспект дав на днях, каже Солонько. У всякому разі датований він 1 лютого. Зараз він у мене. Дуже поганий, і малий, і вибір не найкращий. Я сказав це. Солонько відповів, що це ще не закон. По-перше, вони написали в Москву, щоб прислали зміст російської антології, по-друге наші редактори теж чи додадуть, чи приймуть те, що перекладено. Я взяв у нього ще одну чеську антологію.

Причина мовчання Рильського ясна: його дружина перенесла в цей час кілька інфарктів і від одного померла. Рильський дуже болісно це переживав. Солонько сказав, що розроблено вже перспективний план на 5 років (до 1962), його будуть обговорювати скрізь, і коли моя черга дійде, то і я можу висунути якість заперечення чи внести додатки.

Звідти пішов до Дроб'язків. Л. Н. хвора, лежить. Дуже задається, що листа написала, каже, що там усе сказано. Робітниця до них вернулась. Тобі привіт передають. Каже вона, що Рива Балясна вислала мені свої вірші для перекладу.* Якщо це так, тут я візьму в неї, коли схочу.

Потім пішов я додому й вирішив їхати в Святошино, хоч мама не заперечувала, щоб я лишився. Справа в тому, що Галя заходила й сказала, що коли Гриць буде, то ніякої мови не може бути, тільки до нас. Я взяв мануфактуру й рушив, але по дорозі зайшов до Жилків. Мадам усіляк демонструвала, як вона щиро рада мене бачити. Жилко вже почав писати мені відповідь. Тепер мені його довідки непотрібні, бо словник словацький (Ісаченка) гарний, двотомовий. Завтра почну перекладати Ондрейова. Тебе обоє вітають. Забув: увечорі принесли листа від Люди. Стислий, просить купити окуляри +3. Завтра купуватиму. Питає, чи ще будуть книжкові замовлення. Передай привітання й скажи, що обов'язково будуть

Надвечір доліз до Галі-Міші, де й пишу цього листа. Обоє немов би зраділи. Мануфактура Галі явно сподобалась, і вона з осяяним обличчям попросила, щоб ти «не делала для нее глупостей». Вона хвора, навіть роботу змушена кинути, тільки з інвалідністю поки що ніяк не виходить. Невістка пожила трохи й поїхала в Пензу до батьків. Галя вже звикла до неї. Поклали мене в кімнаті зі старим. У великій холодно, хоч я запевняв, що можу спати й там. Завтра ранком біжу в Київ – вкину листа й почну правити Ондрейова. Замість пасти «Ідеал» привезу дулю з маком* – нічого нема крім звичайної вульгарної пасти. Зате в Москві щойно з'явився «Этимологический словарь русского языка» Преображенского,* а з Софії прислали Чукалова «Російсько-болгарський словник». Я їх не взяв. Завтра йду викупити Франса.

У Києві тепло, добре, що пальто легке. Але шапка – теж непогано, бо буває холодненько: вітер і т. д. Ходять і в кашкетах і в зимових шапках. Ну, досить набалакав. Дитино, обов'язково дізнайся у Хоменків прізвище їхнього попа – не Пінчук?*

Дуже тебе, дитиночко, цілую. Г.

28

Г. Кочур до дружини

19.II.58

Люба дитиночко!

Я вже третій день у Києві. Перший день я описав уже тобі. Вчорашній день теж змарнував: пішов по книгарнях, тому що вважаю

своє становище у видавництві не зовсім безнадійним. Купив три примірники Івана Савича* (не знаю, чи й Люді купувати? Напиши. Ці три – нам, Хименкові, Дм. Хомичу). Купив болгарсько-російський словник, кілька чеських і словацьких книжок, у тому числі прозу словацьку, яку хочу перекладати. Два романи купив: «Земля людей» Екзюпері й «Семья Тибо» Дю-Гара.* Ще українську збірку «Питання перекладу». Дроб'язко подарував свій переклад Бусенара (зроблений з російської).* Нам дістали ще «Фауста» Пастернака (той віддамо Паламарчукові) і «Записні книжки» Ільфа. Неприємна несподіванка була, коли я пішов за Франсом.* Дали дулю з маком – те саме вийшло, що з третім томом Гора – вже роздали. Тамара повинна була взяти. Обіцяли – колись згодом. Це зле, бо там якраз та сама «Книга мого друга». Для Люди купив ще серію карток – портрети українських письменників, також – окуляри +3.

Встряв у трохи непристойну історію, – ти очевидно знаєш. Р. Балясна послала туди свої вірші для перекладу.* Я взяв, незручно відмовити, але без великого запалу. Передає тобі вітання. З Дроб'язком пішли до видавництва. Солонько цього разу був на партійних зборах, а натомість вільна Галя. Як я й сподівався, книжки вона дістала, і всі чотири примірники. Що тепер робити?

Чотири тут, п'ятий дома. Сподіваюся, що тобі прибуде й шостий. Ми – 1, Люда – 2, Оля – 3, Слава Людкевич – 4, Хименко – 5, і очевидно Туся. Як ти вважаєш? Відсутність витримки нам трохи пошкодила. Але нічого.

Увечері, звичайно, був у Дроб'язка. Він читав другу дію своєї іспанської п'єси. Я читав шматок Яношека (поки набридло) і ще дещо. Дроб'язчисі дуже сподобався «Дитячий романс про місто Фараксан» і вона «умильно» просила подарувати його їй. Доведеться це зробити. Щоб ти не сварила мене, додаю, що я був ініціатором раннього відходу від Дроб'язків (з огляду на хворобу Дроб'язчихи), і хоч мені ставили всякі перешкоди, все-таки розігнав усіх гостей і пішов. Але день був цілком змарнований. Я повинен проглядати Ондрейова зі словником, а тут – світське життя. Сьогодні закінчу листа й одразу сідаю за Ондрейова, а ввечері піду до Жилка, як обіцяв. Ще не бачив Полянкера, Фільварової, Довженків, Хорунжих.* А в суботу Галя-Міша влаштовують якийсь ювілей, присвячений Галі, я тільки не знаю, який – завтра треба спитати. Там буде Тіна й Толя. Треба ще дарунок якийсь купи-

ти. З'явиться Сакидон, Нудьга, може знайду Стрижаченка. Петровського треба відвідати* (Дроб'язко каже, що він, можливо, в лікарні). І над усім цим панує одне бажання – якнайшвидше вирватися з цього Вавіло-ну і опинитися дома. Кидаю листа, бо прийшов Андрій – хочу, щоб він дописав кілька слів на місці, що залишилося.

Цілую Г.

В моєму положенні – человека, вернувшегося из путешествия – следует описывать свои впечатления и приключения. Приключений не было.

Впечатления касаются пластинок, приобретенных в Москве. Ты напрасно считаешь, что магнитофон, которого у меня пока нет, заставит отказаться от приобретения пластинок. Пластины – более надежная вещь. Приобрел несколько произведений Гайдна (Венский оркестр), концерт Мендельсона с Д. Ойстрахом и прочее. По-моему, я достаточно описал свое путешествие и, заодно, «вложил» в оставленное мне место.

Андрей

29

Г. Кочур до дружини

21.II.58

Дитиночко любя!

Нарешті лист з Києва, – через три дні одержую і від тебе. Мені здається, що в твоїй справі треба було поставитися просто: не маєте права і все. Якщо взяти й звернутися мляво, з запізненням, то не варто й починати. Це перше. По друге – для чого тобі директорство? Тільки для однієї справи – для пенсії.

Чому ти не матимеш грошей на подорож до Києва? 2000 у нас є. Хоч ти й менше отримаєш, а всіх не витратиш, потроху відкладатимеш. Але й директорських турбот не матимеш. Чи можеш ти відсудити бажану суму? Це було б варто, але лише при 100% гарантії. Люба моя, прошу, не сумуй і не переживай. Ну, досить про це, переходжу до своїх справ.

Я в траурі – помер Безруч.* Приїхав Сакидон. Мені сподобався. Я віддав одну антологію, отже тут лишається наш примірник і ще

два, так би мовити, зайві. А на твоє ім'я прийшов? А Тагор прийшов? Сьогодні ходили у видавництво. Солонько підтвердив, що і мої обидві книжки, і Сакидонова в плані, що коли план прибуде, він одразу складе з нами угоди, дасть переддрукувати й випише 25%. А там згодом капне щось і за словаків. Отже, треба тут сидіти й чекати. Часу не марную. Остаточно виправив переклади Дм. Х. і сьогодні здав, пояснивши Солонькові й Струтинському (з яким познайомився), хто їх робив. Зустріли цю новину без незадоволення, а Первомайському байдуже, хто робив переклад, аби добрий був. Отже з перекладами – все. Чехів, яких робив тепер, також здав, навіть «Дитячий романс про місто Фароксан». Що ж я роблю тепер? Переглядаю Ондрейова в світі нового словника. Zvyš 100000 slov. Не помагає. Переглянув 76 сторінок і знайшов п'ять слів, яких у великому словнику нема також. У тому числі деякі на зразок назви страв. Якби Тамара не прогавила Франса, переглянув би теж і здав, а так треба чекати. На майбутнє Солонько сказав, що наш Чапек – поки що в плані. У романи Сакидон бере «Каракатіт», якого колись перекладав, я – «Війну з саламандрами», текст якої маю, а решту потім розділимо.

Далі на черзі – морока з Балясною. Треба б її погані російські тексти підправити, зробити пристойні вірші. А потім знов берусь за чехів – тепер уже в світлі проспекту. Треба зробити ще принаймні один Безруча, один чи два Бжезіни, Гору, Магена і т. д і т. п. Отже, робота там, і гроші будуть, тільки менше, ніж здавалося. На ходу треба буде збирати, заощаджувати. Ще хочу перекласти прозу двох словаків – Калинчока, якого дістав у Москві, і Куприна, якого купив у Києві. Ще хочу перекласти п'єси Чапека для «Всесвіту». А може п'єсу Незвала перекладатиму, отакі мої наміри.

На черзі день народження Галі Хаєцької. Мама купила їй ложки й виделки, а я думав – і витратив гроші на українські декоративні розписи. Не знаю, як вона до цього поставиться. Не знаю, чи й Людї таку книжку купити.

Завтра піду купувати їй ліхтарик. Скільки вона править за книжечки? Що ще обіцяє? Чи ти їй антологію дала чи чекаєш на мій напис?

Мама поїхала на Поділ на протезний завод. Там обурились, що їй приписано фізкультуру, подзвонили в ортопедійний, давай сварити лікаря, що приписав фізкультуру. Роблять для руки протез,* з яким вона має бути, поки рука зростеться. Отакі справи. Андрій поводить

себе так: одержує гроші й живиться по їдальнях. Потім, коли гроші розтали, ходить обідати до мами. Отже, це забирає не так багато часу. Збирання класичної музики, не лише вокальної, а інструментальної й симфонічної, стає його пристрасною.

Сакидон, очевидно, переїде сюди раніше за нас: у нього є заощадження (від десять разів подумає, поки купить книжку), бо працює з 1948 р. і з жінкою, а також за свій дім візьме більше, ніж ми. Не знає, чи в Ірпені, чи в Ніжині, чи в Святошино питати. Каже, що коли б він осів, то по-перше представляв би мої інтереси у видавництві, по-друге напитував би для мене. А найбільше схиляється, щоб придбати велику будівлю на нас удвох. Сьогодні читав йому свої переклади – дуже хвалить.

Тобі передає якнайбільший привіт. І Дроб'язки, і Жилки, і Галя-Міша, і Галя Лозінська,* і Балясна також. Хорунжий заходив до мами, запевняв, що писав нам, а відповіді не дістав.

Дитино люба, переконайся, що спекатись цього клятого директорства буде краще для тебе.

Цілую. Вітай там усіх. Паламарчукові пишу. Г.

30

Г. Кочур до дружини

22.II.58

Люба дитиночко!

Вчора послав тобі четвертого листа, він вийшов великий, але про дещо я забув. Надолужую тепер. Перше. Ще одне міркування про твоє директорство: чим ближче до кінця навчального року, тим більше почуватиметься розвал школи, тим більше мороки й відповідальності перед іспитами. Хай ця відповідальність буде не на тобі.

Друге: я зовсім забув учора про Івана Савича. Проглянув його збірку. Мені тепер зрозуміло, чому він так писав: коли зробити зі збіркою те, що я думаю, то не пришло вам. Він подав туди твого вірша. Там, звичайно, викинули твою частину, залишили тільки Волконську,* назвавши це «уривком». От він і розчарований. Я збирався ще в Інті писати рецензію, склав план, підібрав окремі формули, уся ця рецензія звучала мені в вухах навіть тоді, коли я став читати знайо-

мі вірші – смерть Петрарки, про те, як він сам латав піджачину тощо. Але чим більше читав, тим більше розвіювалось це враження: все виходило не так, як я собі вимріяв. І от прочитавши збірочку, я побачив, що неспроможний написати рецензію, а коли напишу, то тільки таку, що не надрукують.

Писав учора Паламарчукові й забув згадати, що купив йому Івана Савича. Забув запитати тебе, чи з Польщі нічого не прийшло? Чи може Анні Яновні висилати «Українські декоративні розписи»?* Може купить кому «Українські народні вишивки»?

Сакидон сидить і знову передає тобі вітання. Підемо з ним блукати, а там – завтра він їде на день в Ніжин. Трохи мені можна буде попрацювати.

Цілую безліч разів, скучив без тебе. Г

31

Кочур до дружини

25.II.58

Дитинько любя!

Погано те, що поки лист дійде з Інти, то він застарілий. От сьогодні одержали твого листа від 18-19, і бачу я, що ти ще не дістала жодного мого листа київського. Але я відповідаю на твій лист в надії, що попередні до тебе дійшли. За цей час трапилось таке: я дочитав Ондрейова. В моєму розкішному словнику не знайшлось 23 слів. Правда, одне – назву птаха skalnik я «собственным умом дошел» – стриж. За іншим пішов у інститут мовознавства, щоб покатись у старих словниках Мічатики і Хостніка. Якщо й там не буде, шукатиму живого словника, щоб тлумачив. Поки розмовляв з Довженками,* бібліотека інституту зачинилась на перерву, отже піду сьогодні.

Бачив Раю, казала, що заходив Стрижаченко,* питав про мене. Дала телефон його роботи, сьогодні дзвонив, сказали буде після обіду. Дзвонив і до Терещенка* – умовились, що зайду до нього після-завтра. Ввечері мав їхати до Петровського, але не відбулося, бо Лія Наумівна знов розклеїлась,* а самого не пустила, хоче разом. Одвідав ще Полянкера.* Вітають тебе. Книжки, каже, нема. Він, очевид-

но, трохи вагається, – вона поганою російською мовою писана. Увечері пішов у консерваторію (нову) на вечір, присвячений 80-й річниці з дня народження Леонтовича.* Народу мало. Відкриває вечір (російською мовою) директор. Говорить Козицький.* Говорити абсолютно не вміє, незграбний, як ведмідь, неефектний. Почав з того: 80 років минуло 13 грудня 1957, але ми були зайняті великим національним святом, то не мали часу. Леонтович геніальний і, головне, перший радянський композитор. Далі мусили говорити (за афішою), сучасники Л., а говорив один Остап Лисенко.* Вийшов консерваторський хор – це, власне, студенти хормейстерського відділу (яким керує Гончаров). Вони співають, а один з них (чи одна) виходить диригувати. Був і «Щедрик», і «Дударик», і «Пряля», і «Піють півні», і «Мала мати одну дочку»,* і ще дещо.

Найзворушливіше те, що в хорі співає китайка й грузин. Сорока сидів у президії. Вечір глибоко провінційний. Сакидон був уражений. Він хворіє (грип), мама його поїть якимись ліками. Мені хочеться ще обходити всіх людей, хоч потроху, купити Л. В. ліхтарики, доглянути переклад, зробити лірику Балясної, та й їхати. У неділю був ювілей Галі. Я поніс духи й «Українські декоративні розписи». Був Толя з дочкою й Тіна. До Радовської може зайду, до Стасі може напишу, пришле вона, певно, Пруста. У Києві стало холодно.

Єдине, що може мене затримати – запізнення в Міністерстві з присилкою плану. Хоч він і затверджений, але поки дійде по бюрократичним каналам, то три дні перетворяться в три тижні. А не маючи цього папірця, бухгалтер не видасть авансу. Про всі події писати му акуратно.

Цілую Г

Вернувся. Ні одного слова ні в одному словнику не знайшов. Треба ловити живого словака. Шукав ліхтариків для Люди. Скрізь є, але без батарейки. Спробую ще в Москві. Зайшов до Радовської,* не застав, лишив записку. Дзвонив до Стрижаченка, той обіцяв сьогодні приїхати. Твої пропозиції збу-тися тут антології української поезії марні. Я тобі писав, що тут лише один примірник у мене купили. Хіба що, скажемо, Хименкові залишили тут,* нехай забирає, коли поїде у відпустку. Мама ще не починала писати, то я заграбастав шмат її місця. Папір – від Андрія, в Москві вже не знайшов.

Ще цілую. Г

Назавтра мама написала на окремому папері, отже я дописую тут. Був Стрижаченко, розказував свою епопею. Він хоч і прописаний, але квартири не дають, йому не дуже подобається й робота, може він ще поїде в четверту (ні, п'яту) столицю України – Сімферополь, там по партійній лінії його влаштовують у видавництво трохи не головним редактором. Вітає тебе, а Миша-Галя також. Біднесенька моя, як тобі без мене важко, та й мені без тебе не краще.

Г

32

І. Воронович до чоловіка

4.III.58. Інта

Любий!

Одержала твого листа від 25.II. Розчарована дуже тим, що ти пообіцяв виїхати може через три тижні. Тобто я тебе побачу аж через місяць. Нічого не можна було б придумати гіршого. Крім противної самотності без тебе ще дошкуляють деякі неприємні пригоди. Наприклад, не можу відчинити двері, замок попсувався, і коли після 10 десяти-хвилинних марних зусиль не відчиняю, то луплю в стіну доти, поки не приходить виручати Марія Іванівна чи Микола Миколаєвич. Останній двічі лагодив двері, але справа вся в замку: там попсувалась якась пружинка. Коли з зовнішнього боку з усієї сили навалитися на двері, то якось відчинити ще можна. Добре, що хоч зовні можна їх зачиняти і відчиняти за допомогою молотка, а то я б не могла кидати хату.

Друга халепа – кінчаються дрова, і рубані (це ще півбідиди) і нерубані (це вже гірше). Знову доведеться звертатися до Д. Х., ой, як не хочеться! Останні два дні – люті морози після відлиги і заметіль. Така раптова гостра зміна вплинула на серце. Людмила Василівна не переїхала до нас. Сталося це не дуже добре. Після тої розмови на дорозі, про яку я дописала тобі в школі (до речі, вкладаючи дописку, я пошкодила конверт і потім заклеювала його на пошті, це я і ніхто інший), я пішла до неї радити їй не відмовлятися від кімнати, перевезти туди частину найменш потрібних речей, а самій жити в нас, навідуючись іноді й туди. Міркування в мене такі: раптом у Польщу не поїде, а ми поїдемо, хату продамо, то де вона буде жити? Раз відмовив-

шись, потім не попросиш у шахти. Друге таке: Л. В. має різні мінливі настрої, раптом з нами не захочеться, набридне, а кімнати вже нема. Всі міркування мої були Л. В. заперечені, і ми вдвох по-діловому обмірковували її переселення до нас. В понеділок чекаю – не приїхала. Їду до неї – застаю пустку: переїхала в ту квартиру, що дали на шахті. Ось яка кручена! Ну, нехай як хоче. Може так і краще, а то з нею не легко, така вразлива, що я б постійно мусила думати, чи так я сказала, чи вона не образилася.

Скинувши директорські обов'язки, маю більше вільного часу: поставила полочки, зробила лад у комірці, повитаскувала на горіще всі зайві банки і ще дещо, пошила наволочки, попросувати білизну. Читаю водночас і Чехова, і Шоу. Разом із твоїм листом отримала лист Крижанівського,* тобі, звісно, адресованого. Надрукований на машинці по-польському. Читала, повільно розбирала, але набридло, основне – треба обідати й іти на роботу. Лист дуже докладний, я тобі переслала б, та раптом буде така щаслива зміна в твоєму київському житті, що вони прибудуть не через три тижні, а швидше, і ти поїдеш додому, а лист поїде до Києва. Вирішила не посилати, а як дочитаю завтра, то напишу тобі, як щось буде особливе. Мама пише, що ти їй дуже допомагаєш тим, що купуєш усе в крамниці. Я дуже вдячна тобі за це. Але почувасться, що мама не дуже вдоволена тим, що Сакидон щодня ходить. Ти б його забирив у Павловський садочок. Як його успіхи в пошуках будинку?

Мама радить дати Андрійчику половину вартості магнітофона. Довідайся, скільки він назбирав. Мені хотілося б дати не менше 1000. Мама пише, що Андрій буває двічі на день і ви з ним дуже приязно розмовляєте. Я заздрю. Ти в останньому листі нічого не пишеш про Андрія – чому? Також не написав, чи мама була на Галиному ювілеї, чи їй сподобалися твої дарунки? Що надарували інші гості? Чи було приємно на ювілеї, чи обмежився тільки тим, що пили горілку?

Я пишу і думаю, чи варто тобі крім цього листа ще посилати? Буду писати доти, поки не даси з Києва телеграму, що виїжджаєш. Тоді вже припиню. Сьогодні в мене жахливий настрій, і весь час хочеться плакати. Тому більше не пишу, та й треба вже йти на роботу.

Мамочці напишу в четвер, коли буде досить часу. Всіх міцно цілую.
Твоя Іра.

Р. С. Граїнька, дав мамі гроші на своє харчування? Не забудь!

33

Г. Кочур до дружини

13.VII.58

Люба моя дитиночко!

Я знаю, як тобі важко. Але не легше й мені – щодня виглядати листоноші й переживати розчарування. Я намагаюсь бути спокійним, але мені дуже хочеться дати тобі телеграму. Сьогодні неділя, пошти нема, але завтра може вже й не витримаю.

У мене новини такі: приїхала Ільзен, побула два дні й сьогодні поїхала. Переписала добірку поезій Мандельштама,* багато наговорила, передає тобі всілякі привіти. В розмові вона розумніша, ніж у листах, найнеприсмніше те, що курить і хаотична. Підчас її перебування приходила Люда і Кузьма, що приніс мої фотографії роботи Ілярика.* Обоє теж вітають. Фрося написала* – шлю тобі листа. Та зрештою це й усі мої події. Починаю сапати город. Сусіди побілили обидві половини (знадвору).

14.VII. Добре, що втримався від телеграми – прийшов твій великий лист. Насамперед я зрадив самому фактові, потім уже зрадив натякові в одному місці листа, що мамі краще. Тепер буду перерхитувати листа й відповідати на кожну репліку, що потребує цього.

Щодо Франса, то вже чорт з ним, як вийде, так і буде;* коли не можна буде інакше, як по 500, то нічого не поробиш (у мене, зрештою, у «великому друкові», з'являлися тільки античні переклади в хрестоматії). Трошки буде важко, що я одержу лише два друковані примірники без рукописного – я в ньому червоним відзначав сумнівні місця, які тепер би звирив з оригіналом. Проте нетерпляче дождатимусь посилок. Кітс – це добре навіть понад сподіванку.* Між іншим, шкода, що ти не зробила більшої посилки – треба було забрати в Галі антологію й разом упхати, адже все одно страждати. Ну, та дарма.

Ти така сама наївна, як і я, коли думаєш, що я одержав листа від Дроб'язків. Вони його тільки тепер пишуть, бо незручно, тобі сказали, що лист відправлений, а він ще не написаний. Отже, відомостей про Тувіма в мене нема, а твої не задовольняють, бо 1) я не знаю, в якому номері він буде надрукований, 2) не знаю, чи всі вірші, 3) не знаю, чи на цьому тувімовська епопея й кінчиться, чи коли я буду перекладати далі, то й те друкуватимуть.

Це все куди краще було б із Лукашем з'ясувати.* В цьому то й перевага малої відстані, а не в тому, що, як каже Дроб'язчиха, взяли б мене туди й сюди. Твою московську листівку я одержав і тобі про це писав. Паламарчук як у рота води набрав. Буяльському я теж написав. Дуже шкода буде, коли він кудись поїхав. Чи ти хоч послала йому «с уведомлением о вручении»? Я твого папірця дуже чекаю.

Разом із твоїм листом сьогодні були від Сакидона й Жилка (і навіть укладений туди лист Дузі від 22 квітня з саркастичним описом ювілею Булаховського).* Чи не послати тобі часом грошей – карб. 500? Тільки що був електричний контроль, виявив повну індіферентність і нарахував 19 карбованців. Намагався з хати вислизнути якнайшвидше.

Шкода, що ти не догадалася годинника свого вкласти в посилокку, тоді б я його відніс, а так краще дай поправити в Києві. Балясну на цю саме тему колись і Полянкер сварив, навіть на який час порвав з нею стосунки, коли вона виявила намір «зажити життям» поза хворого чоловіка.* Але потім вона трохи заспокоїлася, хоч залишилася «бешеной канарейкой».

Листів я тобі надіслав, здається, три (мінімум), це четвертий. Номеруватиму. Бачу, що не отримала того, де я вклав від Анни Янівни. Щойно знайшов твого листа до Лесі, дописую й завтра надсилаю. Чи ти послала «извинительную» листівку в Бучу, що мовляв візит відпадає в зв'язку з маминою хворобою. А чи перший лист був їм посланий? До речі, Чапка свого віддамо Курилові, а київський буде нам. Курила не було, а Курилиха не встигла підписатися⁶.*

34

Г. Кочур до дружини

16.VII.58

Дитиночко!

Учора послав усю пошту – тобі, Лесі, Фросі і т. д. На пошті знову бачив Марію Карлівну,* яка передає знову масу привітань. На горді тепер у мене актуальне завдання – виполоти грядки. Особливо

⁶ Закінчення цього листа не знайдено.

важко там, де кріп: він маленький, зілля велике. Учора я вже пробував. У сусідів тепер чийсь малий – у садку карантин, то мати на день привозить. Отже він виглянув: «А чого ты там делаешь?» – «Бурьян вырываю». – «Не надо!» – «Почему?» – «Мама тебя ругать будет». Я послухав і покинув. А сьогодні похмуро, вночі йшов дощ, отже в город я не рипаюсь, варю свою дикунську страву (капуста з цибулями), чекаю листа й посилки, Люду, яка повинна прийти сьогодні. Мушу ще збігати в книгарню – вчора була «Закрита в связи с приемом товара». Оце поки що усі наші події.

Люда прийшла. Ми знищили мою страву, а тепер удвох чекаємо пошти й варимо борщ. До речі на фотографіях, що я надіслав тобі, на тлі хати видно, що вона обшарпана й потребує ремонту. Нині це вже не відповідає дійсності. Люда розповідає, що була в Олі Сотниченкової.* Не бачила її, бо там карантин, але з записки дізналась, що та не дуже добре себе почуває, проте скоро виписується, її посилають кудись у санаторій.

Листоноша принесла повідомлення, ходили на пошту. В книгарні нічого путнього нема. Заходили до Марії Карлівни (туди Люда за таскала нашу парасольку), застали обох. Кітс трохи мене розчарував. «Счастливые мысли Англии» – найдешевший, але нехай і такий! Подякуй Андрієві. Я вже почав перевіряти Франса. «Під час» і в правописному словнику як два слова. Мені хочеться писати як одне слово тоді, коли воно вживається в розумінні «часом», і як два, коли воно в розумінні «під той час». Я ще ні разу не натрапляв на нього. Крім повідомлення не було нічого – настає період безлистів'я. Дроб'язки ще не встигли написати.

Між іншим, коли випадково трапиться тобі глянути на 2-й том Франса, то напиши, чи є там «П'єр Нозьєр»? Це важливо, – найважча з мовного погляду частина всієї тетралогії. А вона ж другою йде.

Як на зло я забув номер Макіївської (Галіну адресу)! Підкажи мені. Цього листа завтра ще пошлю на Гоголівську.* Я не знаю, скільки Андріянова, одержавши, буде читати переклад,* і чи тоді мені треба буде показатися, чи все відбудеться заочно?

«Зухвалість» я не визнав, нехай буде «зухвальство». Ще згадав: чи посилаючи два примірника, треба надіслати й оригінал, щоб пані (чи панна) Андріянова могла звірити, чи вони знайдуть твір десь у іншому місці?

Передруковувані браковані сторінки може треба буде відразу вже дати тоді, коли редакторша зробить зауваження? Чи деякі дати одразу тепер, щоб за давністю не забулась обіцянка друкарки власні помилки передруковувати безкоштовно? Які в тебе про це міркування? Є помилки мої, а є чимало й друкарки.

17.VII. Перевірів 72 сторінки. На закінчення всього піде чотири дні. Пошта не принесла нічого, тільки „Życie literackie”.* Шлю цього листа.

Цілую сотні разів. Г

35

Г. Кочур до дружини⁷

Між іншим, якщо не дай боже Тувіма вмістять у першому номері «Всесвіта», то ти його купи – примірників три: собі, обов'язково Крижанівському надіслати, Стасі, може й Анні Яківні.*

Якщо я одержу Франса, перегляну й вишлю, то треба тобі дізнатися, коли мадам Андріянова його перегляне.* Тоді може й мені доведеться на поклон до неї з'явитися. Це та сама Андріянова, про яку написав Кундзіч статтю під назвою «Переводческая мысль и переводческое недомыслие». В статті вона якраз уособлює «недомыслие», педантичне й самовпевнене. Іти у видавництво, коли б навіть мене узяли (в чому я сумніваюся теж) – те саме, що бути нормувальником. Але коли пенсійні справи закінчаться, можна буде домовитись про роботу нештатну, додому її брати. Редактори «надомники» також ніби існують; або рецензії можна писати «для внутрішнього вжитку». Тепер усі мої помисли скеровані в напрямку твоєї міністерської довідки. Ти питаєш, чому «Книга мого приятеля», а не «друга». Слово «приятель» у нашій мові вживається трохи більше в розумінні «друг», ніж у російській. А звучить книГА моГо друГа недобре. Між іншим, може варто ще тобі вислати зо три Тувіми, якщо не пізно?

Вирвав три редиски – перші цього року. Досапав картоплю, але підсапана не вся. Не пам'ятаю, чи писав тобі, що цвіте багато шипшини й ромашок. Ходив по молоко. Посилки ще нема, а телеграму від-

⁷ Невідома дата; початок листа втрачено.

носно «иноязычных текстов» одержав. І листівку від Абенгауза.* А от давненько написаного листа Дроб'язків щось немає.*

Я вирішив укинути сьогодні цього листа, а якщо буде посилка, то писати іншого. Андрій до Харкова поїхав як представник чи як учасник?

Цілую, дитиночко, тебе й маму.

Галі-Міші привіт.

36

Г. Кочур до дружини

22.VII.58

Дитиночко!

Вчора відсвяткував місяць твого від'їзду. Спосіб святкування: підгодовував ту картоплю, котра менша, а підгорнув усю – меншу вперше, а більшу вдруге. І добре, що вчора це зробив, бо вночі пішов дощ, якраз доречно. Вечеряв редискою й тебе згадував. Отакий був мій учорашній день. А позавчорашній такий: послав тобі посилку, листа й пішов шлятися: зайшов до Люди – не застав (очевидно вона в цей час ходила в хірургічний навідувати Олю Сотниченко). Сходив до Дмитра Хомича дізнатись, чи туди він пише. Виявляється – ні. Повертаючись, ловив гав і випадково побачив Петра (тепер знатиму, де вони живуть). Він приїхав і батька привіз, той батько знає деяких людей із Феськівки*, яких і я знав. Я посидів трохи. Юлі не було – на роботі. Зустрів її, коли вже йшов. Привіти тобі передають. Оце такі були мої мандри.

Якийсь у мене знов «опальний» настрій – тупцюю навколо Тувіма і чехів і някогісінького стимулу. Усіма фібрами душі чекаю від тебе довідки. Та цікаво мені й те, чим закінчаться, нарешті, видавничі «хитросплетення». Дроб'язки ще продовжують листа писати, а може вирішили, що надто пізно, незручно, і віднесли ненаписаний лист до категорії пропалих.

Я здивувався, перечитуючи твого листа, що ти пишеш про роботу в Вінниці з 1935 року. Якщо це не помилка в листі й ти вимагаєш таких свідчень – то значить у тебе запаморочення. Полаяв тебе за помилку – не сердься. Коли матимеш нагоду, купи синьки, бо тут нема,*

а я нашу віддав сусідці – збирається ще раз білити знадвору. Добре було б тобі купити чорнила до авторучки.

Сходив по молоко. Листа від тебе нема, лише від Демешкан і Стрижаченка. Демешкан запитує, чи не знає Тамара Ігоря Олександровича Дубовецького, що прибув з Тирасполя до них звідувачем кафедри.* Запитай, коли Тамара приїде. Між іншим, коли приїде, то певно схоче використати якийсь час для влаштування своїх справ, і ти продовжуватимеш залишатися там. А що, якби Тамарі за всяку ціну вчепитись там – тим часом хоча б у видавництві (такою собі Солончихою), або в журналі, а згодом, коли інститут літератури пошириться, то туди вможливитися працювати? Мені здається, що це могло б і вийти.

Дитиночко люба! Середа, пошта вже була, від тебе нема нічого. Я вирішив цього листа вкинути, щоб не скучала, а коли від тебе буде – напишу другого.

Цілую! Г.

37

Г. Кочур до дружини

25.VII.58

Люба дитиночко!

Сьогодні одержав від тебе листа. Починаю свій звіт. Радий, що ти покінчила з Мріщуком,* думаю, що скоро одержу твого папірця, нехай він лусне. П'ять днів пройшло, як вислав Франса (на Святошино), ти оце мабуть саме тепер одержала. У мене новини такі: приходив радіо-хлопець, а через два дні «Рекордик» знову зіпсувався.* Потім приходив Ілярник прощатись – їде. А вчора прийшов Кузьма. Це – візит поважний.* По-перше його перевели у відділ механізації – учнем слюсаря (бо він проходив у маркшейдерів не за штатом, а чому перевели, розповім, як побачимося). Це значить, що він перший місяць одержав, як учень, 400 карбованців. По-друге, він потрапив у аварію. Упали на нього залізні двері й побили. Щоб не підводити начальство, відмовився викликати швидку допомогу, приховує це від Оленки, але почуває себе не зовсім добре. Хоче відпустку брати – це йому тепер вигідно з усіх поглядів. Приходив позича-

ти гроші. Зважаючи на те, що ненадовго і що він людина пунктуальна і т. д., дав йому 1000 карбованців (стільки ж у мене лишилося). А сьогодні дощ і холод, ніхто не йде. Дуже радий (крім закінчення Мрішукової епопеї) ще закінченню пальтової епопеї. Аби ще видавнича епопея завершилася, то й добре було б. Листи маю від Радовської, Гершова.* Написав Дроб'язкам чемну листівку – мовляв, чув від Іри, що вони мені написали, то хай мають не увазі, що той лист пропав.

Оце і всі мої події. Марно і довго борююся з Тувімом, Грубіном і Завадою.* А от з редискою розправляюся цілком успішно. Подвір'я наше тепер усе біле від ромашок – ніде стільки нема, навіть діти приходили красти. Люда приходять і щоразу хапає рушник прати, решти я не даю, сам уже зробив мініатюрну «постирушку». Як – розкажу колись. Ти мені не пишеш, що дала лагодити годинник.

Неділя 27-го. Сьогодні сонце, хоч і досить холодний вітер. Я все-таки роздягся й сидів. Проходив Косматий – зайшов.* Його дочка, виявляється, відбуває тут практику, мусить уже їхати, отже він узяв їй квиток на літак. Потім я сходив у місто купити хліба. Між іншим, будинки біля клубу (дерев'яні), почали фарбувати в жовте з білими смужками, під «теремок». У книгарні була передплата на Л. Толстого – я не передплатив. Зате купив вірші єврейського інтинця Галкіна й чеха Неймана.* День уже кінчається. Я марно бився над одним віршем. Мені здається, що коли твоя епопея там (усяка, і довідкова, і видавнича) прийде до закінчення (байдуже якого), у мене буде більше енергії. Дуже хочу тебе бачити. Починаю переконуватись, що самотність – зло. Коли завтра не буде від тебе листа, укину хоч цього. Подій, мабуть, довго не буде ніяких: ніхто не йде, і Люда вже давно не була, і пошти ніякої цікавої немає. Все спинилось.

Понеділок. День такий, як і вчора. Засмажуюсь і перекладаю. Листа від тебе нема, лише листівка від Люди: застудилася й трохи прихворіла, прийде наприкінці місяця. Треба сьогодні провідати її, надвечір піду, а разом і вкину цього досить безбарвного листа.

Дуже це погане діло – чекати. Та ще й не разом, а нарізно. Спитав учора Косматого про Олю Сотниченко, а він не знає. Треба певно теж провідати.

Цілую. Усім привіт. Радий, що мамі краще.

Г.

38

Г. Кочур до дружини

2.VIII.1958

Дитино моя!

Учора тобі відіслав листа (дуже сухого й стисло фактографічного), але тому, що в листівці обіцяний мені новий лист, то я одразу почав тобі писати. Що я хочу тобі сказати: твого годинникаря, що мав тобі безплатно лагодити годинника, нема. Будочка зачинена, і на ній висить дощечка, де фарбою акуратно намальовано: «Часовщик выехал в отпуск до 15 сентября». Це перше. Друге – вчора, віднісши листа, дістав «Литературную газету», а там повідомлення про те, що вийшов перший номер «Всесвіту». Охота розібрала побачити його, шкода, що не переплатили. Третє: я досі не маю від тебе підтвердження, що дійшов той лист, в якому був укладений лист Анни Янівни. І четверте: тепер я весь у планах і атмосфері Тувімовської статті.* Це дуже складна справа, складніша, ніж написати статтю про Безруча. І все ж я думаю, що після дуже інтенсивних мук я щось таке нашкрябаю. Одночасно дбатиму про збільшення чи вдосконалення Тувімовських перекладів.

Пошта прийшла. Твого листа ще нема, натомість Крижанівський знов прислав дві книжки: збірник перекладів іспанської поезії і мемуари Висоцького – дипломата з літературними інтересами.* Ця друга книжка цікава, проте не в моєму нинішньому річищі.

Сходив по молоко. Ще не кінчив обідати – гості: Петро з Юлею.*

Посиділи, Петро «с ученим видом затока» розповідав мені, чому важко перекладати вірші. Напилися сирівцю.* Петро зібрався на річку ловити рибу вудками, а Юля – на город, настригти салату. Коли на дорозі показала Вікторова Роза, і вони обоє пішли до неї, Юля мабуть таки за салатом ще прийде. А я сів за Тувіма. Ніч. Увечері несподівано линув дощ, і мої гості так і не повернулись до мене, ми навіть не попрощалися. Дощ був з громом, як і годиться на Іллю. Неділя минула посередньо. Працював цілий день. У день приїздив Батіст, а ввечері з'явилась Слава.* Позавчора приїхала. Прийшла, очевидно, голодна, а в мене саме хліба було дуже мало. З'їли й той з редискою, причому я був більше в ролі співчуваючого. Пішла досить рано, але все одно перебила дуже працьовитий настрій.

Вівторок. Учора не було нічого, крім листа від Оголевця,* великого дощу вночі й впертої боротьби з 12 рядками Тувіма. Сьогодні й дощ і боротьба продовжувалися, але листоноша раптом принесла лист від тебе, від Стрижаченка, від Ели (з фотографіями) і від Ели – бандероль. Крім того Паламарчук теж озвався дуже відчутним способом – з бібліотеки поета прийшло шість книг, я заплатив 53 крб., а вони – Туманян, Язиков, Мерзляков, Кольцов, В'яземський і Трефолев.* Ела прислала Пастернака (стихи о Грузии и переводы грузинских поэтов), Заболоцького й збірку критичних статей свого знайомого Маргвелашвілі, який зробив ще для мене підрядник вірша Т. Табідзе* («Не я пишу стихи»). Я побіг на пошту за книжками Паламарчуковими і змок, як курка. Стрижаченко пише, щоб я переїздив у село в Крим – запрошує подумати, щоб туди переїхати. Навіть редакторську роботу, каже, можна знайти в його видавництві. Натякає щось і на те, щоб зробити якусь чеську, польську чи болгарську прозу для його видавництва. Треба щось вибрати. Ела пише, що з гірничого заочного перейшла на стаціонарний електротехнічний і мусить доганяти. Виходить, що з Юзиком зв'язки ніби не порвані. Влітку він мав роботу в колгоспі, приїхав і поїхав, щоб не заважати їй працювати. Обоє (тобто вона і Стрижаченко), а також Оголевець тобі передають вітання. А я перейду до твого листа.

Проти твоїх поправок заперечень нема, хоч і так, як у мене, було можливо. По-нашому, звичайно, «протегувати». Чорти б їх узяли з тими Міщенками і т. д.* Хай би вони хоч із Солоньком консультувалися. Коновалов – це той, що тоді приніс у «Літературну газету» теж статтю про Безруча. Вибирати чехів я, звичайно, буду. Грубіна і Флоріана обов'язково треба просунути. А може й Безруча. Той том Незвала, яким Лукаш захоплюється (балади й сонети вічного студента Роберта Давіда) у мене теж є.* Я ним захоплений трохи менше. Я весь у «броженій» – накіпає десь стаття про Тувіма. Але писати буде важко. Чому Лія Наумівна мала б бути незадоволена з твого походу до Лукаша? І як це вилилось назовні? Дитино! Ти знову роззява: в минулому листі твоє пальто коштувало 1750, а в цьому 2750. Де ти збрехала?

Мене твоя пенсійна історія теж непокоїть. Чому ти пишеш, що втручання Печори тобі пошкодить? Адже це взагалі минулий час. У чому шкода? Цікаво, що скаже Паламарчук.

Якусь капусту з цибулею я варив, бо капусту треба було терміново винищити. А тепер уже ні капусти, ні цибулі. А твої заповіді від-

носно борщів живуть. Я сміявся, читаючи твої теорії про жалюгідні грядки. Сперш там зілля було величезне, а городина мала. Я обережно виполов. Городина підросла, але й зілля стало її доганяти. Виполов знову. Може й ще доведеться. Редиска погана, бо вся не сходить. Не вся зійшла й петрушка. Салат і щавель просто розкішні, я щавель до силосу додаю. Редька досить хороша, тільки мабуть ні чорта не буде – не вистигне. Кріп не дуже великий, але пристойний. Мак на круглій клумбі зійшов. Зілля там маса було, я частково ліквідував. Але маку там зле, бо ромашки його теж глушать. Та й взагалі не знати, коли він цвістиме – пізня була весна. Такий звіт за город. Полов і сапав я теж багато. Юля (вона справді хитра) говорила: хіба б мені зайнятись городом. Але розмова лишилася розмовою. А Люда теж картає себе. Ну, ту мені просто шкода.

Сусід ніяких штахет* не ставить. Він не доштукатував навіть у себе, перейшов працювати в магазин (у № 14), та й на полювання бідному ніколи піти. Картопля в нас є – писав же тобі. Ягід трохи на наших порічках є, ще зелені. Нашою вулицею тепер ходить автобус – до аеродрому, і публіки трохи їздить. Лише я не вивчив його маршрутів.

Справді, наші видавничі справи затримуються. З прозою я не дивуюсь, – пішов Солонько, то традиція урвалася. Але я покладав дуже тверді надії на ці чортячі антології – не думав, що справа може так затягнутися. Що ж, снуватимемо цю павутину повільно, але щось же виснуємо. Між іншим, без тебе мені важко робиться працювати, я цей місяць відчув, що ти таки моя Муза.

Ну, добре, дитино люба. Здається, все. Завтра вкину листа. Цілую всіх, навіть Галю по секрету від Миші.

Г.

39

Г. Кочур до дружини

7.VIII.1958

Дитиночко люба!

Збирався нести листа, але якраз сьогодні одержав ще твого додаткового, отже відразу відповідаю й на нього. Насамперед, щоб не забути: коли на обрії з'явиться Паламарчук, перекажи йому, що Кирило та

його жінка допоминаються, щоб вислати йому гроші та щоб він купив ту одягу, яку обіцяв. Далі: разом із твоїм листом прибув лист від Буяльського й Крижанівського. Буяльський насамперед пише, що його Ужгород провалився. Потім з великим гумором і обуренням переповідає намагання добути довідку. Рубін odmовився і Зискінд також. Він написав Зінчукові, а потім умовився з Деснер* – пригадуєш, стара, викладала французьку мову. Отже, думаю, що якимось цим довгим лозом кінчиться. Між іншим, його № тепер не 118, а 86.

Крижанівський прислав фантастичного листа. Фантастика стосується його дочки: після іспитів поїхала на практику в Закопане. В будинок, де жили студенти-практиканти, вдарив блискавка й він спалахнув. Дочка вискочила в сукні, але без білизни, що лишилися в хаті разом з документами й фотоапаратом. Інші навпаки, повисакували в білизні. Так їх одвезли в Краків, видали гроші й розвезли по домівках. Книжки, які він мав надіслати (5 томів Лорки, Кітса і т. д.), одержу з Москви. До них намагатиметься долучити матеріали з'їзду перекладачів, що відбувся недавно в Варшаві (міжнародний, не знаю, ким там був представлений Радянський Союз, якщо представлений). Також обіцяє прислати книжку Войтасевича «Вступ до теорії перекладу». Про цю книжку, а також про величезний Вроцлавський збірник, я б може написав до «Всесвіту».*

Скажи Лукашеві, що «Думки про Тувіма» вирують, і зовсім це не була б нецікава стаття, але трохи сковує мене непевність, – помістять, чи ні. Отже, чекатиму нетерпляче наслідків його розмови з Затонським.* Коли закінчиться справа з чехословаками й Тувімом, хочеться звернутися до Лорки.* Дуже це складна проблема – перекладати його вірші. По-моєму, не легше, ніж китайців. І весь лад емоцій дуже національний, і формальні особливості незвичні. Ну, та це справа майбутня.

Ти Лукаша запитай про дві речі: 1. Чи їх журнал не байдужий і до класиків, чи живе лише вчорашнім і сьогоднішнім днем, і чи не можна б там умістити з десятків Шекспірових сонетів? (Це – в інтересах Дм. Хом.). 2. Якщо прислати йому з живих чеських поетів – один чи два вірші Сейферта, два Завади (один те саме «Без іменія», що ти знаєш), три чи два Грубіна («Мій спів» і «Цикади Ярослава Врхліцького» ти знаєш) і зо три Мирослава Флоріана («Чайки в березні», «Простий мотив», «Вікно»), то чи може це розраховувати на прихильний

прийом? Інакше не варто і переписувати. А може ще й Мілана Кундєру вмістять «Дитячий романс про місто Фараксан»?*

(Я йому читав, якщо він пригадує). Отакі йому задай питання. Для збільшення вибору надсилаю ще Тувіма. Переписав три, дуже хочеться додати четвертий, щоб місце не було порожнім, але з тих трьох, що я маю ніби готові, ні один мене не задовольняє. (Я і з «Слави» не дуже задоволений, але переписав). Отже, коли до вечора не обтешу жодного, то надішлю тільки три. Решту – згодом.

Тепер починаю обговорення тих проблем, які тебе так цікавлять, як і мене, і які поставлені «рубачами» в твоєму листі. Насамперед констатую, що буде в нашому житті (котрий раз?) період грошових труднощів (цей період уже наближається), який очевидно не буде довгим, але перейде в фазу не абсолютних достатків, а тільки відносного благополуччя. Великих заробітків одразу не буде, але щось капатиме. Я маю на увазі «Всесвіт», словацьку антологію, яка піде зрештою колись, а згодом – Франса й чеську антологію. Я чекаю початку листопада, щоб одержати пенсію ще як мешканець Інти (тобі теж необхідно буде показатись тут для тих же [нрзб.], коли закінчиться міністеріада чи містеріада). А далі, коли я буду пенсіонером, то я їм і зостанусь. Адже й Лукаш пропонує лише вилами на воді писану роботу нештатного референта, а то тоді, коли б я десь вліз у штат, то мені платили б лише 50% пенсії. Отже ти марно турбуєшся про мою пенсію: її треба спершу одержати, а потім не мати тих побоювань, які в тебе виникають.

Ти пишеш: хату вже треба продати або здати. Мені це не видається безсумнівним. Після листопада, коли я вже матиму розв'язані руки, я сам би спробував поїхати в Київ, побувати у «Всесвіті» й подивитися, чим там пахне. Щодо квартири – мені здається, що найкраще було б зробити візиту до Лихошерстів і поговорити про тимчасове перебування – мені самому, нам двом, частині наших книжок і т. д. Тут все-таки жити намощадніше з двох причин: 1) хата, 2) картопля. Знаю, що тобі хочеться бути там, щоб я був блжче до «кормушки», а ти – до мами. Але я хотів би спершу влізти в ту кормушку, переконатися, що вона не ілюзорна, що вона оплатить принаймні хоч найману квартиру, а тоді вже рвати з хатою. Що ж до мами, то ця дуже складна проблема залежить, по-перше, від того, де буде восени Тамара, а по-друге – від стану здоров'я самої мами. Якщо їй краще, то якийсь час (зрештою,

недовгий) вона може залишатися і без пильного догляду. А Тамарі, як на мою думку, шлях один: хапатися за якісь дрібниці (нехай навіть у тому самому «Всесвіті»), чіплятися за Київ і всю свою енергію скеровувати на те, щоб потрапити в Інститут літератури, коли там, нарешті, відкриють зарубіжний відділ. Правда, мені здалеку так здається, може її міркування будуть інакші. Ну, а коли вона буде в Києві, то й ти матимеш більшу волю й зможеш свій переїзд організувати обміркованіше й не на галай-балай. От що я думаю з приводу цього. Лист вийшов дуже довгий. Тувіма, очевидно, пошлю тобі в наступному листі.

Люда знову надовго зeszла. Взагалі – робінзонада в мене типова, без жодної п'ятниці. На «Ідіота» піду, коли він тут буде.*

Ще раз цілую

Г.

40

Г. Кочур до дружини

9.VIII.1958

Дитино любя!

Переказую події останніх днів. Сьогодні прийшов Рябченко (нарешті), витяг динаміки й пішов ремонтувати (виявляється, він вечорами в радіомайстерні працює). Завтра обіцяв принести. Він купив за 3000 хатину, а згодом збирається продати й купити більшу, на зразок нашої або й нашу). Тепер мріє про жінку, тільки про таку, як ти, щоб була і хазяйновита, і розумна.

Увечорі збігав до Курилихи, бачив там Олеся.* Мені не прислали історію української літературної мови, а з «Літературної газети» дізнався про вихід першого тому Грінченкового словника. Узяти його треба в книгарні Академії УРСР, бо я там передплатував; якщо не дадуть, а направлять у відділ передплатних видань, то сказати, щоб принесла книгоноша Мендель. Передмову до цього бідного словника писало аж шестеро авторів, включаючи Бажана, Білецького й Рильського.* Між іншим, Білецький у «Літературній газеті» дякує всім, хто привітав його з обранням до Всесоюзної Академії.* Мені, варварові, теж слід було б надіслати привітання. Хіба зробити це з запізненням?

Тиждень був холодний і дощовитий, а сьогодні нарешті показалося сонце. Та в місцевих колах пішли чутки, нібито цими ночами буде мороз. Населення в паніці.

Марія Іванівна вже три дні працює... в дитячому садку, тільки не 13-ї, а 1-ї школи. Я почав писати статтю про Тувіма (черговий варіант). Самому подобається, боюсь лиш, аби не марно. Ніхто не йде, ні Слава, ні Юля, ні Люда. Поштарка сьогодні не ходила зовсім.

Між іншим, якщо цей лист прийде за Паламарчуцької доби, треба сказати йому, щоб спробував у Москві чи Києві купити 3-й том Тувіма, бо вже йому Абезгауз не купить, і Крижанівський другого примірника не пришле. А для мене варто попитати чеських віршів Грубіна під назвою «Метаморфоза».

Дитиночко, звіт тобі за неділю і понеділок. Учора був дощ і холодно, сьогодні холодно без дощу. Рябченко не приходив учора, нема й сьогодні. Я сердитий на нього. І ніхто, звичайно, не приходив. А я цілий день без наслідків намагався перекласти одного Тувіма, сьогодні його переписав (20 рядків, перепишу й тобі). Утомився, хотів удосконалювати «Епос», який перекладав ще при тобі, але вже голова не працює. Кинув, спробував писати статтю, але теж важко. Отже, продовжую листа.

Сьогодні чекав вістей від тебе, та не дочекався. Прийшли тільки книжки від Крижанівського – черговий каталог, 13-й том Боя і Войтасевич «Вступ до теорії перекладу». Цю книгу може зрецензую для «Всесвіта». * Прийшла з Печори тобі остаточна відповідь з вищих сфер. Там догупали, в чому справа. Правда, пишуть не те, що ми знаєм. Ми знаєм, що за реабілітованим право на північні зберігається 6 місяців, вони пишуть 2. А за твоїми документами все одно виходить, що ти почала працювати через 8 місяців після реабілітації. От коли б не зникли (може навмисно) сліди твоєї попередньої праці, було б інакше. Усе наша довірливість і легковажність. Сумно в безмовній хаті за тобою.

Вівторок. Уночі перішив дощ, ранком холодно. У хаті 15 ступнів. Слід пропалити. Але то перед обідом, щоб мати змогу зварити борщ і піти за молоком. Думаю відважитись і напорпати картоплі. Чекаю листа. День минув, листа нема. Порушила мовчання Ільзен: прислала зошит Цветасвої і лист, що в Будапешті мені дістали й пришлють Бжезіну. * Незважаючи на дощ, який знову пішов, явилась Ольга Ми-

колаївна з вимогою написати вступ до вечора «Поети і мир».* Не стало духу відмовити, а тепер мучусь.

Ходив по молоко, а в місто – по хліб, напоровся на Ященчиху, яка передає тобі привіт. Палити грубку передумав, бо вдень потеплішало, а тепер знову холодно, та палити вже пізно. Щось Рябченко не йде, а дощ пішов. Кирило лишив сіна на матрас, та воно не сохне, а мокне. Сіро й сумно. Не хочеться завершувати листа на такій ноті. То незважаючи на всю цю життєву прозу – люблю, цілую тебе без ліку, інших по тричі, чекаю зустрічі, що значно підвищить наші сили в протистоянні їй.

Г.

41

Г. Кочур до дружини

13.VIII.58

Дитиночко любя!

Пішов від Карклінша на пошту,* надіслав листа, вернувся, ще раз перечитав твого уважніше. Де ти викупала Грінченка, в академічній книгарні, чи в передплатному відділі? Я думаю, що тобі його ні везти, ні слати не треба, адже скоро прибудуть на мою адресу три примірника. Ще й викупати їх мені доведеться. Чому не болванчик, а мавпочка? Бо болванчик – русизм, а чи так уже сильно та людина, що висолоплює язика, різниться від мавпочки? Не хотів я бути дослівним. Але там видно буде.

Люда не з'являється вже дуже довго, і дров нема, які вона запропонувала. Нема і Рябченка, а день сьогодні добрий. Я дуже втомився, нічого не хочеться робити. Четвер. День знову гарний, сонячний. Учора нашкрывав листа до Білецького – запізнене й перепізнене віншування. Пишу, що як провінціал всі новини сприймаю на два місяця пізніше. Цікаво, чи озветься?

Раптом почав думати, а що коли статтю про Тувіма треба буде посилати після того, як ти приїдеш сюди? І раптом пригадав, що адже Тамара залишається там «ходатаєм» (на жаль, нащо їй ще чужа морока?). Вона, очевидно, до того «Всесвіту» сама не раз загляне. Між іншим, Т. Якимович теж у редакції значиться.* Найбільша морока зі статтею – цитування. Хочеться цитувати з багатьох віршів, але вони

не перекладені. Отже, помалу й перекладаю, доказом чого вірші, надіслані в попередньому листі. Та зі статтею треба кінчати днів за 20. Отже доведеться шукати іншого виходу – перекладатиму уривки, а в гіршому випадку – переказуватиму.

14.VIII. Учорашний день минув, лиш ходив у лазню, в книгарню, та й напоровся на Івана Закидальського,* який уперся, щоб я в суботу вечором прийшов до них на ювілей Гри. Не знаю, як буде, краще б його не зустрів.

Сьогодні листа від тебе нема, лише від Сакидона.* Бідкається, як йому «Всесвіт» дістати. Дитиночко люба, лайся чи бийся, а дістань ще дві збірки віршів, які вийшли, як це ясно з «Літературної газети»: Рубен Дарио «Стихи». 3 руб.60 коп., Луис Фюрнберг «Брат Безымянный». 1 руб.45 коп.*

А ще купи зубну пасту, бритвочок і синьки, а також і розетку. Може в книгарні на Євбазі* будуть книжки, а не синька. Я сьогодні терплю всілякі муки з Тувімом – ніяк добра композиція не виходить, думок чимало, а всі порозпорочувані.

16.VIII. Лист від тебе. Радий, що договір буде. Хоч і тут не повелось – треба ж тому юристові піти у відпустку. Чорт з ним, з авансом, головне – міністерська довідка,* і щоб ти сюди приїздила. Про Ван-Гога і Пікассо* Андрієві напишу, коли покінчу з Тувімом, тепер я нічого не спроможний думати, крім Тувіма, і господарство запустив.

Зінчукові пиши ти, напишу і я,* та й Буяльський написав. Бідна ти зі своїм апендиксом! Чого Андрій ще в Москву преться. Обмежився б своєю теорією. Дивуюся, що ти Мар'ї Карлівни ще не бачила.* Радий, що в третьому томі Франса є Нозьер. Радий, що таки вийшов грецький словник, я, звичайно, передплатив його. Радий, що Рильський поїхав до Бразилії. Радий, що з Андрієм лагідні стосунки. Даремно гиркалась відносно доручення – Карклінш каже, що воно відпало. Референтура: якщо там кожен референт завідуює однією літературою, то хай роблять вибір між усім а слов'янськими (польська, чеська, словацька, – найкраще б болгарська, сербо-хорватська, ну найгірше – словінська, але теж можна). Можна і французьку. Це найлегше мені буде, інші – важче. Можна поєднати кілька з цих.

Картоплю купував і поїв уже. Порпати не вмю, але навчуся.* Картоплю копатимем не через місяць, пізніше – осінь буде добра. Яку цеглу я поправляю на димарі? Розділку, бляху! Теж тече, але при най-

більшому дощі дуже мало. Коли піде ще дощ, полізу на дах і там на місці подивлюся, де та єдина ще дірочка.

Мар'ї Іванівни не буду просити, тепер вона на роботі. Приїдеш – зробимо. Не відразу, поступово. Я все-таки думаю, що Апакідзе турбувати не доведеться* – обійдеться. Хоча дуже дратує мене, що ця справа так безглуздо затяглася. Сьогодні 16-те, я так і не знаю, іти до Закидальських чи ні, не знаю, чи куплю путящу книжку. А твій лист запізниться.

Я вечорами прип'ятий до дому через Рябченка – не йде вже тиждень. Я ж було й до Люди сходив – треба подивитись назву тієї поезії Первомайського, що написана під явним Тувімовим впливом. Крижанівського я від тебе вітаю, а Анна Янівна мовчить. Мене цікавлять Тамарині плани, а також що вийшло врешті-решт з її заочним підручником? Чи вона до «Всесвіту» вже вдавалась?

Разом із твоїм прибув лист Забарила,* писаний на теплоході коло Казані. Так він спочиває. Запрошує в Львів у гостину. Колись, мабуть, поїду. Цікаво, чи можна здійснювати заочну референтуру,* сидячі в Інті?

Ну, набалакав і досить – поспішаю, щоб укинути листа сьогодні – хай сьогодні й піде.

Цілую тебе без ліку, інших – по тричі. Г.

42

Г. Кочур до дружини

23.VIII.1958

Дитиночко люба!

Відсвяткував двохмісячний ювілей твоєї відсутності без твого листа, а сьогодні листа одержав. Відписую. Радий, що є Олесь і Всесвіт.* Радий, що в Паламарчука все добре і що він бачив Лукаша. Дивуюсь, що в тебе ні слова, ні півслова про Марію Карлівну.* Невже вона тебе не знайшла.

Те, що ти доручила Дроб'язкові про Тувіма – добре. А те, що вони говорять про негайний приїзд, про заробітчанство, про автуру з славістичним з'їздом – це погано. Чому я мушу летіти в Москву, ловити Рильського (в якого там і часу не буде), благати, щоб він зайцем протаскав мене на з'їзд, та й ще говорити з ним про Тувіма? А чи не про-

стіше йому там поговорити про мене і про Тувіма? Адже це й коштуватиме дешевше. На які я гроші роз'їзжати? Мої тануть і уже лишилось тільки 400, правда, Кузьма скоро мабуть віддасть. Краше б намовив Рильського, щоб той щось зробив, щоб дали гроші за словацькі й чеські переклади, то може тоді й мав би за що їздити. А заробітчанин із мене поганий. Я люблю працювати поволі й над тим, що подобається. Дуже часто мені не вдається, і тоді я мучусь, як от тепер над проклятушою статтею про Тувіма. Колись мені Дроб'язко хвалився товстим Шіллером, якого він перекладав, а я відкрив і відразу побачив там жахливі речі. Не міг заховати здивування, а Дроб'язко засміявся й каже: це Тен винен, він редактор, він пропустив. Отак тепер буде з Беньовським.* Чи думав він коли його перекладати? Ні, звичайно. А трапилося – схопив. Ти, звичайно передай їм привіт і т. д., мене його майбутня розмова з Рильським дуже цікавить, але коли б це я був на його місці, я зробив би для своїх приятелів більше. Мені здається, що наскільки я безпорадний у своїх турботах про себе, настільки вмю обстояти інтереси інших. Невже в нього навпаки? А може й про мене – це тільки мені здається? Між іншим, Беньовського в мене є хороше коментоване видання (крім того, що в повному Словацькому).

Ти не повинна мені пояснювати, чому маму треба брати в Інгу. Я сам розумію. Ти краще напиши, чи вона вже остаточно погодилася? Для мене тепер найважливіша проблема – дрова. Людин протектор підвів – днями в нього поселення й він поїхав у відпустку. До Мазурина боюсь звертатись, він мабуть сердитий на мене за белькарита.* Єдина надія на Марію Іванівну та трохи на того шофера, якому дав 50 карб. Догнав мене якось – обіцяв. Якщо Всесвіт дістається з труднощами, то може б зробили ласку та передплатили?

Андрія й мені шкода. Тримався б краще теорії й досить.

Починаю переписувати для Лукаша модерних чехів. А ти взагалі з ним умовся, як бути, якщо ти поїдеш, а я не встигну всього дослати. Нехай якусь адресу дасть, куди слати можна. Отже: Завади, крім цього, буде ще один вірш. (може два), Грубіна – один чималий, а Флоріан – усе вже. Про Кундеру* «Дитячий романс про місто Фаркасан» ти таки запитай, чи варто переписувати. А Грубіна добре було б дістати нову збірку віршів, що зветься «Метаморфоза». Май на увазі в книгарнях у Києві й Москві (чеською мовою, звичайно). З Тувімом у мене рішуче не клеїться. По-перше, якась безпорадність у вислові, – одне місце є вже

часом у десятих варіантах. А по-друге композиція ще неясна. Кожну частину пишу окремо. Усе за цим – забуваю, і хазяйство занепадає.

Щодо прізвищ авторів підрядників, то вони тепер трапляються і в російських перекладах китайської поезії. Не знаю, чи в тих книжках, які астроном привіз у Москву, є матеріали про Варшавський з'їзд перекладачів, як Крижанівський обіцяв. Дуже мені важко писати, так звик до авторучки, що коли вона зіпсувалася, то ніяк не при звичаюся навіть за колись улюбленого «Рондо».*

Про Тамару знаю тільки, що приймає ін'єкції алое і книжки мені добуває, а чи робить що в справі влаштування – не знаю.

Цілую, кого можна, решту просто вітаю.

Г.

А коли ти була б тут, писалось би мені краще. Дуже радий, що видужала.

43

Г. Кочур до дружини

24.VIII.58

Люба дитиночко!

Сьогодні знов лист від тебе. Тому, що він діловий, відповідаю одразу. Твоя вимога – прислай негайно статтю про Тувіма – була відром холодної води на голову. Я думав, що буду ще з місяць мучитись, а тепер бачу дулю з маком. Відсьогодні закидаю всі варіанти й думаю, що через п'ять днів статтю буде вислано. Це перше.

Друге: Тамарі б не личило прохати в мене ласки рецензувати її підручник, нехай просто шле, а я читатиму дуже швидко і не затримуючи відсилатиму з зауваженнями якнайстрогішими й найприхильнішими.

Третє: Мільтон тепер досить далекий від усяких моїх уподобань* й інтересів. До того ж тут немає критичної літератури. Якщо Тамара зможе, нехай це зробить. Якщо ні, доведеться мені писати, хоч це й важко. В усякому разі дізнайся точніше в Галі, що це там за проява. Мені здається, що раз Тамара хоче вгрузити в київський ґрунт, їй варто це робити за допомогою таких статей. Зрештою, писати доведеться компілятивно.

Радий, що Зінчук одержав листа, але знов ускладнення. Буяльський чудак.* Чому не послав одразу бланк свідчення, а завів попередні дипломатичні переговори? Чорт би взяв усяку бюрократичну крутанину!

Вчора після того, як я відніс тобі листа, прийшов Кузьма. Приніс борг. Вітає. Оленка теж.* Почуває себе добре. Мати приїхала. Пішла з ним шукати свинарників і Оснача. Свинарники там, де він жив. А Оснач поїхав кудись на Україну, де М. Ткачук щось повинна народити. Уночі був мороз і прихопив картоплю, не знаю, чи одійде. Сьогодні дуже холодно. Я розпалив уранці, і щоб не дарма горіло, підігрів борщ і пообідав замість сніданку. А дров щось не видно нізвідки. Чи Андрій їде в Москву, бо сьогодні вранці по радіо говорили про початок профспілкової олімпіади чи спартакіади.

Про «Всесвіт» як видання хохлацьке я знаю, але може там буде хоч краплинками просмокуватись щось цікаве. Добре, що Тамара дістала Олеся.

Бач, з Москви так і не присилають. Я не знаю, як тобі бути з антологією для Хіменка.* Він десь, кажуть, з'явився. Чи ти вишлеш, чи вже я вишлю, коли поїду в Франсовій справі. Зі Славою я умовився словника їй не давати, то того не треба, мабуть, і зачіпати. А Грінченка тим часом також не шлють.

Дитино, ти не турбуйся нашими. Якщо мама сюди приїде, то з хатою не надто скрутно буде, а тим часом може що добуде Тамара. Вона ж має підстави в зв'язку з реабілітацією тата і якби мала час, чогось би домоглась. Безробіття її – нічого! Нехай в літературу йде. Наше становище складніше – має настати безгрошова смуга. Але, думаю, теж згодом мине.

Цілую, дитиночко. Доведеться бігти на пошту, а не хочу, бо на дворі дуже мерзотно. Хотів якось по ягоди зходити, а тут ні погоди, ні часу.

Г.

44

Г. Кочур до дружини

26.VIII/1958

Дитиночко люба!

Пишу тобі кілька слів «щоденника».

У неділю відніс листа тобі на пошту і вернувся (змокши), щоб одразу сісти за Тувіма. Та прийшов Сітко, а потім Слава.* Коли вони пішли, я все-таки трохи попрацював. А вчора сидів цілий день і фак-

тично написав половину статті. Якби ще сьогодні таке зусилля, то б кінчив. Як завжди, всі попередні плани й варіанти «до нічого» – все пішло інакше. Тепер потерпаю, що запізнююсь, – коли б точно знати останній термін. Може навіть телеграму тобі дам. Міркую стосовно тієї загадкової статті про Мільтона. Вона очевидно з нагоди 350 років від дня народження – Всесвітня Рада Миру вирішила відзначити й у «Вітчизну» «зв'язнули» зверху. Вважаю, що Тамара повинна писати ту статтю. Адже тут і літератури нема, крім хіба «Літературної енциклопедії» та невеличкої поемки в перекладі Левіка в його збірці «Из европейских поэтов».* Тамара могла б мати в розпорядженні і той том англійської літератури, де стаття про Мільтона, деякі старі джерела, дістати Франка, що перекладав драму Мільтона «Самсон-борець», таким чином зв'язати з українським ґрунтом і нашкрябати урочисту ювілейну статтю. Я б це теж зробив швидко, якби була відповідна література. А так за згадкою – важко. От тобі вже незручність перебування тут.

У неділю бачив Андрія Івановича.* Він хотів забрати антологію, але нікого не застав. Настоює, щоб ти вислала. У Черкасах купив хату (тітка купила – номінально – і йому зробила «дарственную») – зробив ремонт і приїхав з 30 тисячами боргу. Молодець! Має тепер свою дачу для відпусток.

У нас паскудно: сонця нема, ідуть щоразу холодні дощі, мороз як прибив картоплю, то деяка й не цвіла.

Вчора був лист від Крижанівського з допискою від Стасі, яка просить сердечно цілувати пані Ірену. Але пані Ірена далеко й цілувати її важко. Крижанівський пише, що матеріали з їзду перекладачів дістав неповні – передав їх у Москву. Добре, коли Абезгауз пришле. Лист вийшов багатий за змістом і розмаїтий. Може сьогодні тобі й надішлю. А зараз сідаю за Тувіма. Дуже добре йдуть з нього переклади, – саме тепер, коли вже пізно. Учора в процесі писання статті переклав рядків з двадцять. Забув, скільки друкованих сторінок Франса. Отже, яке співвідношення між рукописом і перекладом.

Повз вікна проходять хлопці й дівчата з бідонами по ягоди. Дуже їм заздрю. Хотів і я по ягоди сходити, але ні часу, ні погоди.

Цілую, дитиночко. Доведеться бігти з листом на пошту.

Г.

45

I. Воронович до чоловіка

28.VIII.58. Київ

Любий Грицьку!

Вчора віддала підписаний тобою договір. Запевнили мене, що 10-го видадуть аванс. негайно висилай мені доручення. Підпис на ньому мусить бути такий: Г. Кочур. Так я підписала договір. Тільки одержу гроші, виїжджаємо з мамою до тебе. Буяльському вчора послала лист з проханням взяти в Рубіна таке свідчення, яке він дає. Чекати нічого і ніколи, бо Зінчук не озивається.* Я боюся тут довше затримуватися: в Інті скоро почнеться зима, а льох не висушений, картопля не викопана, хата не білена, сажа не чищена, білизна твоя не випрана. Дома чекає багато роботи. Треба ж мені совість мати: ти, бідний, і так закрутився. Ось дві статті треба впорати якнайшвидше, а тут ще це господарство. Проте з мене робітниця погана: висушила мене ця хворість, нічого важкого не можу робити, але вже як-небудь, за твоєю допомогою, виправлюся з підготовкою до зими. Мама, як вирішила їхати, стала зовсім інша. Вже і сама хоче швидше вирушати. Хоч би нам трохи тепла в Інті захопити.

Обмірковуючи з усіх боків проблему оселитися в Боярці чи Тарасівці, я крім підписки знайшла ще одне велике «проти», а саме: не вистачить нам грошей жити на дві хати (ти в Інті, а ми – тут), та й ще дорого (300-400 крб.) платити за квартиру. Тим часом усі ми безробітні, припливу грошей ще нема, і в першу чергу треба подумати про те, як найрадініше прожити. В Інті за квартиру не платити, і там своя картопля. Це важливо. Мама людина скромна, і ми втрьох якимось проживемо. Крім рештки моїх відпускних грошей матимемо аванс за Франса, трошки за Незвала, пізніше за Тувіма і Мільтона.* Гадаю, що Тамаруня дасть на маму. Так і житимемо. Я хочу швидше їхати ще й тому, щоб оперуватися.* Надзвичайно погане почуття, коли в середині тебе сидить якась підступність, коли зрада чає на тебе.

Була в Лукаша, з'ясовувала, коли останні терміни подачі статті. Говорив він сам від себе, тобто поблажливо. Мільтона він теж відстрочив на три дні. А стосовно Мільтона треба зробити так: 8-го чи 9-го дай мені телеграму, що статтю вислав, я понесу її Лукашеві, той

скаже у «Вітчизні», а 13-го принесу статтю. З твого листа я бачу, що тобі не щастить в роботі: то заважають гості, то просто не працюється. Знаєш що, Грайчику, не покладайся ти на те, щоб цілком задовольнити цією роботою свій смак і свої вимоги, так ти ніколи її не кінчиш, бо вимоги ставиш надто високі. Пам'ятай, що пишеш для читача «Всесвіту», що це твій дебют у критиці, що конче треба стати твердо, коли не обома ногами, то однією. Коли будеш уже «маститим» критиком і перекладачем, то дозволитимеш собі писати так, як тобі хочеться. А тепер, коли хоч 4-та частина того буде тебе задовольняти, то ти – щаслива людина. Згадай, що далеко не всі мають чи мали задоволення з того, що зробили (в їх числі й Олександр Іванович).*

Мене хвилює, що ти не смієш написати ті статті. Я хотіла б їх перед друкуванням на машинці дати Тамарі на редакцію. З референтурою вийшло смішно. Приїду – розкажу, писати це довго виходить. Лукаш все-таки просить, щоб ти замінив його у «Всесвіті». Я кажу, що ти не маєш особливої охоти. Зажурився: кому ж можна передати цю роботу, охочих багато, але підходящих нема. Дроб'язки, звичайно, дуже хочуть, щоб ти. Що мені на це відповідати? Коли б ти відповів згодою, то я б шукала для нас усіх квартири в Боярці чи Ірпені. Це зовсім не неможливо знайти. Була б робота, то й площа знайшлась, і приписали б. Три вірші Тувіма, останні для «Всесвіту», забрала в Дроб'язка і надрукувала на машинці, щоб віднести Лукашу. Щось прихворіла і сьогодні не віднесла, може вийде завтра.

Лія Наумівна хворіє, переважно лежить у ліжку. Казала, що написала тобі величезного листа, в якому сварить тебе за те, що ти не їдеш у Київ. Чи ти одержав чи цей лист – знову міф.

Третій день без перерви льє дощ, сумно й сиро. Мама в сирому повітрі почуває себе гірше. А я вся настроєна, щоб швидше їхати в Інту. Ще ходила в справі Андрійчикової квартири. Окремої кімнати ніяк не знайду. Один куток знайшла більш-менш підходящий. Він приїде післязавтра, не знаю, чи сподобається йому. Як подумала, що його можуть тут побити, то мороз іде поза шкірою, а спинити його ніяк не можна.

Дарію і Фюнберга нема,* і ніяк не з'ясує, ще чи вже нема. Отже, буду ще питати. Кінчаю тобі цього листа, а Галя приходиться обурена:

«Що це таке, щодня тобі лист!» – і кладе на стіл конверт. Читаю і радію. І сержуся на тебе, Граєчко: чого казав, що стаття про Тувіма в тебе в голові готова? Тут була ще одна стаття про Тувіма, так він ужив заходів, щоб сплавити її в «Літературну газету», а твою узяти. А тепер не можеш ніяк написати, як я буду Лукашеві в очі дивитися? Він дав мені свою адресу й «Всесвіта».

Тамара сидить над підручником, щоб їхати з нами до Москви. Я хочу писати Абезгаузисі, щоб пустила переночувати з мамою. Від Дроб'язків і Міші-Галі тобі привіт. Я цілую, мама і Тамара – теж. Що треба купити Людї, хай швидше дає доручення.

Цілую – Іра.

46

І. Воронович до чоловіка

29.VIII.58

Любий Грицьку!

Вчора віддала підписаний тобою договір. Запевнили мене, що 10-го видадуть аванс. Негайно висилай мені доручення. Підпис на ньому мусить бути такий: Г. Кочур (так я підписала договір). Тільки одержу гроші, виїжджаємо з мамою до тебе. Буяльському вчора послала* листа з проханням взяти в Рубіна таке свідчення, яке він дає. Чекати нічого і ніколи, бо Зінчук не озивається.

Я боюся тут довше затримуватися.

Іра.

47

Г. Кочур до дружини

31.VIII

Дитиночко любя!

Сьогодні – твій великий лист. Радий про договір. Післязавтра понесу на пошту мученика Тувіма й візьму доручення на твоє ім'я. Тепер я зробив розклад і видушую щодня по чотири сторінки. Погано,

як ти побачиш, але краще – важко. Події: була Нуся Кривоніс з чоловіком. Запрошували до себе, але не можна, бо Тувім. Сьогодні був Юрій Васильович.* Він звільниться або 4-го, або 15-го. Їде в Чернігів, може буде в Києві, на всякий випадок узяв адресу.

Зі школою і в Кожві, не вийде* – «сворачивається» система, певно лише 4 класи залишать. Після Тувімовських мук почнуться ще гірші – Мільтонівські, – адже тут ні критичної літератури, ні «Втраченого раю» – анічогісінько. Може ще й не зумію. Ти пишеш, щоб думав про твої плани. Вибач, але ні хвилини не думатиму. Зараз я думаю лише про Тувіма, через два дні – тільки про Мільтона. Отже, як ти там зробиш, так я і визнаю. Ідея щодо Коротченка гарна* незалежно від наслідків: як вийде, так і вийде. Одне я знаю, що просто гину без тебе: погана річ самотність... Був я в Мар'ї Карлівни.* Вона їздила бачитись з сином і не мала часу вдруге зайти. Вітають тебе обоє. Поки що досить.

1.IX. Думав сьогодні написати останні 4 сторінки, почав читати й скінчилось тим, що переписав (переробляючи) 14 попередніх сторінок. Думав, що рука відпаде. На завтра маю дописати статтю, послати, та й доручення на аванс. Крім переписування порпав і варив картоплю, ходив по молоко й хліб.

Пошта – «Всесвіт». Не такий уже він поганий. Між іншим, Затонський написав статтю, неприємну тенденціями, але елегантну.* Я так не вмію. Мого Тувіма можуть і не прийняти – до цього треба бути готовим. Через Тувіма відстаю в усьому, і підстригати салат, і проривати моркву. Ну, досить, люба дитиночко, спробую ще з Тувімом поморочитись.

2.IX. Знову мороз уночі. Картопля зовсім «приуныла». Решта тримається, навіть мак, тільки ніяк він не може розквітнути. Тепла нема і вдень.

Цілую

Г.

Дитиночко моя, вже друга година, а я ніяк не можу впоратись із закінченням статті. Думаю, що сьогодні й не вийде – кінчатиму завтра завтра ж і віднесу на пошту. Уже якне виходить, то нічого не зробиш. Краще спізнитись, аніж дати безладне нагромодження фраз, які не тримаються купи. Сьогодні їду до нотаріуса завіряти довіреність на аванс, – поки вдасться, та й вишлю зараз.

На дворі паскудно – холодний дощ після нічного морозу, і нема коло мене моєї дитини. Страшенна безпорадність. Мабуть, і стаття

краще пішла б, коли б ти була під боком. Цікаво все таки, де ми побачимось – в Інті чи в Боярці.

Цілую

Г.

48

Г. Кочур до дружини

[Без дати]*

Дитиночко моя, вже друга година, а я ніяк не можу впоратись із закінченням статті. Думаю, що сьогодні не вийде – кінчатиму завтра, завтра ж віднесу на пошту. Уже як не виходить, то нічого не зробиш. Краще спізнитись, ніж дати безладне нагромадження фраз, які не тримаються купи. Сьогодні піду до нотаріуса завіряти довіреність на аванс. Якщо вдасться, то й пошлю зараз. І ще черевики понесу – з 1 вересня буде відкритий прийом на ремонт: таке там оголошення. На дворі паскудно – калюжний дощ після нічного морозу, і нема коло мене моєї дитини. Страшенна безпорадність. Мабуть, і стаття краще пішла б, коли б ти була поруч. Цікаво все-таки, де ми побачимось – в Інті чи Боярці. Цілую

Г

Звонив Людї, просить купити дріжджів. У нотаріуса формальності – от який папір. Сума, каже, не обов'язкова.

49

Г. Кочур до Т. М. Воронович*

12.IX.58

Тамаруню!

Тепер, коли я трохи оговтався, мені на дозвіллі (дуже відносному) лізуть у голову всілякі нісенітницї, зв'язані з Мільтоном.* Наприклад, там у одній цитаті з нього згаданий Тримтолем, а не пояснено, що за їден. То може б коротеньку виписку без усяких деталей: герой грецького міфу, що вважався винахідником і поширювачем хліборобства.

Хвилююсь, як вийде, що всі роз'їдуться, а хто ж статтю буде приймаєти? Картоплю викопав. Холодно, але морозу нема.

Г

50

Г. Кочур до дружини

8.XI.1958

Дитиночко люба!

Домучую Мільтона.* Лист, що відіслав тобі кілька днів тому не зовсім точний. Я знайшов дату його народження, але виникли нові недогоди. Наприклад, чи не міф твердження деяких істориків літератури, що Мільтон писав вірші не тільки латиною, а й італійською мовою?

Далі. Не міг тут ніде розшукати Добролюбова.* А в нього (у другому томі тритомника 1952 р.) є рецензія на переклад «Раю». Може він там нічого особливого й не сказав про Мільтона, але треба було б проглянути й може що зауважити. Далі – Мільтон писав компілятивну «Історію Московії й інших малознаних країн». Вона є в російському перекладі. Я її не бачив, а було б цікаво про неї сказати пару слів. Стаття виходить чесна й дуже нудна. Вся надія, що Тамара її нашвидку причеше.

Між іншим, мені в голову прийшла назва статті про Тувіма: «Поет про поезію» (до п'ятиріччя з дня смерті Юліана Тувіма). Це на той випадок, коли надрукують, у чому я з кожним днем сумніваюся все більше.

Турбуюсь, куди пропали книжки, що їх мусив вислати Андрій. Краще б їх Абезгауз забрав, – той би одразу вислав. А якщо там є матеріали про з'їзд перекладачів, то тим більше.

Ага! Ще одна думка, яку мені не можна реалізувати. Адже Кромвель колись писав листа до Б. Хмельницького А лист був, звісно, латинською мовою, то складав його ніхто інший, як Мільтон (коли б я докладніше про це знав, то про це варто було б написати). Але тут нічого докладнішого не дізнаєшся – це тобі не Київ. Писав про його захист свободи друку й мимоволі згадував не модне нині китайське – хай розквітають усі квіти.*

9.IX. Дитиночко, зовсім «очумелый» від Мільтона, відповідаю на твого листа. Кину лише завтра, боюся, що не дійде. Абезгауз* озветься на твій лист, мабуть, і якимось там влаштує. Він один тепер на хазяйстві. Я теж писав йому. На всякий випадок може дати тобі адресу Коростовцева Михайла Олександровича: Бережковская набереж-

ная, д. № 40, кв. 194. Звернись до нього, передай привіт і переночуй. Василенку не писатиму, бо й він не пише.* Щодо Декешкан* – пізно. Поки напишу, поки вона озветься, ти вже виїдеш. Слід було раніше думати... Щоголева не треба – при тобі ж його нам прислали, ще й для Люди. Але добре, що Олесья взяли, бо не шлють. «П'єра Нозьєра» візьму сам, коли буду в Києві. Якщо антології не вишлеш, то я вишлю. Словник не знаю де, чи в Галі-Міші, чи дома.

Він брунатний на масть. Візьмеш – добре, ні – обійдеться. З книжок Крижанівського візьми Кітса, Мілоша, Валері й 2 томи Лорки – 1 (Bodas de Sangre) і 7 (Poeta en Nueva York). І матеріали перекладацькі, звичайно. З Лорки й Неруду лишай. Більш не пригадую, що варто брати. Дивись сама. Ніяк не можу второпати з телеграми – какими статтями и в каком порядке. Приїдеш – розшифруєш. Ну, досить, мабуть. Беруся знов за Мільтона. Халтура виходить.

Щасливий за Тамару. Це дуже добре. Вона просить висловитись про «Всесвіт» – пізніше, коли трохи отямлюсь.

Отже:

1. Дізнатися про дипломатію Кромвеля з Хмельницьким – чи лишилися реальні сліди, чи це апокриф?

2. Характер роботи Мільтона про Московію.

3. Добролюбов.

4. Франко.

5. Фанфари в зв'язку з Всесвітньою Радою Миру.

Цілую.

Боюсь, що лист запізниться. Сьогодні йде дощ всуміш зі снігом. Люди квапляться з картоплею, а я сушу льох і собі голову Мільтоном.

Г.

51

Г. Кочур до Т. М. Воронович

12.XI.58

Тамаруню!

Спасибі за Меріме. Я одразу прочитав і хочу поділитися враженнями.* Загальна оцінка позитивна. Стаття ділова, має досить струнку побудову, заснована на маловідомих і цікавих матеріалах. Проте я

хочу зробити кілька зауважень, з якими ти можеш погодитись і не погодитись, але якщо погодишся, то може це придасться не так до цієї статті, як на майбутнє.

Отже, насамперед: часто наші критичні роботи справляють враження певної одноманітності й стандартності, і – те саме, що Лукаш сформулював у розмові з Ірою: одне й те саме пишуть про кожного письменника. По-моєму, цього можна було б значною мірою уникнути, коли б кожен літературознавець не прагнув за всяку ціну бути шаблонно-войовничим марксистом. Так от і твоя стаття. Тобі обов'язково потрібен трамплін, щоб з нього стрибнути в естетику Меріме. І от замість робити так, як робив Меріме або його улюбленець Пушкін – «братъ быка за рога», ти починаєш стандартним наріканням «на глибокий маразм, загнивання і занепад сучасного буржуазного мистецтва». І ці вболівання мають явно абстрактний характер, тут аж надто почувається відсутність точної адреси: ніде в статті не названий жоден буржуазний негідник, що насмілився підступно спотворити ікону святого Проспера, підмальовуючи йому чортячі різьки. На початку, правда, є зноска, що перелічує огулом кількох «буржуазних» літературознавців, серед них навіть одесит Поліковський, автор досить відомих у наші шкільні роки підручників з німецької, французької й англійської мови.

Але, по-перше, серед перелічених робіт є «сучасна праця», що датується 1896 роком (правда, буржуазна культура «загнивала» вже й тоді). А по-друге, конкретні гріхи цих робіт не вказані, – є тільки рятівнича формула, що вони, мовляв, «неспроможні пояснити». Складається враження, ніби вся провина нещасних авторів полягає в тому, що вони не були або не є марксистами. За новим кримінально-критичним кодексом це ще не злочин. А взагалі я зробив би так: почав би з самої справи, з розгляду естетики Меріме. А якби «по ходу дійствія» виникла потреба полемізувати з конкретним поглядом конкретного буржуазного літературознавця, то я навів би цитату з нього, заперечив її, а допіру тоді говорив би про маразм і т. д. А то ця горезвісна абстрактна войовничість марксистського літературознавства дискредитує його і відрашає людей на цілому світі. Це мій основний закид тобі. Є й декілька дрібничок.

1. На 226 стор. ти пишеш, ніби в Меріме є протиставлення двох культур – буржуазної й народної. Це ти тільки хочеш, щоб так було.

Насправді в нього є чисто руссоїстське протиставлення культури і примітивного стану «напівцивілізованого, або навіть стану варварства», як цитуєш ти сама кількома рядками нижче на шкоду власній же концепції.

2. Не треба переконувати читача, ніби підопічний автор відкрив геть чисто всі Америки. Коли ти на тій же 226 стор. говориш про захоплення Меріме народною поезією, то ти мусиш сказати, що це риса, властива і предромантикам, і романтикам, починаючи з Гердера, причому в реакційних вона зустрічається не рідше, ніж у прогресивних.

3. Дуже каламутний абзац у тебе на 229 стор. «За зразок художнього стилю Меріме» і т. д. Якщо в прозі Меріме цінував те, що було властиве йому самому, тобто чіткість і прозорість викладу, то Рабле якраз і позбавлений цих властивостей. На думку Меріме, французька література, досягши апогею в особі Рабле, потім усе більше й більше занепадає. Цікаво було б тобі прокоментувати це твердження, зазначивши крайній ступінь занепаду. Наприклад, творчість Бальзака.

Трошки нижче спрощено звучить твоє твердження, ніби штучність александрійського віршу «суперечить правді життя». Я знаю, що приблизно так висловлювались борці проти класицизму. Час вніс корективи в їх твердження. Александрійський вірш – це вірш трагедій Корнелія й Расіна, поезій Шеньє. В тебе самої язик не повернеться сказати, ніби александрійський вірш суперечить життєвій правді в «Тартюфі» або «Мізантропі». Вірш взагалі умовність і штучність. Можна, визнавши це, стати на позицію Щедрина. Він писав колись, що складати вірші – це все одно, якби ми «вместо того, чтобы просто ходить по земле, шли бы по веревочке, да еще и приседая на каждом шагу». Але так він пише про всякі вірші. А якщо визнати за ним якусь *raison d'être*, то тоді й александрійський вірш має своє місце. Не александрійський вірш страшний, а епігонство в будь яких формах.

4. Чому ти на 230 стор. так безкомпромісно виступила проти місцевого колориту? Проблема складніша, і Меріме ставився до неї не так негативно й легковажно, як це здається.

5. Ти кілька разів у статті рішуче й неясно натякаєш на ворожість Меріме до «буржуазного декадансу в сучасній йому французькій лі-

тературі». Замість говорити бездоказово, ти краще б пошукала, що відомо про ставлення Меріме до Бодлера.

6. Невже Меріме (і ти разом з ним) проповідує «марність шукання в області форми» (стор. 233-234)? Не слід би цього твердити так категорично.

7. На стор. 235 ти разом із Меріме закликаєш митця шукати ідеал в навколишньому житті, зображати прекрасне. Цікавий би я був почути, що сказав би твій Меріме (і ти разом з ним), почитавши повний збірник творів Салтикова-Щедріна. Натураліст!!! Рятуйте!!! Не знайшов ідеала в навколишньому житті, не зображував нічого прекрасного! Треба було б це питання висвітлити ширше й не так спрощено.

8. До речі, коли ти говориш про натуралізм, то ти його розумієш лише по-сучасному. А за цим же терміном довга історично-літературна традиція. Коли, наприклад, в російській критиці побутові оповіданнячка називались «физиологическими очерками», то й Гоголя вважали представником «натуральной школы». Натуралізм тоді вважали побутовий реалізм. І Золя, і наші уявлення про натуралізм не обов'язкові для Меріме.

Далі – стилістичні уваги. виправив друкарські помилки, як ти радила, а є досить неприємні, зокрема, перетворення гомерівського Пандара в Піндера. Але трапляються й стилістичні ляпсуси. Один – загального характеру. Я зауважував, рецензуючи твою роботу, що багато шкодить ораторська установка в статтях (з жахом помітив її в своїх статтях). Ти не погодилась. Це змушує мене навести декілька прикладів. Тут маємо справу з хибами двох типів:

1. Плеоназми, нагромадження синонімів. Ти, наприклад, пишеш про маразм, загинання і занепад буржуазного мистецтва. Але ж це тавтологія. Маразм – старечий занепад, ще й з елементами загинання. Можна виправдати якогось народного трибуна, що вбиває в голови слухачів свої переконання, нагнітаючи плеоназми, але в автора статей мусить бути інакший пафос, пафос доказовості й словесної ощадності. Тут тобі за зразок повинні бути Меріме і Пушкін, а не мітингове красномовство, досить шаблонне, до того ж.

2. Друга чума мітингової манери – неграматичні побудовання: «Висока оцінка й інтерес Меріме до російської народної поезії». У такій формулі виходить і інтерес до поезії, і оцінка не поезії, а теж до поезії. Краще вже так: «Інтерес Меріме до російської народної поезії»

й висока оцінка, яку він давав їй...» А в тебе як на те цей художній паралелізм на кожному кроці: «російська класична література задовольняла й вабила Меріме... Він бачив і цинив демократичні, гуманістичні прагнення...»

Є й інші незграбності в побудові «Збірника Маріно Прето новогрецьких казок і поем» – тут упорядника треба пересунути на кінець.

«Тлумаченні заперечення Меріме проблемного мистецтва». – «Висловлені Меріме думки про мистецтво». Двічі в тебе повторюється «Меріме зраджує принципам...», а ти ж знаєш, що по-нашому зраджують кого, що. «Виховавчий» – недоброзвучно, краще «виховний». «Чи гідна його мати Гюго» – тут треба було перекласти інакше, бо рима в прозі протипоказана.

На стор. 227 є така фраза: «Меріме повстає проти монополії на мистецтво пануючих класів, розуміючи його приреченість». Кого приреченість? Якби ти тут дотримувалася нормального порядку слів, то уникла б непорозуміння. Адже ти говориш не про мистецтво панівних класів, яке приречене, а про монополію панівних класів на мистецтво, проти якої повстає Меріме. На тій же сторінці Меріме радить звернутись до скарбниці народної поезії, де під незайманими віковичними покладами можна зустріти перлини народної творчості. Що звернувшись до народної поезії, ми справді натрапимо на народну творчість, це настільки самоочевидно, що й радити цього не варто, а от незаймані вікові поклади, – справа темна, гідна більше Шатобріана, ніж Меріме. І нарешті викорінюй бюрократизм у мові: дана стаття, даної статті... Краще ця стаття. От і всі мої причіпки. Набридло чіплятися – поговоримо про інше.

Від Лукаша «ни гласа, ни послушания». Я продовжую змагання з алжирською француженкою.* Два вірші вже віддав передруковувати, – хоч поганий, але остаточний варіант. Три вірші перекладено не остаточно, а один – ніяк. Поки від Лукаша не дочекаюсь відповіді, доти й перероблятиму переклади. Одержав одного чеха (не радій – «декадента») Отакара Бжезіну.* Читаю всі 123 вірші, які він написав за життя, щоб вибрати для антології кілька найкращих. Я прохав би тебе зайти якомсь у літвидав і поговорити з Струтинським Валентином Григоровичем (Галя покаже його).* Передавши привіт, спитай його, чи словацька антологія вже пішла в друк і чи є вже проспект чеської антології? А крім того треба якомсь дізнатись (Галя навчить, як), коли Ан-

дріянова* приступить до редагування мого Франса. Це важливо знати, щоб з цим зв'язувати свою появу в Києві.

Книжок тобі тим часом не доручаю ніяких, бо не знаю, які вийшли. За «Всесвіт» дякую. Четвертий ми вже повинні одержати, а з наступного року будемо твоїми «Всесвітніми» утриманцями, бо ти передплатила, а ми ні. А № 6, якщо там буде Тувім, загодя дістань не менш 5 примірників – треба в Польщу послати тим, хто мене самовіддано постачає книжками. А як Тувіма «заріжуть», то не треба. Пилиповичу привіт.*

Г.

52

Г. Кочур до Т. М. Воронович

8.XII.58

Тамаруню!

Ми всі дуже засмучені й стурбовані, що від тебе нема листа. Намагаємося заспокоїти себе, переконуємо одне одного, що все гаразд, що ти просто надміру завантажена. Але все ж таки можна витратити раз на тиждень дві хвилини, щоб написати маленьку листівку, з якої було б ясно, що нічого не трапилося. У нас справді нічого. Мамі пора в лікарню, але понад тиждень у нас морози – 38-41 градуси, то може вона післязавтра й поїде, а може й почекає, поки морози спадуть. Я засипав тебе дорученнями, а тепер іще додається до них одне: я з тяжкою бідою домучив ті вірші Мадлен Ріффо,* що мені привезла Іра. Надсилаю тобі бандероль, де цей переклад і журнал, з якого він роблений. Доданий також один переклад з сучасного чеха – М. Кундери.* Я прошу все це занести в редакцію «Всесвіту» й віддати Лукашеві (чи додому – це ближче). Надіслав би йому безпосередньо, але досвід підказує, що в такому разі я навіть не знатиму, чи одержана бандероль. Мені досі Лукаш нічого не написав. Листа до нього я вкладаю в цей конверт – прошу віддати разом з бандероллю. І про наслідки напиши стисло реляцію. Дуже прошу також забрати в підписному відділі другий том «Українсько-російського словника». Може б Мендель-книгоноша принесла. А чи не вийшов часом другий том польсько-українського словника? Якщо так, треба взяти.

Усі цілують. Г.

53

Г. Кочур до Т. М. Воронович

20.XII.58

Тамаруню!

Сьогодні я був першим «восприемником» твого листа – бо я тепер сам удома. Іра вчора пішла в лікарню. Завтра побачення, то віднесу його туди, хоча обом хворим буде нелегко розібрати твої ієрогліфи. Остання подія – мамі значно краще. Може це й не від пеніциліну, а від УВЧ, в усякому разі, коли я пішов туди, вона сама спустилась униз до мене, взагалі, кажуть, почала розгулювати по всій лікарні, навіть в ізолятор пішла, і лікар загрожує скоро її виписати. Побачимо, як далі буде. Коли Іру оперуватимуть, ще не знаю, завтра з'ясується. Одержавши твого листа, одразу пішов у читальню, попросив «Советский спорт» за листопад. «Боксер читает лекцию» знайшов,* а кореспонденції не зміг – терпцю не вистачило. Чому б не писати, коли матеріали вміщують?

Те, що ти розповідаєш про Тувіма, дуже цікаво, хоч і не несподівано. А чому ти не пишеш, звідки всі твої інформації? І яка доля мільтонської статті? Адже я не повірю, поки на власні очі не побачу надрукованого. Тоді ти змушена будеш віднести ці справді такі слабенькі вірші Лукашеві на «съедение» Упенікові, що погано перекладає то з іспанської, а то з монгольської.*

Радий, що тобі Даріо сподобався. У мене є величезний його одномітник (понад 1000 сторінок) в оригіналі, я й сам його перекладав, тому дуже шкода, що не зміг дістати. Твою мороку з перекладами Пастернака я без вагання розв'язав би так: дав би цитату анонімно.* Тепер не ті часи, як були колись, а тільки майже ті. Все-таки переклади будуть використовувати.

Пропозиція Чубача мене трохи здивувала.* Невже хохла спробують на літературну енциклопедію? Чи це літературні статті для української енциклопедії? В усякому разі я охоче писав би про поляків-чехів-словаків (Безруч, Маха, Гора, Незвал, Бібл, Гвездослав, Ботто і т. д.) або про такі екзотичні явища, як от Р. Даріо.* Не знаю, яких розмірів статейки, і наскільки повне буде охоплена та чи інша література. Якщо справа неспішна, то вважається, що в січні, коли мої жінки будуть уже вдома й не безпорадні, я приїду сам. Тоді можна

було б домовитись. Але для цього ще треба, щоб ти виконала моє доручення в Літвидаві.

А коли є яка негайна потреба, нехай дасть зо два замовлення в указаному діапазоні. Рекомендується обирати переважно ліриків, а не прозаїків. Міг би з критиків написати про Шальду* (це дуже значний чех), міг би про Боя-Желенського* – у мене є томів 16 його творів, не рахуючи перекладів.

В усякому разі Чубачеві передай привіт – колись в доісторичні часи ми були знайомі, але він, певно, забув уже, що я на світі існую. Лист надсилаю сьогодні, бо поки хворі розкачаються, то мине час, нехай вони посилають незалежно від стану здоров'я.

Відносно пімів (не унтів – унтами звуться штани з оленя). Після марних пошуків на базарі ми з Ірою раз виполювали комі-жінку. Вона сказала, що з пімами дуже важко – матеріалу нема, олені повиводились. Отже краще відмовитись від доручень. А як трапиться – ми візьмемо, гроші в нас є.

Цілую, Г. Вітай усіх кого слід.

54

Г. Кочур до Т. М. Воронович

28.XII.58

Тамаруню!

Вернувся з побачення й перед мандрівкою на пошту пишу сам кілька слів, щоб укинути в конверт з листами хворих. Нас з мамою посадили перед дверима палати, отже я Іру бачив, навіть трохи розмовляв, не порушуючи правил. Дуже радий, що ця штука кінчилась, коли б ще післяопераційний період кінчився без ускладнень, було б зовсім добре. Складніше справа з мамою. Зраділи були, що покращення, а виявилось, що вогнище болю просто пересунулось на інше місце. Уже кінчився УВЧ, але переламати невралгію не пощастило. Ти, будь ласка, ще дістань пеніциліну й вишли, бо тут навіть у лікарні бувають перебої. Тільки май на увазі, що попередня серія (В 41558 і В 41458) виявилась недоброякісна – не хотіла розчинятись на новокаїні й ми мусили добувати фізіологічний розчин,

щоб розводити. Отже, подивись між іншим на серію, хоча я майже певен, що на цей раз буде інша. Усі, і хворі і дужі, нетерпляче вичікують від тебе листа, але не сердяться, знаючи, що тобі не до листів.

Я, зокрема, аж умліваю, не уявляючи собі своїх видавничих і всесвітнянських справ. Як прийняли Мадлен Ріффо? Чи в боротьбі за Тувіма й Мільтона перемогли темні сили й статті підуть,* чи перемога за силами світлими й статті зарізані? А переклади також. Нарешті, що Чубач? І т. п. і т. п. Та цікаво й те, чи ти німців відправила чи мусиш уносити коректив на смерть Фейхтвангера* (що перед смертю заплямував таки себе, звернувшись у верхи з проханням припинити пастернаківську кампанію). Усе тепер у мене обернулося навколо однієї проблеми: переїзду. Куди? Паламарчук пропонує здобувати ділянку під Києвом і приєднатись до нього в будівничу кампанію за принципом Ільфа й Петрова: «Ваш бензин, ідеї наші». Але про це поговоримо, коли приїду. А приїду не раніш, як через місяць: півмісяця хворі ще вилежуватимуться в лікарні, а півмісяця – набиратимуться сил. А тим часом – новорічні вітання й побажання усім, усім.

Г.

55

Г. Кочур до Т. М. Воронович

29.XII.58

Тамаруню!

1. Вчора послав листа, а сьогодні доводиться давати спростування: пеніциліну не треба. Тут з'явився й я дістав потрібну кількість.

2. Сьогодні одержав гроші. Нащо? Іра ж просила уникати зайвих пересилань. Невже вона написала не досить членоподібно? Більше пенсії не висилай. Гроші нам непотрібні.

3. Якби я знав, що в № 6 щось надрукується, то слав би тобі доручення на одержання гонорару (вже пора), а так – певності не маю, не хочу робити зайвих заходів.

Ще раз – новорічні побажання. Г.

56

Г. Кочур до Т. М. Воронович

31.XII.58

Тамаруно!

Сьогодні притаскав посилку. Звичайно, спасибі, але:

1. Треба було врахувати, що в нас температура була – 52 ступня. Не тільки яблука померзли, а й лимони. Треба було добре завернути їх ватою.

2. Те, що там наслано – на рік. Нам доведеться ще в Київ вернути ті крупы й ту сушню.

Оце й усі зауваження до посилки.

Дуже смішно читати в тебе всякі анахронізми: і як мамочка буде без догляду (вони обидві в одній палаті), і ти, Ірочко, напиши листа (а Ірочка лежить безпорадна й нездатна до листа) і т. п. Я був у них позавчора, піду сьогодні, понесу всю пошту, то тоді й допишу. Квитанція на словник поки що не обов'язкова, бо він чотирирідний, а це тільки другий том. Поки четвертий вийде, квитанцію знайдемо, а ні – пропаде завдаток, а словник візьмем.

Тобі найкраще було б звернутись до Мендель-книгоноші – вона б і притаскала. Мені один приятель прислав «Греческую цивилизацию» Боннара і «Индийскую философию» Роя.* Отже з книжками потроху вирівнюємося. Шкода лише, що Дарію нема. Дуже хотів би в «Трудах» славістів прочитати скандальну статтю Ол. Ів., але тут нема, а виписувати якось неохота, хоч може й доведеться. Дуже шкода мені твого часу, що ви вгатили на посилку. Занадто вона грандіозна. Ну, збираюся до хворих.

Вернувся. У Іри все нормально, починає вже їсти. Мама після лікування рентгеном знов почуває себе краще. Відніс їм оберемок святочної кореспонденції, на день читання вистачить, враховуючи їх безпорадність. Зробив ще одну акцію – дістав (не без труднощів) торта й шампанське лікареві, – відтаскав, і на щастя не було його вдома – жінку примусив узяти. А тепер повернувся й у повній самотності зустрічатиму новий рік. Знищую твої мерзлі яблука – нагадують печені. З академічної книгарні прислали два томи Монтеня і «Легенду о Фаусте» – підбірку, що зробив Жирмунський.* Шкода, що там нема розгляду післягетевських Фаустів. Май на увазі, що «Греческая цивили-

зация» А. Боннара – тільки перший том. Отже коли трапиться другий том, не обминай, візьми. Він ще не вийшов.

Ну, досить. Ще раз з Новим роком.

Г.

1959

57

І. Воронович до чоловіка

З.П.59. Інта

Любий Грайчику!

Надсилаю тобі листи. Дивні люди: знають, що ти днями їдеш у Київ, а листи надсилають в Інту. Лист від рапа Броніслава я прочитала без словника й усе зрозуміла. Гершов надіслав свою фотографію, яку я залишаю дома. Приїдеш – побачиш. До речі озвався Полянкер (чомось по українському?!)* Лист його милий, приязний. Те, що він дачував у Ірпені, дає підстави гадати, що він може допомогти в справі відшукування там квартири. Ще одна адреса до якоїсь хазяйки не буде зайвою.

У нас чудова погода: нема вітру, легкий морозець і сонце щодня. Палимо ощадно, але все ж до 19-20 ступнів. Вранці, як прокидаємося – 15-16. До такої температури мама звикла. А почуває вона себе не дуже добре: не тільки затерпає болячка, але й часом болить. Це погано впливає на її настрій, каже, що вже ніколи не позбудеться невралгії. Я почуваю себе добре, хазяйную, і те, що виходжу на свіже повітря, мені корисно, добре впливає на сон. Як знаєш із попереднього листа, я ходила в місто. Коло зупинки наше (власне, твоє) оголошення зірвано. Я гадаю, що то зірвали «блустители порядка», бо воно було не на місці. Не в рамі, де всі вивішують, а на стіні будинку. Отже мені доведеться робити друге. Коло базару, на зупинці, оголошень висить багато. Всі прибиті цвяшками, написані переважно на картоні, а два наклеєні на фанерку, і вона вже прибита. Оце по-хазяйськи! А мені доведеться щотижня бігати перевіряти, чи є оголошення, і знову пи-

сати та вивішувати. А чому ти цього «питання не вивчив як слід» (висловлююся «офіційною мовою»)? На зупинку я принесла тіста, щоб приклеїти оголошення. Поки мазала, тісто стало замерзати, а як стала ліпити його до стіни, то мерзле тісто повідпадало, вітер вирвав мій аркушик із рук, ледве я його впіймала. Становище не з приємних. І коли б це був ти, то плюнув би й пішов додому. Мені саме так і хотілося зробити, але ніяк не могла погодитися з тим, що ніхто не знатиме, що хатка наша продається, адже час для нас такий дорогий!

Що, коли між людей ходять майбутній господар нашого інтинського палацу і не підозрює, що йому треба поїхати на Зарічну 6. Адже це нечемно з нашого боку не нагадати йому про таку можливість. Помучившись, я пішла до Марії Карлівни,* там наліпила оголошення на картон, попросила цвяхів і молоток, а прибила оголошення не на автобусній зупинці, а на воротах, що ведуть на базар. М. К. обіцяла слідкувати, чи воно висить (це за два кроки від її хати), і навіть, коли його зірвуть, прибити друге. Отже май на увазі, що твої турботи перекладено на М. К., то ж привези їй з Києва якусь книгу.

Коли я була в місті, привезли воду. Марія Іванівна з чоловіком заповнили нам бочку і ще троє відер. Отже з водою все гаразд. А Нік. Нік-ич з власної ініціативи пробив широкий вихід через снігові хребти, дуже файний. Отже можеш бути спокійний – ми під доброю опікою.

Нам з мамою цікаво, як ідуть твої справи: не можемо дочекатися листа. Часто говоримо: а зараз Грайчик, мабуть, те-то робить. Сидить у бібліотеці, пішов до книгарні..., до Є. А., до Тетеркіна і т. п. Я одержала від Раї Ф. листа. Дякують дуже за тапочки. Вони добре прийшлися тільки на Анну Юр'ївну.* На Раю трохи великі, але вона в них ходить, а Діна Юр'ївна не влізла в свою пару і збирається віддати її своїй племінниці. Рая просить ще купити для Діни. Але в мене нема бажання ще раз полювати на ті штуки. А може таки треба зробити екскурсію до Комі? Рая запрошує тебе до себе. Вона збирається їхати чомусь у Москву й пише, щоб ти все одно зупинявся в них: вона дала відповідне розпорядження сестрам.

Чи ви з Андрійком не зустрілися в Москві? Чи він не шукав тебе в Ленінський бібліотеці? Пиши все про нього, про Тамаруню.

Цілую тебе міцно, мама теж. Передай найкращі побажання Тамарі й Андрію. Твоя І.

58

I. Воронович до чоловіка

20.II.59

Вже третій день живемо без тебе, любий Грайчику!

Сьогодні час уже написати звіт за ці три дні. На аеродромі я не мала можливості уважно простежити твій відліт через тих трьох маллят, що відбилися від усього гурту дошкільників: коли твій літак рушив, вони почали голосно плакати, а одна дівчинка заверещала: «Ай! Боюсь, боюсь!» Отже мені довелось їх заспокоювати. Крім того, вони померзли, тремтіли, і я повела їх у хатку грітися. Коли я вийшла з хатки, твій літак був уже високо в повітрі, і в мене вже не вийшло – «прощай – і хусточка», і я подибала додому.

Дома виявилось, що вже пів на першу, і ми з мамою погомоніли, що ти оце міг би й пообідати дома, коли б знати, що літак запізниться. В мою відсутність приходила жінка – страховий агент, і мама заплатила страховку, взяла розписку. Бач, яка хоробра! Потім я побачила на нашому ліжку твій светр, який ти не хотів одягнути і в який я забула тебе вдягти. Згадала я, як слабо ти був одягнений, особливо в порівнянні з іншими пасажирами літака, і оце вже була для мене тема для нічного хвилювання і картання себе за неухважність до твоєї особи. На столі стояла забута мною коробочка з м'ятними цукерками, які я хотіла дати тобі на випадок, коли ти погано почуватимеш себе в літаку. Одним словом, погано вирядила тебе дружина, Грайчику!

Але й ти гависько: забув на столі Кітса й Махера.* Напиши, чи вислати їх тобі. Листоноші дала десятку й ту телеграму, що ти приготував (на другий день виявилось, що листоноша дала телеграму «срочною», бо, пояснила вона, звичайна б прибула у Биково тільки 18-го. «Срочная» коштувала 15 крб., ще два дала за послуги. Отже, за тобою 17 крб., викинуті на вітер, бо я певна, що мудрий Соломон тебе не міг зустріти з усяких там причин. Ну, нічого!

Наступний день, 19-те число, відзначився тим, що три снігоочишувачі безсовісно нагребли коло нас сніговий хребет, власне, два хребти, через які я відмовилась перелізати й вирішила користуватися сусідським ходом. Вітер стих, настала досить приємна погода. Палили ми трошки. Приходив інспектор пожежної охорони для нагляду й інструктажу. Він був надто бойкий: і лист бляхи перед грубкою не та-

ких розмірів: треба 50x75 см, і електрична плитка на дерев'яній дошці замість цеглинок, і дрова за пічкою (на пічці не помітив), і абажур (!!!) на лампі. Я визнала його рацію й обіцяла все це на завтра замінити (дулю з маком!). Вчора ввечері на маму напав ляк, і вона не дозволила мені о 10-й годині відчинити двері, щоб провітрити кімнату.

Сьогоднішній день почався сонцем: з самого ранку його багато сипонуло в мамину кімнату. Але брав мороз, і тому я добре напалалила. А на сьогодні віджив автобус, і кожен рейс його ми бачили через вікно, бо сонце зовсім розтопило на ньому мороз. Була електроконтролерша, нагоріло на 28 крб.; так багато певно тому, що прали машиною й багато прасували.

Сьогодні я вже не можу відірватися від «Золотої цепі» Гріна. А мама читає «Охотников за мікробами».* А ще ми з мамою краємо їй халат із тої бумазеї, що прислала Леся. Це зайняло в нас цілий вечір. Я помаленьку в два прийоми помила підлоги. Сьогодні одержала від тебе телеграму про щасливе прибуття. Була дуже зворушена такою увагою.

Забула я ще написати, що в день твого від'їзду одержали листа від Демишкан, якого посилаю тобі, і бандероль від Василенка: російські переклади Л. Українки і «Лужичане». Та ти про це знаєш від самого Василенка.* Сьогодні умовила маму помінятися зі мною ліжками: мамі на нашому зручніше, ніж на тому вузенькому. Собі перенесла в кухню радіо. Сьогодні хороша чутність, але концерт неважний: артисти кіно зі своїми пісеньками. На першій програмі нічого цікавого не передбачається, а другу й третю навряд чи піймаю. Води ще після пурги не було, а завтра субота, коли й привезе, то чи вистачить нам? Ну, не біда: в нас до понеділка вистачить. Завтра збираюся в місто. Справи такі: заплатити за електрику, за радіо, кинути листи, по дорозі заглянути в крамниці. Вирішила піти завтра тому, що сподіваюся на добру погоду. Ось, власне, і все.

Цілую, І.

59

І. Воронович до чоловіка

23.ІІ.59

Любий Грайчику!

Сьогодні я вже починаю здорово сумувати за тобою. Ввечері мама здивувалася, що так скоро. Але, певно, й вона почне через два

дні. Сьогодні одержали від тебе першу листівку. Дуже зраділи. Одержали ще листи: 1. Від Галі Сімкової (певно, ні мій лист, ні «Всесвіт» не дійшли ще, і вона турбується нашою мовчанкою); 2. Від Сакидона і 3. Від Плюти.*

Обидва останні посилаю, хоч вони не мають особливого значення. Сьогодні була Марія Карлівна.* Виміряла кругом усе, а потім ще поговорили з годинку. Дуже вона мила й інтелігентна.

У нас продовжується тепла погода, без вітру. Дм. Хом. не видно, проте Василь сказав, що на роботу ходить. Дрова ще є і є, не турбуйся. Мама почуває себе погано: повертаються колишні болі. А я сумую з цього приводу. Новин жодних. Хожу робити уколи дочці Василя Гроголя,* в неї запалення легенів. Я рада, що можу стати в пригоді саме йому.

Закінчила «Золотую цепь», а «Дорогу нікуда» боюся починати і тому взялася за Тріоле. Мама почала «Прощание» Бехера.* Завтра піду по хліб та ще треба віднести лінійку, яку забула в нас сьогодні Марія Карлівна. Мені майже нема про що писати, зате в тебе стільки зустрічей, розмов, справ і пригод (ну як же можна без пригод такому Дон-Кіхоту й роззяві?!), що твої листи мають бути довгими й цікавими. Ждемо!

А поки що цілую тебе міцно. Мама теж. Також цілуємо Тамаруню й Андрійка, а Г. П. палко вітаємо. Привіт і знайомим, зокрема Хорунжим, Міші-Галі й стримано – молодяткам.

Твоя І.

Привіт Лукашу і Дроб'язкам.

60

І. Воронович до чоловіка

2.III.59

Любий Грицьку!

Хотіла писати тоді докладного листа, але через годину має прийти листоноша, і тому обмежуся діловим. Надсилаю дещо з каталогу академкниги, який вчора прийшов бандероллю. Всякі там суспільні, природничі і математичні каталоги залишаю дома. Коли я побачила на столі «Одисею», то вирішила, що ти не забув, а роздумав її чомусь

брати з собою, тому в списку забутих тобою речей вона не фігурувала. Я забула додати тобі гумові підв'язки до шкарпеток і переживала, що ти не догадаєшся їх купити (це в галантерейному відділі) і ходив по Москві, а тепер ходиш по Києву в непристойному вигляді: шкарпетки з'їзджають униз і перекручуються п'яткою наперед. Калоші не вклала свідомо, бо мікропористих туфель і чобіт досить на майже всі випадки київської погоди. Про це я тобі говорила перед від'їздом, але ти, певно, думками був уже в літаку і не звернув уваги на мої міркування. Коли будеш їхати в Ірпінь чи інші околишні місця, то вдягай чоботи. Я потерпаю відносно стелі, яка збиралася придушити тебе в ліжку, і дуже чекаю листа з київським штампом, щоб пересвідчитись, що ти живий. Як еластичний бинт? Лікувальна білизна для мами? Мабуть Є. А. не довідалася про білизну, тому не хотіла брати гроші. Про цю білизну треба було просити Тетьоркіна або Фіру Ф. Та ще не все втрачено, адже ти їхатимеш через Москву.

Вчора ми з мамою голосували, їй привезли урну до хати. Після чудових днів сьогодні всю ніч гуляв вітер, намело багато снігу, насилу я відчинила двері. Дуже здивована, що Дм. Хомич не приходить. На роботі він уже давно з'явився. Дров спалили менше третини й до твого приїзду вистачить. Не хочу кланятися Хомичу, адже сам знає, що треба. Ти йому теж нічого про це не пиши, може сьогодні-завтра він привезе дрова. Марія Карлівна сказала, що наш будинок ніде не оформлений, що його комісія буде приймати вперше. То нащо оформляти на Дм. Х., а не зразу на тебе?* Навіщо зайва витрата часу і грошей? Щось ви з Дм. Х. не подумали... Я б порадила спростити цю бюрократичну церемонію. Як ти на це?

Мама спить на нашому ліжку, а я на її. Бачу, наскільки воно незручне для мами. Обов'язково треба їй купити нове, широке на сітці. Коли людина проводить 2/3 свого життя в ліжку, треба, щоб воно було добре, а то воно для мами – тортури, тільки із скромності вона мовчала. Я буваю в місті, заглядаю до меблів. Коли буде потрібне ліжка, хочу купити. Як ти на це? Ось, любий, ділова частина кінчилася. Ми одержали від Тамари довгого і цікавого листа, на який я буду окремо відповідати.

Цілую тебе, Тамару, Андрія, мама теж. Привіт знайомим. І.

Р. S. Одержала лист від Дяченчихи. Каталог не влазить у конверт. Гадаю, ти його можеш дістати в «Академкнизі». Якщо треба – напиши, вишлю бандероллю.

61

І. Воронович до чоловіка

9.III.59

Любий Грайчику!

Я пишу сьогодні другого листа, тому що в перший, який віддала листоноші, забула вкласти листа Крижанівського. Саме коли я закінчувала писати тобі, з'явилася Туся.* Це було несподіванкою, бо вона мала приїхати за Іркою після четвертої години, а то була тільки перша. Я думала, щось трапилося, тому швидко вклала свого листа до тебе в конверт і побігла їй відчиняти. Через півгодини з'явилася листоноша, я, забудька, заклеїла конверт і віддала їй, а лист Крижанівського залишився на столі. Все це через ту Іру. Виявилось, що нічого не трапилося, Тусю відпустили додому, а в чотири години їй знову іти на шахту в якійсь справі. Так вона «додумалася» забрати Іру. А Іра не захотіла йти додому, і Туся поїхала на шахту з тим, щоб забрати Іру пізніше.

Боюся, що приїдуть обоє з Іваном, а в мене нічого нема до чаю, тільки якісь «захудалые» коржики та ще гречана каша на вечерю. А що, як мала знову не захоче додому? Вона командує Тусею на всю свою дитячу, дуже велику, силу. Грайчику, чому не пишеш, де обідаєш? Перший раз обідав у Тамари, а в інші дні?

Про Петрівці вже думаю так:* коли таксі туди може їхати, то не страшно бути там із мамою. Адже перша медична допомога, себто я, завше при мамі, а як випадє їхати до кваліфікованого лікаря, то можна взяти таксі. В Петрівцях життя, мабуть, дешевше, ніж у інших дачних місцях, також дешевші квартири. Можна просто зняти всю селянську хату, аби тільки одна кімната була на підлозі, з долівкою в кухні я погоджуюсь.

Закінчую 10-го березня. Вже пішов мій автобус о восьмій, а я все дописую листа. Вчора Туся таки забрала Іру. Отже цю ніч я виспалась. Тепер 12 година, закінчую палити, закриваю трубу і їду в місто. Треба купити масла. Вчора Туся привезла мені пів кіло, як я просила, але виявилось, що все воно розрахло так, що його не можна вживати. Спішу, цілую всіх, мама теж.

Твоя Іра.

62

I. Воронович до чоловіка

12.III.59

Любий Грайчику!

Два дні нема листів. Знаю, що ти з Галею збирався шукати квартиру.* Це похід у Ірпінь чи так собі? Взяв адресу Сергійчукових родичів у Ірпені, щоб там побувати? Здається, буде добре, коли редакторська робота провалиться. Бо: 1. Не підеш на «живе місце» (когось скинуть – тебе візьмуть). 2. На цій роботі комусь не догодиш – будуть чвари. 3. Більше часу матимеш як перекладач і критик.

Ця робота не допоможе приписатися: потрібна наявність площі й зв'язки. А не беруть на роботу без київської приписки.* Кажеш, треба шукати, де легше приписатися? В Петрівцях не київська приписка, незручності з електрикою: в сільській місцевості вона до 12 годин. Про електрику довідайся. Коли далеко забиратися, чи не краща Мотовилівка? Туди їде електричка. Слід з'ясувати офіційно, де приписують пенсіонерів, та ще й реабілітованих, у яких діти в Києві?

Я журюся цим: вночі погано сплю, все думаю і не придумується нічого, та й листів два дні нема. Проте я знаю, чому не пишеш: по-перше, нічого певного нема, а по-друге тобі навіть ніде примоститися з писанням листа.

Може, тобі б придалася та польська повість для укладення договору на переклад? Я рекомендованою бандероллю послала її й дала телеграму. Коли це зайве – не сердься, а придасться, то добре, що так зробила. Роздумуючи про це, я покладаю надії, що Солонько візьме Ондресва:* по-перше, мало в нас перекладної (та й своєї) літератури для дітей, а по-друге він (Солонько) мусить відчувати якусь відповідальність, що замовив цей переклад, коли його совість ще остаточно не приспана. Грайчику, не забудь взяти у видавництві договір на Франса! А то загубиться за давністю в канцелярських нетрях. Чому розмова з Упеником відбулася раніше, ніж з Лукашем?* Та тобі видніше. Збираєшся відвідати Балясну? Чи їси у Фільварових?* Чи купиш щось їм і собі? Погодив питання з боргами Ф. Т. і Довженком? Зараз по радіо передають про Пашенну.* Радіо в останні дні таке погане, що хочеться порубати його сокирою. Вдень нічого не чути, а ввечері крутиш-крутиш – і виключиш: то дві станції одразу, то рипіння

перемагає музику і т. п. Може, справа в самому приймачі? Сьогодні Василь нарубував нам дров (певно, з наказу Дм. Хом.). У старої довідалася, що Валя й малий хворі, Д. Х. через це не був на роботі. Хотіла провідати їх, але боюся грипа.

Кінчаю 13.ІІІ. вранці. Вчора ввечері фарбувала свою комбінашку і твою сорочку. Поки пополоскала, було так пізно, що і листа не закінчила. Сьогодні вранці поспішаю: треба йти в сільхозну крамничку. Там черга за білим полотном. Треба взяти два метри: подушку мамі купила, а наволочки нема. Завше на мене знайдеться робота. Дні настали чудові: вітру нема, багато сонця й легкий мороз. Водила маму гуляти. Півгодини вона була на дворі, а тоді посиділа в тамбурі при відкритих дверях. Сьогодні повторимо. Я поклала собі щодня щось робити: чи пофарбувати, чи пошити. Такої роботи в мене багато. А ще треба палити пічку, накладати дровин на сушку, ходити по хліб у місто – і день заповнено до краю. Втомлююся, погано сплю. Знову не написала Тамаруні, і мені дуже незручно. Сьогодні ввечері конче напишу.

Я цілую, і мама цілує. Усіх теж. Привіт кому треба.

Іра.

63

І. Воронович до чоловіка

20.ІІІ.59

Любий Грайка!

Що ж це таке: одинадцятого написав, п'ятнадцятого одержав телеграму і вирішив, що як ми їдемо, то й писати вже нам не треба? По-перше, від 11-го до 15-го чотири дні, в які щось та трапилось. Це, наприклад, могло бути з'ясування про роботу у «Всесвіті», розмова із Солоньком, візити до М. Т., нарешті (і по-друге) оселився в Ірпені. Так напиши, як влаштувався, що снідаєш, вечеряєш, де обідаєш, що читаєш, чи перекладаєш, як справляєшся з роботою кочегара* і скільки часу вона в тебе забирає. Варто заспокоїти маму тим, що ти навчився користуватися газом і не спалиш чужої, єдиної в своєму роді, дачі. Дивуюся і не пізнаю тебе: вже три дні нема від тебе листів.

Після того, як відчитала тебе, зроблю черговий звіт. Ми з мамою запланували були виїхати до Києва 24-25 березня, з таким розрахун-

ком, щоб 3-го квітня ти був у Інті. Я вже спакувала для контейнера всі валізи (посуд із шафи, всі дріб'язки з тумбочок і етажерки), зняла фіранки, картини, абажур etc. Хата стала обдерта, ніби чужа. Готові до пакування каструлі й весь кухонний «скарб». Та тут виникли несподівані перешкоди до нашого від'їзду. Вовка Дмитра Хомича схопив двобічне запалення легенів і Дм. Х. не спускає його з рук. Він ходить у другу зміну, Валя – першу. Отак вдвох доглядають малого.

Сьогодні дістала записку, що Володі погано, що треба стрептомицин, а його нема. Треба мені завтра йти до Труфальдіни,* може роздобуду. Виїхати нам самим, без Дм. Х., аж ніяк не можна: я ж сама і вузла не зв'яжу. Звичайно, хвороба малого мусить бути в центрі, не може бути й мови, щоб у такий час відривати батька від дитини, щоб допомогти нам виїхати.

Друга перешкода також серйозна. Сходивши на міську станцію 19-го, я довідалась, що тільки за сім днів дають квитки з доставкою додому (умовилася з Марією Карлівною, щоб квитки принесли їй), то виходить, що я вже спізнилася на 24-25-те. Ще виникло складне питання: візьму квитки за 7 днів, а як замете дорогу на сільхоз і не можна буде добратися на таксі, то квитки пропадуть. Погода дуже непевна, наприклад, 18-го все було гаразд, 19-го, коли мені треба було купити хліба і побувати на міській станції, почалася хуртовина, автобуси не ходять. Я полізла пішки і надзвичайно втомилася. А згадай, як ти не міг виїхати через хуртовину. Але ти міг пішки дійти зі своєю валізою в місто, а мама ж не дійде. Виходить, що нам треба брати квитки на станції, а там дають тільки верхні місця, бо нижні заброньовані за Печорою. Це я знаю ще з того часу, коли їздила в Ухту, це сказали й на міській станції. Отже, треба добувати нижні місця в день від'їзду. Надія тільки на Біленького, який працює нині на станції. Нарешті вдалося передати йому телефоном на станцію, щоб він зайшов до нас.

Учора зайшов. Обіцяв довідатися, які можливості з квитками на станції, про контейнер (розміри, як замовляти, на коли можна). Обіцяв стерегти нашу хату, коли ми поїдемо, до твого приїзду. Про те, щоб він залишився надовше і продав хату, буде говорити тільки з тобою. Я з останнього зраділа. Добре, що він не відмовляється, а тобі справді зручніше домовитися: він наче ніяковіє переді мною укладати якісь матеріальні угоди.

Біленький сказав, що не зможе на 24-те організувати наш від'їзд. Виходить, ми поїдемо після 3-го. Через два-три дні він зайде і поінформує нас. Я запросила його в неділю на обід. Доведеться купити вина. Якби ти знав, як мені незручно звертатися до чужих чоловіків по допомогу! І допомога ця не повна, все одно самій доводиться бігати і організувати цей від'їзд. Як би тобі вирватися до нас?! Чи не зміг би Андрійчик, найближча наша людина в Києві, допомогти в цьому? Невже так важко молодому хлопцеві поночувати 10-12 днів у Ірпені? Це означає, що йому треба вранці прокидатись на 30-40 хвилин раніше, ніж зазвичай, щоб дістатися до Києва і вчасно, до 12-ї ночі, приїхати в Ірпінь. Чому чужі люди – Паламарчук, Біленький – мусять закинути свої особисті справи, таскатися по сугробам на сільхоз і влаштовувати чужу жінку? Чи не простіше довести Андрію, що його допомога в цьому випадку дуже потрібна? Чи не буде це «пробним каменем» того, що він нас визнав, шанує і бажає бути з нами в родинних стосунках? Адже якби треба було зробити для Андрія, то ми б зробили таке. Андрій бачив, як я кинула своє, необхідне, щоб вчасно приготувати йому те, що він просив. Я не говорила йому, що хвора, що мені тяжко. Він мав і не раз матиме докази нашої уваги й любові до нього, хай же й нам допоможе в цій складній ситуації. Я замовлю контейнер на 3-5 квітня, а ти в ці числа приїдь, якщо домовишся з Андрієм. Очевидно тобі треба буде негайно подати в собез заяву, що ти переїжджаєш до Києва, щоб дали тобі пенсію за два місяці. Це треба, мабуть, подати заздалегідь. Потроху буду пакувати книги: я нашла мішків з усяких ряденць, щоб укласти книги. Дм. Х. казав, що на етажерки не можна класти в контейнер, бо в дорозі дуже трясє і книги поламають тендітні етажерки. Пачки книг, казав, треба з двох боків закладати фанерками. В нас є декілька фанерних ящиків, але боюся, їх на це не вистачить.

Гадаю, що простіше взяти в крамницях картонні ящики і в них складати книжки та ув'язувати шпагатом. От шпагату, очевидно треба буде докупити в Києві. Це вже твоя турбота. А я ще, знаєш, про що подумую? Якщо ти не зможеш приїхати по нас, то може взагалі тобі не їхати? Я книги помаленьку спакую, не піднімаючи пакунків (я так зумію), а навантажать контейнер Дмитро Хомич і Біленький. Подумай, чи є в тебе в Інті такі справи, що вимагатимуть особистої присутності. Хату оформити може сам Д. Х. (так принаймні каже), в собез заяву пришли, щоб зняли з обліку (книжку цінним листом я занесу), підписні ви-

дання і поштарські справи теж можна полагодити заявами, доручення Біленькому можна прислати з Києва, а я вже тут постараюся з ним домовитися. Подумай, скільки коштує твій приїзд! Де тих грошей набратися? Сам ти обдертий, що й на люди ні в чому вийти.

Оце тільки що робила перерву в писанині: бігала до Віктора Івановича питати, чи не залишилося в них стрептоміцину. Треба для Паламарчукового Володі. Знову в Інті нема ніде, а пеніцилін малому не помагає. Стрептоміцину не було і у В. І. Завтра побіжу до Труфальдини.

У нас пройшла чутка, яка потім була спростована, що помер Косматий.* Переполошилися дуже. Виявилось, що не помер, а розжалуваний в субординатори за якусь операцію, після якої померла жінка. Кажуть, що він зовсім не винний у тому, що це було причіпкою для заздрісників. Уявляю собі, як це переживає Ар. Степ. Хотіла до нього звернутися з приводу своїх болів, але тепер незручно йти.

Від Лесі після смерті Віри Митрофанівни листів нема.* Ми дуже турбуємося, мабуть і старий помер. Послали Лесі телеграму, що турбує нас її мовчання, просили телеграфувати. Відповіді ще нема.

Епідемія грипу триває. Кажуть, особливо заражаються у вагонах, вокзалах і т.п. Для мами такий грип може бути фатальним. Отже я і потерпаю, як нам їхати в такий час. Змінила свою думку, щоб не заїздити в Москві до Є. А.* Таки треба заїхати, щоб мама не сиділа цілий день на вокзалі. В Є. А. вона може й трохи полежати. А я може заскочу в той час до Музи:* вона хвора, лежить, і я б хотіла її провідати. Сьогодні був лист від Анни Янівни. Дякує за книгу, пише, що ці гриби в них – «білий крук». Броніславу Броніславовичу я так і не написала,* не було настрою і часу, а тепер, очевидно, пізно.

Роза принесла «Битву» Ніколаєвої,* і ми з мамою наввипередки читаємо. Цікаво. Прошу тебе купити трохи дитячих книжок, їх чекають Іра і Вова. Крім того, я б хотіла і Василевому Мішці подарувати будь-яку книжечку. Можеш брати дуплети. Була в книгарні, питала про підписні видання. Ні Достоевського, ні Чапка нема. Маяковського забрав для тебе Паламарчук (2 томи). Нещасні квитанції на підписні видання всі довелося полатати. Здається, все написала тобі, Грайчику. Може ще згадаю що і допишу завтра. А тепер добраніч. А ще думала про наш приймач... чи не подарувати його Л. В.? Вона нам так багато шила. Подумай! Коли його брати з собою, то треба якось особливо пакувати, або з собою у вагон.

21.ІІІ.

Граєчко, як це чудово, що вже є у нас у Києві пристановище і що 1-ше травня ми вже будемо всі разом у Києві. Чим більше думаю, тим більше переконуюсь, що ця квартира, що тобі трапилась, для нас цінна знахідка. Як у тебе з грошми? На дорогу позич, віддамо з 2-місячної пенсії. Коли замовимо контейнер, то дам тобі телеграму, на яке число я замовила – для орієнтації на той випадок, що ти зможеш виїхати за нами аж в Інту. Як трапиться така можливість, теж нам телеграфуй, добре? Може навіть так: приїдеш, на другий день нас відправиш, а сам залишишся впаковувати контейнер. Тоді Андрію доведеться тільки тиждень вартувати Ірпінь. Комусь чужому не передурочай квартиру. Все погоджуй з хазяїном. Іду на пошту. Зараз година, я зварила обід і поспішаю в місто. Мама зараз на сонечку гуляє, це вже другий раз за твою відсутність.

Цілую тебе, Граєчка, мама теж. І Тамару. Хлопцям (Г. П. і Андрій) привіт.

Твоя І.

Виписка з хати не позначається в паспорті і не потребує твоєї присутності. Одмічається в домовій книзі.

21.ІІІ.59. Тільки зібралася іти на пошту і по хліб, як принесли листи. Від тебе і Тамари один. Дивно, що Тамара пише докладніше, ніж ти. Від Лесі телеграма, що в них усе гаразд, і запрошення: «приїзжайте в Алма-Ату, подробиці письмом». От тобі й на! А я тим часом мрію про, що ти приїдеш за нами. Від Дусі Прокуратової лист, в якому привіт від лікаря Смирнова.* Він тепер у Кривому Розі. Ой, автобус пішов! Кидаю писати, вдягаюся!

Іра.

64

І. Воронович до чоловіка

26.ІІІ.59

Любий Грайчику!

Буду викладати все в хронологічному порядку, тоді тобі буде зрозумілішим і наші вагання і взагалі те, в якому стані ми перебуваємо. Біленького не було ні в неділю, ні в понеділок, ні у вівторок. З по-

неділка на вівторок знялася така хуртовина, якої ми ще тут не бачили. Вітер подув з півночі, в трубі (чи це ж було коли?!) завивало і шелестіло так, що образ Дідька, який забрався в камін на горище і конче хоче вдертися до нас у кухню, мимоволі опанував нашу увагу. Ми з мамою позавішували вікна і сиділи тихо, як миші, намагаючись уявити собі, чим все це кінчиться. На ранок усе стихло, але шлях замело так ґрунтовно, що автобуси не ходили, і я не наважилася відправитися по заметам до Паламарчуків. Наступного дня дорогу прочистили, пішов автобус, і я приїхала до Дм. Хомича, щоб умовитись, коли нам виїздити і як організувати цей від'їзд, щоб ця зрадлива погода його не розладнала.

Домовилися, щоб я в четвер брала квитки на яке можна число, напередодні Паламарчук перевезе мене і маму з речами до них, щоб ми там ночували, і вже звідти на другий день увечері виїхали на вокзал. Бо коли несподівано снігом занесе, то ми все-таки зможемо виїхати. На Біленького він не покладається, що той дістане квитки так, як ми вмовлялися. Потім він розсердився, що Біленький не прийшов. Вирішив до нього додзвонитися щодо контейнерів: за скільки днів треба замовляти, які розміри і чи можна зразу в Ірпінь, чи тільки в Київ.

Приїхала я додому, а там мама сяє: від тебе, Грайчику, телеграма, що ти прийдеш. Я так зраділа, що мало не розцілувала телеграму. Було ще два листа від тебе, але давні, з яких не можна зрозуміти, як ти вирішив улаштувати свою квартиру, чи то як дачу, щоб приїхати до нас. Був лист від Лесі (про нього потім) і від Смірнова. Ми з мамою намагалися з'ясувати, на кого ти запишеш квартиру, і раптом мені стало так шкода тебе, я почувала себе винною в тому, що поскаржилася на самопочуття, і чи не спричинило це до того, що ти вирішив їхати. Я боялася, щоб твоє рішення не призвело до конфлікту з господарем. Як він злякається, то почне шукати собі іншого квартиранта. А я вже звикла до думки, що в мене буде газ і веранда, і високий (не блакитний) паркан. Щоб прискорити все, вирішила якомога більше напакувати книжок. Залишу тільки польські, щоб ти виписав оті цитати в перекладі Крижанівського. Цілком згодна з тобою, що Крижанівському не треба квапитися з «величанням Кочура» в Польщі,* це не дуже скромно, стаття серед польських літературознавців не справить великого враження. Як популяризатор Тувіма на Україні ти, звичайно, відіграв значну роль, але про це ще рано галасувати: хай вийде пере-

клад Тувіма. Чому ти пишеш, що про Тувіма з Максимом Тадейовичем ще рано говорити? – Саме час!

Увечорі в середу прийшла Юля з Петром.* Довідалися в Люди, що ми їдемо, і зайшли прощатися. Виявилось, що Петро недавно відправляв контейнер одного знайомого, допомагав вантажити і в курсі справ. Контейнер треба замовляти за три дні. Він запропонував свої послуги, щоб його завантажити, каже, що тобі не треба для цього їхати. Я була присмно вражена бажанням допомогти. Але, Граєчко, тобі все-одно треба їхати через хату.

Тільки ми попили чай, як пришов Біленький, він приніс посадкові талони на 5 квітня (неділю). Як бачиш, він не зрозумів мого прохання, щоб квитки взяти в день від'їзду через пургу, а тому, що ми орієнтовно призначили від'їзд на п'яте число, він постарався. Ми показали йому твою телеграму і він сказав, що візьме квитки вдруге, коли ти прийдеш, а ці віддасть. Цікаво, що з цими посадковими талонами я ще мала йти на міську станцію і замовляти квитки. Що ж це за допомога?! Про контейнери він нічого не довідався. Під впливом Петра почав проголошувати, що все завантажить і відправить контейнер без тебе. Хату теж продасть. Коли Руденки пішли, він ще півгодини стояв перед порогом і придумував усякі «вдосконалення». Договорився до того, щоб ми продали всі меблі (кому потрібні наші вбогі меблі?). Особливо захотів продати стільці. Я думаю, що тут він хотів догодити Ященкові: той колись питав, чи не будемо ми продавати стільці, як поїдемо? Обіцяв у наших справах зайти до Паламарчука, а я не уявляю вже собі, які-такі наші справи. Коли ти прийдеш, «наші» справи від усіх відпадуть.

Мене цікавить, чи не зопалу ти дав телеграму, і чи справді зможе хтось, наприклад Андрій, повартувати дачу. Дуже прошу тебе, зваж усе і напиши, чи не краще нам їхати без тебе. Адже ти бачиш, що ми таки виїдемо, бо вже Вовка поправився, Паламарчук узявся допомогти як слід, а в резерві ще й Петро, який сказав, що на день може випроситися з роботи, щоб нас посадити в транспорт. Отже прошу: обдумай як слід, і коли тобі незручно передавати свої функції сторожа кому іншому, негайно телеграфуй, щоб ми виїздили самі. Аби тільки якнайшвидше закінчилася ця історія з від'їздом.

Коли пішли від нас Юля й Петро, була добра погода. Це о 10-й вечора. А в 12 уже лютував вітер. Під ранок стих. Вранці так намело,

що я ніяк не могла відчинити двері й мусила стукати до сусідів, порятувала нас Марія Іванівна. Автобуси знову не ходять. А я хотіла знову навідатися в книгарню по Достоевського і Чапка. Надворі тепло. Пройшов снігоочишувач із трубою. Банки не в силі була забрати з горщика, то ж подарувала їх бабі, яка нахабно їх випрошувала. Вона теж не може їх зняти і чекає тебе, щоб ти їх зняв.

Я дуже зраділа з роботи Балясної – молодець! Незадоволена, що ти не говорив із Солоньком про Ондреєва (хай би відвідчув свою відповідальність).

Також незадоволена, що не взяв угоди на Франса у видавництві (навіщо тоді два примірника?) Варто також побувати у Максима Тадейовича:* чому ти це відкладаєш? Місяць пройшов, ти не зробив цієї важливої справи, а потім поїдеш в Інту – ще місяць мине. А тоді М. Т. кудись поїде! Ну не лови гав, Грайка! Годі їсти по знайомим – я тобі вишлю телеграфом гроші, як не маєш де їх позичити на обіди. Листоноші нема. Доведеться йти в місто або відкласти відсилку листа на завтра. Такі зміни погоди не можуть не впливати на стан мами (і трохи на моє серце). Ну, все. Цілую міцно-міцно. Мама теж. Цілуємо Тамару і Андрія. Г. П. привіт.

Іра.

ПРИМІТКИ

1948

1. Г. Кочур до друга (у листі до рідних). [Інта], 13.ІІ.48

«Дорогий друже!» – Лист написано до Ф. Т. Жилка́, друга та однокурсника Г. Кочура. Федот Трохимович Жилко (1908-1995) – український мовознавець, доктор філологічних наук (1960), професор (1961). У 1948-1973 рр. працював в Інституті мовознавства АН УРСР, у 1950-1972 рр. – завідувач відділу діалектології. Один із небагатьох, хто спілкувався з Г. Кочуром під час його ув’язнення. Лист до нього був вкладений Г. Кочуром у конверт до рідних І. М. Воронович; можливо, що він був прочитаний, але не забраний, бо тримати листа Г. Кочура у себе в ті часи було небезпечно. У 1970-х рр. Ф. Жилко за наклепом був звинувачений в українському буржуазному націоналізмі і звільнений з Інституту мовознавства. Поселився в м. Пушкіно Московської області, де продовжив свою наукову роботу, публікуючи її результати у фахових виданнях і беручи участь у міжнародних конференціях із різних лінгвістичних питань.

«...одержав відповідь з Полтави – зміст її відомий тобі». – Ідеться про звернення Г. Кочура до властей стосовно перегляду його карної справи, на яке надійшла негативна відповідь.

«...коли сподіватись відповіді, то хіба лише з Москви». – Спроби добитися реабілітації робилися Г. Кочуром неодноразово, однак лише 8 січня 1957 року вирок військового трибуналу НКВД Полтавської області від 11 березня 1944 року Г. Кочуру та його дружині І. Воронович (1907-1985) було скасовано військовим трибуналом Київського військового округу за «недоказанністю обвинення». Документи про це зберігаються в архіві сім’ї.

«...мусить допомогти Ліда...» – Лідія Порфіровна Кочур (1923-2018) – молодша сестра Г. Кочура, що повернулася до Києва після війни (де була медсестрою) і працювала в школі вчителькою. Викладала українську мову. Померла в Києві.

1949

2. Г. Кочур до дружини. [Інта], 3.VIII.49

«...через Тамару...» – Тамара Михайлівна Воронович (1909-1979) – середня сестра І. Воронович. За фахом літературознавець, перекладач, викладач вищої школи. Жила на той час у Києві, на вул. Гоголівській, 22, разом із матір'ю Неонілою Володимирівною Воронович (1884-1972), колишньою вчителькою, та племінником Андрієм Кочуром.

«...вирішив згадати й вірша, хоч списую його обачно на окремому аркуші». – Ідеться про другий вірш зі збірки «Інтинський зошит» – «Вони, що захват і роздум свій...». Треба було «обачно списувати» його на окремому аркуші, щоб табірна цензура не вилучила листа.

«Другий віршик – переклад з *Трістана Дерема*». – Трістан Дерем (Tristan Derème, справжнє ім'я – Філіп Юк, 1889-1941) – французький поет. Мають, ідеться про вірш «Чи прийдеш лампу засвітити...», переклад якого знаходиться в маленькій «захаявній» книжечці, списаний в Інті. За життя Г. Кочура опублікований у «Другому відлунні» (Київ, вид-во «Дніпро», 1991). У найповнішому виданні поетичних перекладів Г. Кочура «Третє відлуння» (Київ, вид-во «Український письменник», 2008) вміщено три перекладені ним вірші Т. Дерема.

«Не треба мені згадувати так часто про ту неможливу травичку...» – Ідеться про вираз Ірини Михайлівни в одному з ранніх листів до Григорія Порфіровича, пов'язаний з її сентиментальними спогадами про травичку на краю доріжки, по якій вони прогулювалися в молоді роки і про яку, як думала Ірина Михайлівна, він почав забувати. Фізичний та психологічний стан Григорія Порфіровича в таборі на той час був не дуже комфортний, і згадування таких дрібниць, на його думку, було недопустимою тратою сил та емоцій.

3. Г. Кочур до дружини. [Інта], 10.XII.49

«Одержав декілька докорів...» – З'ясування стосунків та продовження спроб налагодити їх після довгої розлуки.

«Мені звідти пише тільки мама...» – Н. В. Воронович – мати Ірини Михайлівни. Див. примітки до листа № 2.

«...становище Андрія». – Ідеться про сина Ірини Михайлівни та Григорія Порфировича – Андрія Григоровича Кочура (1933-2016), який у 1943 р. після арешту батьків був залишений у Полтаві в чужих людей, де його розшукала тітка Т. М. Воронович і взимку 1944 р. привезла до Києва, на вул. Гоголівську, 22. Під час ув'язнення батьків він жив із тіткою Т. М. Воронович та бабусею Н. В. Воронович під призвищем Воронович.

«...у щоденних злиднях і нікольстві...» – Слово «нікольство» придумане Г. Кочуром про обставини, в яких мусять жити рідні ув'язнених; утворене від слова «ніколи».

«Недавно був лист від Жилка. Він таки має портрета». – Ф. Т. Жилко – адресат листів Г. Кочура з інтинського табору (див. примітки до листа № 1). Імовірно, йдеться про портрет Г. Кочура (олівцем) у зимовому одязі та вушанці, зроблений у 1948-1949 рр. художником Бугловим – лєнінградцем, який сидів у таборі разом із Г. Кочуром і який передав рисунок «на волю». Як портрет опинився у Ф. Жилка, невідомо – можливо, його передали з Ленінграда, і Ф. Жилко приніс його рідним. Андрій Кочур зробив фотокопії і переслав одну матері в табір. Сам портрет не зберігся, лише 2 фотокопії.

«Чи ти Тена пригадуєш? <...> В 1935 році він раз зайшов до нас <...> після відбуття аналогічних курсів». – Борис Тен (справжнє ім'я – Микола Васильович Хомичевський, 1897-1983) – український перекладач. У 1929 р. був репресований і до вересня 1936 р. відбув покарання на Далекому Сході. Жив у Житомирі.

«Кудрицький говорив...» – Євген Михайлович Кудрицький (1894-1976) – український мовознавець, перекладач, земляк Бориса Тена, знайомий Г. Кочура. У 1933-1947 рр. (із перервами) працював у Полтавському педінституті. Репресований, у 1938-1940 рр. відбув покарання. Жив у Житомирі.

«Стаття з “Літературної газети” мені трапилася, звичайно, повністю. Несподівано автором її виявився Лейтес». – Олександр Михайлович Лейтес (1901-1976) – український і російський радянський критик та літературознавець. Мова йде про статтю в «Літературній газеті», написану А. Шамраєм, на яку О. Лейтес відгукнувся своєю критичною статтею. Г. Кочур до обох авторів поставився скептично.

«...доктор цей – Шамрай. <...> Він писав про Гофмана...» – Агапій Пилипович Шамрай (1896-1952) – український літературознавець, історик літератури, доктор філологічних наук.

Ернст Теодор Амадей Гофман (Ernst Theodor Amadeus Hoffmann, 1776-1822) – німецький письменник, композитор, художник, представник романтизму.

«Навіть до Тусі...» – Можливо, ідеться про аспірантку А. Шамрая, знайому Кочурів.

1952

4. І. Воронович до чоловіка. [Абезь], 10.VI.52

Анрик – так Ірина Михайлівна називала сина в дитинстві.

«...я поменяла роботу. Надеясь стать мастеров. Почти весь день на свежем воздухе...» – І. Воронович у таборі після важкої чоловічої роботи на лісоповалі опановувала нові професії, зокрема вчилася на курсах медсестер; тут ідеться про професію пічника – майстра класти печі та димарі.

«Очень понравилась Анна Зегерс». – Ідеться про книгу Анни Зегерс (Anna Seghers, 1900-1983), німецької письменниці. На той час в СРСР були опубліковані її твори «Звільнення» (1937; рос. пер 1939), «Сьомий хрест» (Das siebte Kreuz, 1942; рос. пер 1949), «Мертві залишаються молодими» (Die Toten bleiben jung, 1949; рос. пер 1951). Книги бралися в табірній бібліотеці.

5. Г. Кочур до дружини. [Інта], 24.XII.52

«...турбота про портрети». – Див. примітки до листа № 3.

«Про зміни в розпорядку твоєї роботи нічого ще ти не писала. Чому ти саме географію вивчаєш?» – Див. примітки до листа № 4. Можливо, Ірині Михайлівні запропонували перейти на роботу в школу, вона почала готуватися та вибирати, який предмет їй викладати. Однак в Інтинській семирічній школі вона працювала в 1956-1958 рр.

«...закінчив “Кружилиху” Панової, до якої добре ставлюсь після “Спутников”». – Романи російської радянської письменниці Віри Федорівни Панової (1905-1973) «Спутники» (1946) та «Кружилиха» (1947) були дуже популярні у 1940-1950-х роках, обидва удостоєні Сталінських премій (1947, 1948).

«...вів довгу суперечку з одним своїм приятелем». – Із ким саме була у Г. Кочура розмова про Л. Толстого та його негативне ставлення до Шекспіра – невідомо. Із шекспірівських творів Г. Кочур переклав п'єсу «Гамлет, принц датський»; уперше переклад надруковано у виданні: Шекспір У. Твори: у 3 т. К., 1964. Т. 2. С. 319-530.

«А тепер на черзі й Марк Твен, і трошки Лесков, і „Кавалер золотої зvezди” Бабаєвського, і Бальзак, і спогади Майського (колишнього посла в Англії), і ще якась повість про Решетнікова. З віршів добув том Багрицького і нове видання Тютчева». – Марк Твен (Mark Twain, справжнє ім'я – Семюель Ленгхорн Клеменс / Samuel Langhorne Clemens, 1835-1910) – американський прозаїк – гуморист, сатирик, публіцист.

Микола Лесков (Николай Семёнович Лесков, 1831-1895) – російський прозаїк.

Семен Петрович Бабаєвський (1909-2000) – російський радянський прозаїк, зразковий представник соцреалізму, тричі лауреат Сталінських премій. Роман «Кавалер Золотої Зірки» (1947) нагороджений Сталінською премією в 1949 році.

Оноре де Бальзак (Honoré de Balzac, 1799-1850) – французький письменник, один з основоположників європейського реалізму.

Спогади Майського (Іван Михайлович Майський, справжнє ім'я – Ян Ляховецький, 1884-1975) – котрась із книг радянського дипломата, історика й публіциста, які були опубліковані на той час; можливо, «Перед бурей» (М.: ГИХЛ, 1944. 228 с.) або «Перед бурей» (М.: Молодая гвардия, 1945. 248 с.).

Едуард Георгійович Багрицький (справжнє прізвище Дзюбін, 1895-1934) – російський поет, родом з Одеси.

Федір Іванович Тютчев (1803-1873) – російський поет, дипломат.

«Ти мусиш одержати портрет роботи не чернігівця, а лєнінградця. <...> ...він з Верленом поєднаний...» – Ідеться про портрет Г. Кочура, зроблений лєнінградським художником Бугловим, пересланий Ірині Михайлівні в листі з Києва одночасно з аркушами Кочурових перекладів з Верлена (див. примітки до листа № 3).

Поль Верлен (Paul Marie Verlaine, 1844-1896) – французький поет-символіст, якого Г. Кочур чимало перекладав ще в таборі.

«Андрій великий скаржитися на матеріальний стан, а Галя полтавська – на долю». – Андрій великий – брат Г. Кочура, а Галя полтавська – його наймолодша сестра (у подальшому – Галя Сімкова).

«Радий, що ти Кордону чула. „Дороги” співає не Іванов, а Абрамов, і не добре. Куди краще виконує її естрадна пара Лядова і Пантелєєва». – Ідеться про естрадних співаків, у чиєму виконанні лунали пісні в тодішніх радіопередачах.

Олексій Іванов (Алексей Петрович Иванов, 1904-1982) – російський співак (баритон).

Георгій Абрамов (Георгий Андреевич Абрамов, 1903-1966) – російський співак (баритон). Після війни виступав з естрадними концертами; у 1931-1966 рр. був солістом Всесоюзного радіо та телебачення.

Композиторка і співачка Людмила Лядова (Людмила Алексеевна Лядова, р. н. 1925) та співачка Ніна Пантелєєва (Нина Васильевна Пантелеева, 1923-2000) у 1946-1951 рр. виступали як популярний естрадний дует.

Пісня Анаполія Новікова та Льва Ошаніна «Дороги» («Эх, дороги, пыль да туман...») з'явилася в 1946 р.

1953

6. Г. Кочур до дружини. [Інта], 20.II.1953

«...ніхто не пише, ні Андрій, ні Г. Щодо останнього, то я його зустрів давно». – Можливо, мова йде про інтинських приятелів, які давно не писали Ірині Михайлівні, яка була в іншому таборі.

«...накинувся на Островського...» – Олександр Островський (Александр Николаевич Островский, 1823-1886) – російський драматург, представник реалізму.

«...книжечку акад. Державіна „Происхождение русского народа”...» – Микола Севаст'янович Державін (Николай Севаст'янович Державин, 1877-1953) – радянський філолог-славіст та історик, акаде-

мік АН СРСР від 1931 р. Книга «Происхождение русского народа» опублікована в Ленінграді у 1944 р. за особистою вказівкою Й. Сталіна.

«Один – Бараташвілі, знаний і тобі з перекладу Пастернака, а другий сучасний – Галактіон Табідзе». – Ніколоз Бараташвілі (1817-1845), Галактіон Табідзе (1892-1959) – грузинські поети, чий вірш Г. Кочур перекладав.

Борис Леонідович Пастернак (1890-1960) – російський поет, прозаїк, перекладач; нобелівський лауреат 1958 р. Один з найулюблених поетів Г. Кочура.

«Інша річ – терцини Поля Валері „Пряля”». – Поль Валері (Paul Ambroise Valéry, 1871-1945) – французький поет-символіст. Уперше переклад вірша «Пряля» опубліковано в 1967 р.

1957

7. Г. Кочур до дружини. Київ, 21.VIII.57

«...чи зустріла тебе Айра Олдрідж...» – Айрою Олдрідж Кочури називали між собою інтинську подругу Є. П. Демишкон через зовнішню схожість із шевченківським портретом відомого актора. Повернувшись до Москви з таборів Інти, Є. Демишкон завжди гостинно приймала Кочурів у своїй квартирі. За професією вчителька.

У Т. Г. Шевченка в Петербурзі після заслання був приятель – афро-американський актор Айра Олдрідж (Айра Фредерік Олдрідж / Ira Frederick Aldridge, 1807-1867), з якого у 1958 р. Шевченко намалював портрет.

«...ми з Буяльським...» – Болеслав Адамович Буяльський (1919-2013?) – український літературознавець і педагог. Закінчив Вінницький педінститут (1945), де був студентом Г. Кочура (Г. Кочур та І. Воронович викладали там у 1938-1941 рр.). Ветеран Другої світової війни. Пізніше викладав у вінницьких вищих навчальних закладах. Зазнав критики за свої літературознавчі та педагогічні погляди. Допомогав родині Кочурів у справі реабілітації, підтримував творчі стосунки.

«...роману Некрасова “В родном городе”, а щоб привернути увагу, то реклама коротка: “сильніше, ніж Дудінцев”». – Київський письменник-фронтовик Віктор Платонович Некрасов (1911-1987) писав російською мовою; автор повісті «В окопах Сталинграда» (1946), нагородженої Сталінською премією 1947 р. У 1955 р. опублікована повість В. Некрасова «В родном городе». У 1970-х письменник став дисидентом і врешті емігрантом, помер у Франції. Г. Кочур і В. Некрасов були знайомі; у бібліотеці Г. Кочура є книга з автографом В. Некрасова.

Володимир Дудінцев (Владимир Дмитриевич Дудинцев, 1918-1998) – російський радянський письменник, родом із Харківщини, автор роману «Не хлібом єдиним» (1956), котрий викликав великий резонанс і дискусії, ставши першою ластівкою хрущовської «відлиги». У 1963-1986 рр. на твори В. Дудінцева в СРСР було накладено фактичну заборону.

«*Пішли з Буяльським до Полянкера й Дроб’язків, які тобі передають привіт. Ще можна було б піти на симфонічний концерт (Рахлін і Сечкін)...*» – Буяльський – див. вище. Григорій Ісакович Полянкер (1911-1997) – єврейський (мовою їдиш) та російський письменник; жив у Києві. Зазнав репресій у 1951-1955 рр.

Дроб’язки – родина київських друзів Г. Кочура, перекладач і поет Євген Антонович Дроб’язко (1898-1980) та його дружина Лія Наумівна (1905-1997), мистецтвознавець.

Натан Григорович Рахлін (1906-1979) – український диригент, у 1937-1941 та 1945-1962 рр. – головний диригент Державного симфонічного оркестру УРСР у Києві.

Віталій Васильович Сечкін (1927-1988) – український піаніст, композитор, педагог.

«...на виставку Врубеля, що відкрилась у Музеї російського мистецтва». Музей російського мистецтва в Києві – нині Національний музей «Київська картинна галерея» на вул. Терещенківській, 9.

Михайло Врубель (Михаил Александрович Врубель, 1856-1910) – український та російський художник-модерніст. У його творчості виділяють, зокрема, так званий «київський період».

«...де Куїнджі і Шишкін». – Твори М. Врубеля, А. Куїнджі, І. Шишкіна представлені в експозиції Київської національної картинної галереї (за радянських часів – Музей російського мистецтва; див. попередню примітку).

Архип Іванович Куїнджі (1842-1910) – український і російський художник-пейзажист.

Іван Іванович Шишкін (1832-1898) – російський художник-пейзажист; один із засновників Товариства пересувних художніх виставок (об'єднання «передвижників»).

«...ми ще пішли в Музей західного мистецтва... Завтра ще веде їх до Музею українського мистецтва». – За радянських часів Київський музей західного та східного мистецтва – нині Національний музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків (на вул. Терещенківській, 15), найвизначніше зібрання закордонного мистецтва в Україні.

Колишній Музей українського мистецтва в Києві – у нинішній час Національний художній музей. Розташований на Печерську (вул. Михайла Грушевського, 6).

«Переклав усього один вірш С. К. Неймана...» – Станіслав Костка Нейман (Stanislav Kostka Neumann, 1875-1947) – чеський поет, байкар, журналіст. «Мить» – один із трьох перекладених Г. Кочуром віршів С. К. Неймана. Вперше опубліковані в антології «Чеська поезія», яку редагували Г. Кочур та М. Рильський (Київ, 1964; 586 с.).

8. Г. Кочур до дружини. Київ, 27.VIII.57

«Тоді ж одвіз я ковдру, подушку і пальто Галі, за що в нагороду був напоєний вишнівкою; Миша сказав, щоб я переходив до них, коли дачу ліквідуємо». – Галя та Міша / Миша Хаєцькі – двоюрідна сестра Ірини Михайлівни по батькові, Михайлові Костійовичу Вороновичу. Коли Кочури після 1957 року почали навідуватися в Київ, Галя та її чоловік Михайло пропонували їм кімнати для проживання, влітку – в Бучі на дачі, а восени або взимку в Києві.

«В неділю з О. Ф. і Томою пішли на пошту...» – Тома – Тамара Михайлівна Воронович. О. Ф. / Ольга Федорівна – її знайома.

«...чи там я не назвав словацького поета Hviezdoslava, яко-го треба було вислати, й чи назвав монографію В. Динник про А. Франса...». – Павол Орсаг, псевдонім Гвездослав (Pavol Országh / Hviezdoslav, 1849-1921) – словацький поет і перекладач.

Валентина Динник (Валентина Александровна Дынник-Соколова, 1898-1979) – радянський літературознавець і перекладач. Монографія: Дынник В. А. Анатолий Франс: творчество. М.; Л.: ГИХЛ, 1934. 421 с.

«*Солонько подивився мої зошити...*» – Зошити були перекладами прози Анатолія Франса. Г. Кочур почав перекладати його тетралогію (4 книги якої неодноразово згадуються в листах надалі: «Книга мого приятеля», «П'єр Нозьєр», «Малий П'єр», «Життя в цвіту») ще в Інті й дуже сподівався, що цей переклад візьмуть до друку, щоб отримати якийсь гонорар та мати змогу переїхати до Києва. Видання перекладу було включене у план видавництва, але так і не відбулося: спочатку відкладалося, потім зупинене через політичні репресії щодо Кочура в 1970-х рр., а в 1990-х не відбулося через брак грошей у видавництві.

Леонід Тихонович Солонько (1924-1975) – український перекладач, редактор. У 1950-х рр. завідував відділами іноземної літератури Держлітвидаву УРСР.

«*Мольнар, як я і сподівався, поїхав до Праги радитись про зміст чеської антології...*» – Антологія, про яку йдеться тут і далі, вийшла за кілька років двома книгами: Словацька поезія: антологія / [ред. Г. Кочур, Л. Первомайський, М. Рильський; вст. ст. М. Пішут; прим. Г. Коновалов]. К.: Держлітвидав, 1964. 416 с. Чеська поезія: антологія / [ред. Г. Кочур, М. Рильський]. К.: Держлітвидав, 1964. 586 с.

Михайло Ілліч Мольнар (Michal Molnar, 1930-2006) – словацький і чеський літературознавець-україніст; родом із Закарпаття. У 1956-1960 рр. був аспірантом Київського університету імені Т. Шевченка.

«*...забрали собі Коллара*». – Ян Коллар (словац. Ján Kollár, 1793-1852) – словацький політик, поет, етнограф, філософ і лютеранський священик. Був одним з ідеологів словацького народного відродження, але дотримувався точки зору, що словаки мають використовувати чеську літературну мову. Найвизначнішим твором Я. Коллара вважається поема «Донька Слави» («Slavy dcera», 1824).

«*Ботто і Ондрейов*». – Г. Кочур називає словацьких авторів, яких тоді й пізніше перекладав. Ян Ботто (Ján Botto, 1829-1881) – словацький поет-романтик, перекладач, збирач фольклору.

Людо Ондрейов (Ľudo Ondrejov, справжнє ім'я – Людовіт Містрик / Ľudovít Mistrík, 1901-1962) – словацький поет і прозаїк. Ви-

дання перекладу здійснене пізніше: Ондрейов Л. Опришкове дитинство: повість / пер. зі словац. і вступ. ст. Г. Кочура. К.: Веселка, 1964. 234 с. В оригіналі це роман «Розбійницька молодість» / *Zbojnícka mladosť* (1937, 1-а частина трилогії «Сонце зійшло над горами» / *Slno vystúpilo nad hory*, 1956).

«...Франса ще одну книжечку доведеться перекладати – „Малого П'єра”». – Див. примітку вище. Анатоль Франс (Anatole France; справжнє ім'я Жак Анатоль Франсуа Тібо / Jacques Anatole François Thibault, 1844-1924) – французький письменник і літературний критик. Лауреат Нобелівської премії 1921 р. «Малий П'єр» (*Le Petit Pierre*, 1918) – його повість з автобіографічного циклу. У біобібліографічному покажчику «Григорій Кочур» (2-е вид., доп.; Львів, 2006) немає даних про опубліковані Г. Кочуром переклади творів А. Франса.

«Коли вернеться Жилко...» – Ф. Т. Жилко – див. примітки до листа № 1.

«...зайшов до Галі... Вона нагримала на Тіну...» – Галя Лозинська (Хоткевич) працювала в київському видавництві (Держлітвидав, згодом – «Дніпро») редактором. Її мама Тіна – двоюрідна сестра Ірини Михайлівни.

«Бачив коректу антології української поезії. Сучасну укладав Нагнибіда. Зерова він не взяв. Є Поліщук, Кулик. Приємно, що є Плужник. Олеся не буде». – Див. видання: Антологія української поезії: в 4 т. / упоряд. М. Рильський, М. Нагнибіда. К.: Держлітвидав, 1957-1958. Згадувані Г. Кочуром автори майбутньої антології представляють модерну українську літературу порубіжжя XIX-XX століть та «розстріляного відродження»; у сталінські часи були заборонені. Реабілітації в роки «відлиги» підлягали далеко не всі і не повною мірою.

Микола Львович Нагнибіда (1911-1985) – український поет, перекладач.

Микола Костянтинович Зеров (1890-1937) – український поет, літературознавець, літературний критик, полеміст, лідер «неокласиків», майстер сонетної форми та перекладач античної поезії; учитель і наставник Г. Кочура, який наполегливо боровся за реабілітацію М. Зерова у 1960-1980 рр.

Валер'ян Львович Поліщук (1897-1937) – український письменник, поет і прозаїк, літературний критик, публіцист доби «розстріляного відродження».

Іван Юліанович Кулік (за паспортом – Ізраїль Юделевич Кулик, 1897-1937) – український письменник (єврейського походження), поет, прозаїк, перекладач, партійний і громадський діяч.

Євген Павлович Плужник (1898-1936) – український поет, драматург, перекладач.

Олександр Олесь (справжнє ім'я – Олександр Іванович Кандиба, 1878-1944) – український поет-символіст, емігрант.

«Дм. Ф. хай розкаже про літературні новини». – Дм. Ф. (надалі Д. Х. / Дм. Хом. тощо) – Дмитро Хомович Паламарчук (1914-1998) – український поет і перекладач, найближчий друг Г. Кочура з інтинських часів та пізніше в Ірпені.

9. І. Воронович до чоловіка. [Інта], 30.VIII.57

«Демішкон не знала...», далі «Демішкан» / «Д.» та «Айра Олдрідж» / «Айра». – Див. примітки до листа № 7.

«...забрати небогу до Абакану». – Абакан – місто в Російській Федерації, у 1950-х рр. – центр автономної області Хакасія в Красноярському краї Росії.

«Заздрю, що ходили на виставку Врубеля». – Див. примітки до листа № 7.

«“Заповіт” Паламарчуку не віддала». – Ідеться про книжки «Заповіт» Т. Г. Шевченка, які Ірина Михайлівна купувала за дорученням Г. Кочура.

«...Л. В. пошкодила розетку...» – Часто згадувана в листах Л. В. або Людмила Василівна – інтинська подруга І. Воронович, яка вміла шити плаття для своїх подруг.

«...шукали Конрада „Аванпост прогресу”». – Джозеф Конрад (Joseph Conrad; псевдонім Юзефа Теодора Конрада Коженьовського / Józef Teodor Konrad Korzeniowski, 1857-1924) – англійського прозаїка, поляка за походженням, родом з України. Видана в Україні збірка оповідань Дж. Конрада «Аванпост прогресу» містить переклади з англійської Сергія Вільхового (С. Титаренко). Вступ та редакція Михайла Калиновича (Київ, 1926; 93 с.).

«Про “Мить” Неймана». – С. К. Нейман – див. примітки до листа № 7.

«Вчора бачилася з Хименками, заносила бідончик на молоко. Анд. Ів. пішов мене провести». – Андрій Іванович Хименко / Химко (1919-1991) – друг Кочурів, родом із Черкащини; у 1944-1956 рр. відбував покарання в Інті. Там близько познайомився і підтримував надалі тісні стосунки з Г. Кочуром, Д. Паламарчуком, І. Савичем, Ю. Шкрумеляком, І. Гришиним-Грищуком, Л. Рябченком, М. Василенком та ін. представниками «Інтинської школи» – творчого кола Г. Кочура, яке продовжувало існувати й розширюватися після його звільнення вже в Ірпені. А. Хименко повернувся у Черкаси з Інти в 1964 р. Писав вірші і прозу. За життя майже не друкувався.

«...наздоганяємо Труфальдину...» – Так між собою називали вчительку Катерину Іванівну, інтинську подругу Ірини Михайлівни.

«Передай привіт Буяльському». – Див. примітки до листа № 7.

«Я читаю Гріна...» – Олександр Грін (Грін – псевдонім; справжнє ім'я – Александр Степанович Гриневский, 1880-1932) – російський письменник-фантаст, автор романтичних повістей «Червоні вітрила», «Блискучий світ», «Золотий ланцюг», «Та, що біжить по хвилях» та ін. Після років несправедливої критики та забуття «повернений» у радянську літературу в 1956 році.

10. Г. Кочур до дружини. Київ, 4.IX.57

«Сьогодні поїхав у Київ із Светою. Зайшов у видавництво. Ви-являється, Рильський там був учора... Первомайського не було». – Ідеться про роботу над антологіями чеської та словацької поезії у Державному видавництві художньої літератури (Держлітвидав України, вул. Володимирська, 42; нинішня назва видавництва – «Дніпро»); колективи перекладачів мали очолити М. Рильський та Л. Первомайський.

Максим Тадейович Рильський (1895-1964) – український поет-«неокласик», перекладач, літературознавець, академік АН УРСР. Г. Кочур на прохання М. Рильського долучився до роботи над вказаними антологіями, оскільки ще в Інті працював над перекладами чеських і словацьких поетів, а в подальшому виступив і редактором 2-х томів. Коли Г. Кочур повернувся з Інти, вони з М. Рильським багато співпрацювали – редагували, створювали антології, відновили в

пресі та в літературі ім'я М. К. Зерова тощо. Максим Тадейович позичив Г. Кочурові 80 тис. карбованців на придбання будинку в Ірпені.

Леонід Соломонович Первомайський (справжнє ім'я Ілля Шльомович Гуревич, 1908-1973) – український письменник, поет, перекладач. Докладніше про стосунки з Л. Первомайським Г. Кочур писав у листі до Л. Н. Дроб'язко від 27.08.1958 р. (див. публікацію: Григорій Кочур. Листи з Інти [Електронний ресурс] / публ. та приміт. Лева Дроб'язка // Асоціація Європейських Журналістів. 3 серпня 2011 року. Режим доступу: <http://aej.org.ua/history/1103.html>).

«Гавлічек? Чех? Сладек? Дик? Шрамак? Сова?» – Г. Кочур перераховує авторів майбутньої антології чеської поезії, яких планував перекладати. Не всі наміри здійснилися.

Віктор Дик (Viktor Dyk, 1877-1931) – чеський письменник, політик, автор політичних текстів; Г. Кочур переклав його вірш «Послання».

Сватоплук Чех (Svatopluk Čech, 1846-1908) – чеський письменник, поет, журналіст; Г. Кочуром перекладено його вірш «Шаблон».

Франя Шрамак (Fráňa Šrámek, 1877-1952) – чеський письменник; Г. Кочур переклав його вірш «Лист від їхніх благодій...».

Перекладів творів Карела Гавлічека-Боровського (Karel Havlíček Borovský, 1821-1856), Йозефа Вацлава Сладека (Josef Václav Sládek, 1845-1912), Антоніна Сови (Antonín Sova, 1864-1928) в антології «Третє відлуння» (Київ, 2008) немає.

«Довженчиха вернулась...» – Довженчиха – бібліотекар інституту літератури АН УРСР Надія Іванівна Стучевська, яка була дружиною київського друга Г. Кочура – Василя Йосиповича Довженка (див. примітки до листа № 28).

«Російською мовою “Жизнь в цвету” у виданні одеському й московському». – «Жизнь в цвету» – російський переклад роману А. Франса «La Vie en fleur» (1922). Г. Кочур шукав по букіністах та знайомих частини цього роману французькою мовою, яких йому не вистачало для роботи над перекладом.

«Ще треба колись іти до Білецького...» – Олександр Іванович Білецький (1884-1961) – український літературознавець, академік АН УРСР (із 1939 року), професор Київського університету імені Т. Шевченка. У 1939–1941 рр. і від 1944 р. до кінця життя – директор Інституту літератури імені Тараса Шевченка АН УРСР. Очолював комітет

українських славістів. Був знайомий із Г. Кочуром ще в кінці 1920-х рр., коли М. Зеров залучив свого здібного студента до роботи над перекладами з латини для хрестоматії «Антична література» (Київ, 1938), яку укладав О. Білецький. Він писав листи до Г. Кочура в Інту. Добивався, щоби після повернення із заслання Г. Кочур мав змогу викладати в університеті, навіть давав письмову рекомендацію.

11. Г. Кочур до дружини. Київ, 6.IX.1957

Войтех Мигалік / Войтех Мігалік (Vojtech Mihalik, 1926-2000) – словацький поет. Г. Кочур опублікував переклади п'яти його віршів; перший переклад опубліковано в 1960 р. (вірш «Лист до матері»). Переклад вірша «Порада» в антології «Третє відлуння» (2008) відсутній, у бібліографічних покажчиках («Григорій Кочур. Біобібліографічний покажчик», 2006) не згадується.

Ян Бóтто (Ján Botto, 1829-1881) – словацький поет-романтик, перекладач, збирач фольклору. Найзначнішим його твором є лірично-епічна поема «Смерть Яношика» (1862), присвячена трагічній загибелі словацького народного героя.

«Вчора були з Дроб'язками в театрі Франка на тій самій п'єсі, що він переклав (“Філумена Мартурано” де Філіпо)». – Дроб'язки – див. примітки до листа № 7. Театр Франка – Національний академічний драматичний театр імені Івана Франка – україномовний театр у Києві (пл. Івана Франка, 3), заснований 1920 року у Вінниці.

Едуардо де Філіппо (Eduardo De Filippo, 1900-1984) – італійський драматург, актор, режисер. «Філумена Мартурано» (Filumena Marturano, 1946) – одна з найвідоміших його п'єс.

«...Ужвій ломається». – Наталія Михайлівна Ужвій (1898-1986) – українська радянська акторка театру і кіно.

«...в телевізорі дивився Град Кітеж і діву Февронію». – Пам'ятка староруської літератури XVI ст. «Повість про Петра і Февронію Муромських» та легенда XVIII ст. про невидимий град Кітеж стали основою лібрето в опері «Сказание о невидимом граде Китеже и деве Февронии» (1907) М. Римського-Корсакова (Николай Андреевич Римский-Корсаков, 1844-1908). Можливо, ідеться про телетрансляцію постановки цієї опери.

«*Купив учора Тиціана Табідзе...*» – Тиціан Табідзе (1895-1937) – один із грузинських поетів, вірші якого Г. Кочур переклав.

12. Г. Кочур до дружини. Київ, 8.IX.57

«...*розрахувався з Теном...*» – Очевидно, ідеться про ділову зустріч із перекладачем Борисом Теном (див. примітки до листа № 3), який жив у Житомирі, перед його від'їздом із Києва.

«...*я йду в театр Лесі Українки на „Мораль пані Дульської“, а якщо Полянкер вернувся, то ще піду до Первомайського*». – Національний академічний театр російської драми імені Лесі Українки – український російськомовний театр у Києві (вул. Богдана Хмельницького, 5). Веде свою історію від 1891 р., коли в Києві з'явився перший постійний театр – антреприза російського режисера й актора Миколи Соловцова.

«Мораль пані Дульської» (1907) – п'єса польської письменниці та акторки Габрієли Запольської (1857-1921).

Полянкер і Первомайський – див. примітки до листів №№ 7, 10.

Переклад вірша *Войтеха Мигаліка* «Хлопець і дерево» вперше опубліковано в ж. «Всесвіт», 1962, № 11. Див. примітки до листа № 11.

«*Андрій склав два іспити...*» – А. Г. Кочур вступив до аспірантури в 1957 році.

13. І. Воронович до чоловіка та рідних (у Києві). 8.IX.57

«...*напружено буду чекати відомостей про засідання кафедри в Житомирі*». – Ідеться про роботу Тамари Воронович в педінституті у м. Житомир.

«...*Оленка з Кузьмою*». – Кузьма Миколайович Хобзей (р. н. 1929) та Олена Хобзей / О. Северин (р. н. 1927) – учасники національно-визвольного руху ОУН-УПА на Прикарпатті та Буковині, у 1940-1950-х були в'язнями в Інті, де й познайомилися з Г. Кочуром. К. Хобзей відомий своїми спогадами про Інту – «Тернистими шляхами» (Калуш – Львів, 2000).

«*Галя Сімкова прислала мені багато фотографій...*» – Див. примітки до листа № 5. Наймолодша сестра Г. Кочура Галя разом із чоловіком Василем Сімковим та сім'єю жила в м. Ніколаєвськ-на-Амурі (Никола́евск-на-Аму́ре, до 1926 – Никола́евск; із 1856 р. – місто на Далекому Сході в Росії, адміністративний центр Ніколаєвського району в Хабаровському краї). Це порт на річці Амур.

«*Ти напиши, чи Ела віддала нам борг...*» – Елла Маркман (Комунелла Мойсеївна Маркман, 1928-2015) – інтинська подруга Кочурів, репресована (1948-1955), після звільнення жила в Тбілісі.

«*Про вірші Цветаєвої переказала через Славку Л. ...*» – Марина Іванівна Цветаєва (1892-1941) – російська поетеса, прозаїк, перекладачка. Її вірші в СРСР сталінської доби були під фактичною забороною, та й пізніші видання мало доступні читачам. Перше видання частів «відлиги»: Цветаєва М. И. Избранное / предисл., сост. и подгот. текста Вл. Орлова. М.: Худож. лит., 1961. 304 с.

Хто така Славка Л. – не з'ясовано.

«*...щоб ти, їдучи через Москву, завітав до Тетеркіна*». – Аркадій Тетьоркін, інтинський знайомий Кочурів, після звільнення жив у центрі Москви; у нього вони не раз зупинялися, їдучи поїздами до Києва з Воркути через Москву або назад до Воркути.

«*...до Бикова далеко*». – Інтинський знайомий Г. Кочура С. Н. Абезгауз, учитель за фахом, після звільнення жив під Москвою у селищі Биково.

14. І. Воронович до чоловіка. [Інта], 9.IX.57

«*Житимеш у Галі-Міші...*» – Подружжя Хаєцьких (див. примітки до листа № 8).

«*Будь обережний з Тіною Галею*». – Галя Лозинська й Тіна – див. примітки до листа № 8.

15. Г. Кочур до дружини. [Київ], 9.IX.57

«*Богдан Хоткевиччин приїхав...*» – Тобто молодший син знищеного українського письменника і культурного діяча Гната Мартино-

вича Хоткевича і його репресованої дружини Платоніди Володимирівни Хоткевич – Богдан, який по війні відбував покарання у сталінських таборах.

«Сімкови написали Ліді з фотографіями й послали Лихошерстам фотографії...» – Галя Сімкова і Ліда – сестри Г. Кочура; див. примітки до листів №№ 1, 5. Лихошерсти – не з'ясовано.

«Роман Некрасова в журналі („Октябрь”) читав у 54 чи 55 році». – Очевидно, ідеться про вже згадуваний роман (повість) російського прозаїка-киянина В. П. Некрасова «У рідному місті» (1955). Див. примітки до листа № 7.

16. Г. Кочур до дружини. [Київ], 11.IX.57

«Статтю скоротили так, що з 8 сторінок стало 2,5. Вірш добре коли хоч один вмістять». – Перша і єдина публікація літературознавчих та критичних статей Г. Кочура в 1957 р.: Співець Моравської Сілезії: [До 90-річчя від дня народження П. Безруча] // Літ. газета. 1957. 13 верес. Публікації перекладених ним віршів П. Безруча з'явилися в 1958 р.

«...якийсь Ген. Коновалов». – Геннадій Лук'янович Коновалов (1930-1984) – літературознавець, мистецтвознавець, перекладач. У 1950-1960-х роках працював у г. «Радянська культура», ж. «Всесвіт» та ін. виданнях. Складав примітки до чесько-словацької антології у 2-х томах, виданої Державним видавництвом художньої літератури (1964), яку редагували М. Рильський, Г. Кочур та Л. Первомайський.

«Поляккер приїхав, Первомайського ще не бачив, бо той спочивав в Ірпені». – Див. примітки до листів №№ 7, 10.

Петр Безруч (Petr Bezruč, 1867-1958; справжнє ім'я – Владімір Вашек / Vladimír Vašek) – чеський поет. Збірка перекладених українською віршів Безруча за участю Г. Кочура опублікована пізніше: Безруч Петр. Сілезькі пісні: поезії: пер. з чеськ. / вступ. ст. Володимир Житник. К.: Дніпро, 1970. 175 с. (Перлини світової лірики).

«„Пресловутий” Богдан, здається, поїхав у Чернівці, я його не бачив». – Див. примітки до листа № 15. Богдан Хоткевич симпатизував Галі Лозинській, племінниці Ірини Михайлівни.

«...надсилаю ще один діалог Мигаліка...» – Див. примітки до листа № 11.

17. Г. Кочур до дружини. Київ, 13.IX.57

«...проскочив гімн Шальді...» – Франтішек Ксавер Шальда (Frantisek Xaver Šalda, 1867-1937) – чеський літературний критик і теоретик.

«...був просто Ю. Фучик...» – Юліус Фучик (Julius Fučík, 1903-1943) – чеський журналіст і літературний критик, публіцист, страчений у берлінській в'язниці Пльотцензе.

«...морочив тобі голову з Конрадом...» – Дж. Конрад – див. примітки до листа № 9. Із Дж. Конрадом пов'язані пізніші публікації Г. Кочура: 1) Нова зустріч з Джозефом Конрадом // Всесвіт. 1960. № 4. С. 133-134. Рец. на книгу: Конрад Дж. Вибране / упоряд., ред. та післямова С. П. Шарандака. К.: Рад. письменник, 1959. 362 с. 2) Конрад Джозеф // УРЕ. К., 1962. Т. 7. С. 167 [без підпису].

«...по-російськи “Избранное” Ст. К. Неймана». – С. К. Нейман. Избранное. М.: Гослитиздат, 1953. 328 с. Див. примітки до листа № 7.

«Ходив сьогодні у видавництво, але редактора не застав – усі, крім Галі...»; «Їздив до Галі-Міші...» – Галя у видавництві – Галя Лозинська. Галя-Міша – подружжя Хаєцьких. Див. примітки до листа № 9.

«Я написав Дяченчисі...» – Рая Дяченко – студентка Г. Кочура в Тираспольському педінституті.

18. Г. Кочур до дружини. Київ, 14.IX.57

«Радий, що Галя написала». – Сестра Г. Кочура Галя Сімкова (див. примітки до листів №№ 5, 13).

«Елла перед моїм від'їздом усі гроші повернула». – Елла Маркман – див. примітки до листа № 13.

«...чи досі не був у нас Славка, він, а не вона. За ним три книжки – дві польські прози і вибрані поезії Івашкевича...» – Невідомо, про які саме книжки йдеться і хто такий Славка.

«Айра написала... отже до Тетьоркіна поїду...» – Айра – див. примітки до листа № 7. Аркадій Тетьоркін – див. примітки до листа № 13.

«*За скільки ж усе-таки Паламарчук продав...*» – Ідеться про продаж помешкання в Інті, коли родини звільнених українських в'язнів поверталися на батьківщину. Д. Паламарчук – див. примітки до листа № 8.

19. Г. Кочур до дружини. Київ, 18.IX.1957

«*Сьогодні відбувся переїзд з Бучі*». – Буча – селище міського типу (від 2007 р. – місто обласного значення) на захід від Києва, поблизу Ірпеня, де Г. Кочур під час приїздів до Києва проживав разом із мамою Ірини Михайлівни та її сестрою Тамарою, які знімали влітку помешкання для відпочинку.

«*...протекція Ольги Федорівни...*» – Ольга Федорівна – подруга Тамари Воронович.

«*...писати статтю... про Вхліцького й Франка. <...> Він би надрукував у своєму журналі ("Радянське літературознавство")*». – Такої статті Г. Кочур не написав.

Ярослав Врхліцький (Jaroslav Vrchlický, 1853-1912; справжнє ім'я – Emil Bohuslav Frida) – чеський письменник і перекладач; листувався з Іваном Франком, який переклав окремі його твори. Г. Кочур переклав чотири вірші Я. Врхліцького.

О. І. Білецький (див. примітки до листа № 10) був головним редактором часопису «Радянське літературознавство» у 1957-1961 роках (нині – журнал «Слово і час»).

«*Крижанівський знов прислав 6 книжок*». – Броніслав Крижанівський (Bronisław Krzyżanowski, псевдо Bałtruk, 1906-1983) – інтинський побратим Г. Кочура, польський ветеран Другої світової війни (воював в Армії Крайовій, за що й відбував термін ув'язнення в радянських концтаборах у 1946-1955 рр.), перекладач, мемуарист. Жив у Вроцлаві.

«*Зате просить у замін листування Сталіна з Рузвельтом, Черчиллем і Труменом у роки Вітчизняної війни*». – Можливо, ідеться про видання: Переписка Председателя Совета Министров СССР с Президентами США и Премьер-Министрами Великобритании во время Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. М.: Госполитиздат, 1957. В 2 т.

«...поезію Бібла “Пісня зубчатого колеса”...» – Константін Бібл (Konstantin Biebl, 1898-1951) – чеський поет. Переклад його вірша разом з іншими опублікований вперше в антології «Чеська поезія» (Київ, 1964).

«Словаків робитиму мало, Колара й Мигаліка (Ботто для Дмитра Хомича), а чехів планую багато – Безруч, Бібл, Фішер, Махар, Грубін, Сейферт, Маген, Сова, Гора, Завада, Кундера, Нейман, Бжезіна, Теєр, Главачек, Лисогорський (ці чотири – якщо ввійдуть), Гелльнер, Горейші, Піша, а для Д. Х. – Дик)». – Із названих поетів Г. Кочуром були перекладені всі троє словаків, а з чеських – Петр Безруч, Константін Бібл, Йозеф Сватоплук Махар, Франтішек Грубін, Ярослав Сейферт, Іржи Маген, Йозеф Гора, Вілем Завада, Мілан Кундера, Станіслав Костка Нейман, Отокар Бжезіна, Ондра Лисогорски, Франтішек Гелльнер, Індржих Горжейши, Віктор Дик. Переклади є в антологіях «Чеська поезія» та «Словацька поезія» (Київ, 1964) і «Трете відлуння» (Київ, 2008).

«Найцікавіше – поезії Уїтмена. Від Кудрицького лист сьогодні». – Волт Вітмен (Walter Whitman, 1819-1892) – американський поет, реформатор американської поетичної традиції.

Євген Михайлович Кудрицький – див. примітки до листа № 3.

«Переїздимо післязавтра звідси, хоч ще тепло й бувають сонячні дні». – Переїзд із мамою Ірини Михайлівни Неонілою Володимирівною та Тамарою Воронович до їхнього київського помешкання.

«Чи Паламарчук викупив крім Достоевського ще Тагора, Ібсена, Пришвина?» – Рабіндранат Тагор (англ. Rabindranath Tagore, бенг. [Робіндронатх Тхокур], 1861-1941) – бенгальський письменник і композитор, перший визнаний на європейському Заході представник індійських літератур, нобелівський лауреат 1913. Автор гімнів Індії та Бангладеш.

Генрік Ібсен (Henrik Johan Ibsen, 1828-1906) – норвезький драматург і поет, реформатор європейського театру.

Михайло Пришвін (Михаил Михайлович Пришвин, 1873-1954) – російський прозаїк, мандрівник, етнограф, мемуарист.

«По-моєму, Марися “тяготится” Достоевським і рада б відчепитися від нього й від нас». – Можливо, ідеться про доручення комусь зі знайомих (Марисі) викупити передплачені у київській книгарні книжки Ф. М. Достоевського.

«Вчора купив “Гроздья гнева” Стейнбека...» – Джон Стейнбек (John Steinbeck, 1902-1968) – американський прозаїк, нобелівський лауреат 1962 року. Його роман «Грона гніву» (Grapes of Wrath, 1939) перекладений російською у 1940 році.

20. Г. Кочур до дружини. [Київ], 24.IX.57

Іржі Маген (Jiří Mahen, 1882-1971) – чеський письменник.

«...в суботу поїхав до Фільварової...» – Раїса Юріївна Фільварова – учениця Г. Кочура, педагог, жила в Києві.

«...пішов спокушати Галю». – Ідеться про Галю Лозинську. Див. примітки до листа № 8.

«...був Нудьга. Я, пам'ятаючи родинні історії... <...> Він був шість років, повернувся 1952 р...» – Григорій Антонович Нудьга (1913-1994) – український письменник, фольклорист, літературознавець, історик української літератури, а також критик і культуролог. У 1945-1951 рр. – в'язень сталінських концтаборів. Після повернення жив і працював у Львові. Автор спогадів «Тарасова ялинка», укладач антологій. Про які «*родинні історії*» йдеться – не з'ясовано.

«...про Чапка. А він каже: “Хочемо видати ‘Крокатит’”. Я кажу, що був старий переклад Сакідона – так отже його!» – Карел Чапек (Karel Čapek, 1890-1938) – чеський письменник, автор фантастичних творів. «Кракатит» (Kratatit, 1924) – один із його фантастичних романів. Роман «Війна з саламандрами» (Válka s mloky, 1935) переклав у 1978 р. українською Юрій Якович Лісняк (1929-1995). У «Бібліографічному покажчику» (Львів, 2006) згадки про опубліковані Г. Кочуром переклади творів К. Чапека немає. Г. Кочур – автор статті про К. Чапека в УРЕ («Українська Радянська Енциклопедія». К., 1964, т. 16, с. 77), опублікованої без підпису, та рецензії на львівське видання Чапекового роману «Гордубал» (1959).

Сидір Йосипович Сакидон (1896-1974) – український перекладач. Був репресований у 1940-1950-х рр. Перекладав з польської, чеської, сербської, німецької, словацької, македонської, болгарської та французької мов, у тому числі й твори К. Чапека.

«...взяв у бібліотеці інституту літератури дві нудні книжки – 2-гу частину Булаховського “Акцентологического комментария к

чешському языку” і Романа Якобсона “О чешском стихе преимущественно в сопоставлении с русским”». – Леонід Арсенович Булаховський (1888-1961) – український мовознавець-славист, компаративіст. Його праця «Акцентологический комментарий к чешскому языку» друкувалася трьома випусками в 1953-1956 рр.

Роман Осипович Якобсон (Roman Jakobson, 1896-1982) – російський та американський філолог, мовознавець і літературознавець, представник Празької лінгвістичної школи. Перша публікація названої праці: Якобсон Р. О. О чешском стихе преимущественно в сопоставлении с русским. Берлін; Москва: Гос. изд-во, 1923. 120 с.

«...*Нудьга зберіг ту недруковану Плужникову збірку “Рівновага” і каже, що можливо дістати “Камену” Зерова, видану в Львові*». – Ідеться про книги знищених у 1930-х роках українських поетів. «Камена» – збірка оригінальних віршів М. Зерова і перекладених ним віршів римських поетів, що вийшла друком у видавництві «Слово» в 1924 р. Назва збірки узята з античної міфології: каменами римляни називали богинь – покровительок поезії, мистецтв і наук.

«Рівновага» Є. Плужника – третя збірка його поезій, створена у 1933 р., опублікована посмертно в Аугсбурзі (Німеччина) 1948 р., в Україні – 1966 р.

21. Г. Кочур до дружини. Київ, 7.X.57

«...*Первомайський ще досі не одержав ні підрядників (їх усе виправляють), ні оригіналів, а тому не переглядає перекладів*». – Леонід Первомайський – див. примітки до листа № 10. Ідеться про роботу над запланованою антологією словацької поезії. Г. Кочур перекладав, як правило, без підрядників.

«*Отже перекладатиму Ондрейова*». – Словацький письменник Людо Ондрейов – див. примітки до листа № 8.

«*Послав Ільзен Рільке й Заболоцького*». – Олена Ільзен (Елена Алексеевна Ильзен-Грин, 1919-1991, родом із Києва) – російська дисидентка, перекладачка, знайома Г. Кочура з інтинських часів. У 1942-1956 рр. була репресована, покарання відбула у воркутинських таборах. Після повернення жила в Москві, поширювала «самвидав». У 1992 р. Г. Кочур написав про неї спогади, прочитані на ве-

чорі пам'яті в Москві у товаристві «Меморіал» (опубліковані 1 липня 2005 р. в г. «Дзеркало тижня», електронна версія за адресою: https://zn.ua/SOCIETY/absolyutnyu_blesk_eleny_ilzen.html).

Райнер Марія Рільке (Rainer Maria Rilke, 1875-1926) – австрійський поет-символіст.

Микола Заболоцький (Николай Алексеевич Заболоцкий, 1903-1958) – російський поет і перекладач, репресований у 1938-1944 рр.; повернувся в літературу в кінці 1940-х.

«...видання лірики Шеллі й збірочку поезій Слущького». – Персі Біші Шеллі (Percy Bysshe Shelley, 1792-1822) – англійський поет-романтик.

Борис Слущький (Борис Абрамович Слущкий, 1919-1986) – російський поет і перекладач, родом із Харківщини; фронтовик; прийшов у літературу завдяки «відлизі». Перша збірка – «Пам'ять» (1956).

Мирослав Флоріан (Miroslav Florian, р. н. 1931) – чеський поет, якого Г. Кочур перекладав.

22. Г. Кочур до дружини. Київ, 12.X.57

«Написав анотацію на „Словацький роман” Л. Ондрейова...» – Див. примітки до листа № 8.

«З'ясувалося, що він потрібних фактів не знає, ще писатиме в Іркутськ і розшукуватиме десь у селі якогось дядю Леонтія. Твого листа залишив, як дороговказ, я там написав інтинську адресу. Розчулився, сказав, що для Бориса готовий все зробити». – Про розшуки якого знайомого йдеться – не з'ясовано.

«Купив і килимок Кузьмі з Оленкою». – Кузьма й Оленка – подружжя Кузьми й Олени Хобзеїв (див. примітки до листа № 13).

«Катулла купив собі, Дроб'язкам і Тамарі». – Гай Валерій Катулл (Gaius Valerius Catullus, 87-54 роки до н. е.) – давньоримський поет-лірик, майстер любовної поезії. Можливо, йдеться про видання: Катулл. Лирика / сост., вступ. ст. и прим. М. Чернявского. М.: Гослитиздат, 1957. 146 стр.

«...піду на концерт М. Юдіної». – Марія Веніамінівна Юдіна (1899-1970) – радянська піаністка.

«Сьогодні ходив до Мріщука». – Мріщук Дмитро Васильович – знайомий Кочурів із довоєнних часів, коли він працював в обкомі компартії у Вінниці, а з 1938 р. в педінституті старшим викладачем та заступником декана з навчальної і наукової роботи. Потім проживав у Києві.

«Гая їздила в Харків... <...> Вона возила абетковий показник до четвертого тому антології». – Ідеться про Галю Лозинську та антологію української поезії. Див. примітки до листа № 8.

23. І. Воронович до чоловіка. [Інта], 16.X.57

«З мою зарплатою морока: нарешті прислали директорську ставку для мене...» – І. М. Воронович працювала з 1956 р. викладачем російської мови та літератури, потім директором (1956-1958 рр.) Інтинської семирічної школи, директорську ставку довго не платили.

«Перед 40-ми роковинами чекають амністії». – Ідеться про 40-річчя так званої Великої Жовтневої соціалістичної революції 7 листопада 1957 р.

«...тобі було б непогано взяти ту роботу, пропонує Андрій Іванович? Через день одну ніч в теплом приміщенні, де можна читати й писати зовсім спокійно...» – Андрій Іванович – А. І. Хименко (див. примітки до листа № 9). Про яку роботу йдеться – не з'ясовано.

«...треба її і для Курила...» – Анатолій Іванович Курило та його дружина Галина Тимофіївна – інтинські побратими Кочурів.

«Привіт від Анд. Ів., Дм. Хомича, Л. В.». – Андрій Іванович Хименко, Дмитро Хомович Паламарчук, Людмила Василівна – інтинські друзі Кочурів (див. примітки до листів №№ 8, 9).

«Айра прислала листа». – Айра Олдрідж / Є. Демишкон – див. примітки до листа № 7.

24. Г. Кочур до дружини. Київ, 17.X.1957

«Можливо ще до цих грошей треба буде написати рецензію на болгарську п'єсу, перекладену на українську». – У найближчі три роки Г. Кочур не публікував рецензій на п'єси болгарських авторів.

«Франса включена перша книжка (“Книга мого приятеля”) – будуть видавати по тому в рік. Включений і словак, якого треба ще перекласти...» – Анатоль Франс і Людо Ондрейов – див. примітки до листа № 8.

«Позавчора зустрів Терещенка». – Микола Іванович Терещенко (1898-1966) – український поет і перекладач. Згадана «французька антологія» – видання його перекладів і переспівів «Сузір'я французької поезії» з передмовою М. Рильського (Київ, 1971). У двотомному виданні зібрано твори 250 поетів Франції (від XI ст. до 20-х рр. XX ст.).

«...наткнулись на Радовську, яка стала “клятвено” запевняти, що вона ні при чому в історії з Тамарою». – Белла Соломоновна Радовська до так званої Великої Вітчизняної війни працювала редактором антології, яку укладав О. І. Білецький, після війни викладала російську мову та літературу в Київському театральному інституті, де певний час викладала і Тамара Воронович, звільнена негласним рішенням партійних зборів як родичка «ворогів народу». Б. Радовська була членом комуністичної партії.

1958

25. Г. Кочур до дружини. 12.ІІ (з Москви)

«З вокзалу – до Ільфа і Петрова. Там обідав і розмовляв». – Г. П. називає цими іменами москвичів – сценаристів Юлія Теодоровича Дунського (1922-1982) та Валерія Семеновича Фріда (1922-1998), своїх побратимів по інтинському табору. Над своїми кіносценаріями вони працювали разом. Дружні стосунки з ними Г. Кочур підтримував упродовж подальшого життя. Реальні Ільф і Петров – російські радянські письменники-співавтори широко відомої сатиричної дилогії «Дванадцять стільців» (1928) і «Золоте теля» (1931) про харизматичного шахрая на ім'я Остап Бендер, яке стало називним. Ілля Ільф (Іехієл-Лейб Арнольдович Файнзільберг, 1897–1937) і Євген Петров (Євген Петрович Катаєв, 1902–1942; молодший брат письменника Валентина Катаєва) були уродженцями Одеси.

«...Тетьоркін, Абезгауз». – Див. примітки до листа № 13.

«Хочеться мені ще завтра піти на Софроницького, що грає Шуберта, Шумана й Ліста». – Ідеться про програму концерту класичної музики, яку Григорію Порфіровичу хотілося відвідати в Москві. Володимир Софроницький (Владимир Владимирович Софроницкий, 1901-1961) – радянський піаніст і педагог.

«П'еса Голсуорсі називається "Мертвая хватка". <...> п'есу в Дроб'язковому перекладі...» – П'еса англійського письменника Джона Голсуорсі (John Galsworthy, 1867-1933; нобелівський лауреат 1932 р.) «Мертва хватка» (Skin Game, 1921). Євген Дроб'язко перекладав із французької, німецької, іспанської, російської, польської та італійської мов, у тому числі п'еси та лібрето опер; яку саме п'есу в його перекладі мав на увазі Г. Кочур, невідомо – можливо, «Філумена Мартурано» (див. примітки до листа № 11).

«Айра має квитки на Уайльда "Как важно быть серьезным" ...» – Айра – див. примітки до листа № 7. Комедія Оскара Вайльда (1854-1900) «Як важливо бути серйозним» (The Importance of Being Earnest, 1895) пов'язана з початком зламу його мистецької кар'єри. Г. Кочур переклав один вірш О. Вайльда – «Втеча місяця», покладений на музику Борисом Лятошинським у 1968 р.

«...я брав "Молодые годы" Кроніна...» – Арчибальд Кронін (Archibald Joseph Cronin, 1896-1981) – англійський прозаїк. Роман «Літа зелені» (The Green Years, 1944) у російському перекладі Тетяни Кудрявцевої називався «Юные годы» (1957).

«...щоб ти читала роман Германа». – Юрій Павлович Герман (1910-1967) – російський радянський прозаїк. Можливо, роман, про який згадує Г. Кочур, – це роман Ю. Германа «Дело, которому ты служишь» (журнальний варіант опубліковано в 1957 р.).

26. Г. Кочур до дружини (листівка). [Москва], 16.II.58

Рокуел Кент / Роквелл Кент (Rockwell Kent, 1882-1971) – американський художник, представник реалістичного пейзажного живопису. Письменник, графік, художник книги, громадський діяч, завзятий мандрівник. Один із небагатьох художників, хто малював Гренландію, Вогняну Землю, Аляску та інші віддалені куточки світу.

Пушкінський музей – неофіційна назва Державного музею образотворчих мистецтв імені О. С. Пушкіна в Москві (Государственный музей изобразительных искусств им. А. С. Пушкина / ГМИИ им. Пушкина / Пушкинский музей), найбільше зібрання творів закордонного мистецтва в російській столиці (адреса: вул. Волхонка, 12). Відкритий 1912 року.

27. Г. Кочур до дружини. [Київ], 17.ІІ.58

«...музикою Франка». – Сезар Франк (César Franck, повне ім'я Сезар Огюст Жан Гійом Юб'єр Франк, 1822-1890) – французький композитор та органіст (бельгійського походження).

«...в цій халені є і добре й погане: позбувшись директорства...» – Директорство в школі було для Ірини Михайлівни дуже відповідальною роботою, але умови, в яких їй доводилося працювати (неповний штат викладачів, низький рівень підготовки учнів, відсутність ставки директора) виснажували її. Чому саме їй довелося залишити цю роботу, не з'ясовано.

«Яношика я віддав...» – Юрай Яношик (словац. Juraj Jánošík, 1688-1713) – легендарний ватаг татранських опришків (опришок – словац. zbojník), герой народних переказів у фольклорі словаків, чехів і польських горян (гуралів), а також персонаж літературних та мистецьких творів, де його образ значно міфологізований. Ідеться про перекладені Г. Кочуром уривки поеми словацького поета Яна Ботто «Смерть Яношика»; переклад опублікований в антології «Словацька поезія» (Київ, 1964). Див. також примітки до листа № 8.

«До чеської антології ще не приступали». – Див. примітки до листа № 10. Видання з'явилося пізніше: Чеська поезія. Антологія / за ред. Г. Кочура, М. Рильського. К.: Державне видавництво художньої літератури, 1964. 586 с.

«...Рива Балясна вислала мені свої вірші для перекладу». – Рива Наумівна Балясна (1910-1980) – радянська єврейська поетеса, писала мовою їдиш. Жертва сталінських репресій, у 1952-1956 рр. – ув'язнена, відбувала покарання в Інті, де й познайомилася з Г. Кочуром. В антології «Третє відлуння» (Київ, 2008) вміщено Кочурові переклади трьох поезій Р. Балясної.

«...щойно з'явився “*Этимологический словарь русского языка*” *Преображенского...*» – Олександр Преображенський (Александр Григорьевич Преображенский, 1850-1918) – російський лексикограф і педагог, автор підручників словесності для початкових шкіл та гімназій. Видання етимологічного словника здійснювалося О. Г. Преображенським частинами (14 випусків) у Москві в 1910-1914 рр., останній випуск здійснений після смерті автора за його рукописами: Преображенский А. Г. *Этимологический словарь русского языка*. М.: АН СССР, 1949. 142 с. Видання словника неодноразово повторене в радянські часи у вигляді одно-, дво- або тритомника.

«*Замість пасти „Ідеал” привезу дулю з маком...*» – Дефіцит на звичайні господарські товари в СРСР, особливо у віддалених регіонах, позначився на замовленнях, які Г. Кочур мусив виконати в Києві.

«...обов'язково дізнайся у Хоменків прізвище їхнього попа – не Пінчук?» – ситуація не з'ясована.

28. Г. Кочур до дружини. [Київ], 19.II.58

«*Купив три примірники Івана Савича...*» – Іван Савич Лук'яненко (псевдонім Іван Савич, 1914-2000) – український поет та журналіст родом із Чернігівщини; друкуватися почав одразу після ув'язнення, яке відбував в Інті (1948-1956). Знайомий Г. Кочура з часів ув'язнення.

«...“*Земля людей*” *Екзюпері* й “*Семья Тибо*” *Дю-Гара*». – Антуан де Сент-Екзюпері (Antoine Marie Roger de Saint-Exupéry, 1900-1944) – французький письменник та авіатор; в СРСР його твори стали особливо популярними із початком «відлиги». Роман «*Земля людей*» (*Terre des hommes*, 1939) російською мовою вперше перекладений Горациєм Велле у 1957 р.; українською – у кінці 1960-х (пер. Анатоль Перепадя). Г. Кочур – автор енциклопедичної статті «Сент-Екзюпері Антуан» в УРЕ («Українська Радянська Енциклопедія», К., 1963, т. 13, с. 68); стаття без підпису.

Роже Мартен дю Гар (Roger Martin du Gard, 1881-1958) – французький письменник, лауреат Нобелівської премії з літератури 1937 р. Найвідоміший твір – цикл романів «Сім'я Тібо» (*Les Thibault*, 1922-1940).

«Дроб'язко подарував свій переклад Бусенара (зроблений з російської)». – Євген Дроб'язко – див. примітки до листа № 7. Луї Анрі Бусенар (Louis Henri Bousсенard, 1847-1910) – французький письменник, автор пригодницької літератури. Г. Кочур не коментує якість перекладу цього роману «з російської», але не забуває вказати сам факт недоброякісної роботи свого колеги.

«...я пішов за Франсом». – Ідеться про передплачене видання творів французького письменника А. Франса (див. примітки до листа № 8), яке треба було викупити у книжковій крамниці.

«Встряв у трохи непристойну історію, – ти очевидно знаєш. Р. Балясна послала туди свої вірші для перекладу». – Рива Балясна – див. примітки до листа № 27. Р. Балясна знала Г. Кочура з інтинського табору й дуже цінувала як перекладача з їдиш. Коли поставало питання про переклади її віршів, вона, не питаючи в нього згоди, вказувала його прізвище.

«Ще не бачив Полянкера, Фільварової, Довженків, Хорунжих». – Перераховані родини київських друзів і знайомих, з якими Г. Кочур відновлював зв'язки. Див. також примітки до листів №№ 7, 10, 20.

Хорунжі – родина вчителів Михайла Івановича (1902-1986) та Юлії Єрофіївни (1903-1989) Хорунжих. Михайло Хорунжий – педагог і письменник, який зазнав політичних репресій у 1929-1930 та 1946-1956 рр.; останній строк покарання відбув у Комі АРСР, в Інті, де познайомився з Г. Кочуром. Їхній син Юрій Хорунжий (1937-2007) пізніше також став письменником.

Василь Йосипович Довженок (1909-1976) – науковий працівник Інституту археології АН УРСР, дослідник історії Давньої Русі. Доктор історичних наук (1962), професор (1967). Віце-президент Міжнародної унії археологів-славістів (1965). Надія Іванівна Стучевська – його дружина, бібліотекар інституту літератури АН УРСР.

«...може знайду Стрижаченка. Петровського треба відвідати...» – Ілько Стрижаченко – студентський друг Г. Кочура в КІНО (Київський інститут народної освіти), жили разом в одній кімнаті в гуртожитку Михайлівського монастиря на третьому поверсі. Працював редактором у журналах та газетах. Помер у Ленінграді.

Віктор Леонтьович Петровський (1904-1979) та його дружина – київські знайомі Кочурів. В. Л. Петровський – літературознавець, перекладач; двічі незаконно репересований. Працював в Інституті літератури АН УРСР.

29. Г. Кочур до дружини. [Київ], 21.ІІ.58

«*Я в траурі – помер Безруч*». – Петр Безруч (див. примітки до листа № 16) помер 17 лютого 1958 р. у віці 90 років.

«*Приїхав Сакидон*». – Сидір Сакидон – український перекладач; див. примітки до листа № 20.

«*А Тагор прийшов?*» – Ідеться про книгу Рабіндраната Тагора – див. примітки до листа № 19. Одна з літературознавчих публікацій Г. Кочура у найближчі три роки пов'язана саме з цим письменником: Кочур Г. Рабіндранат Тагор і його роман «Катастрофа»: [післямова] // Тагор Р. Катастрофа: роман / пер. з бенгал. А. Коваленко. К., 1960. С. 255-258.

«...*пояснивши Солонькові й Струтинському... хто їх робив*». – Леонід Солонько – див. примітки до листа № 8. Валентин Григорович Струтинський (р. н. 1924) – український перекладач, працівник видавництва. Г. Кочур протегував у видавництвах та редакціях своєму другові Д. Паламарчуку, якого тоді ще не знали як перекладача.

«*Далі на черзі – морока з Балясною*». – Рива Балясна – див. примітки до листа № 27.

«*Ще хочу перекласти прозу двох словаків – Калинчока, якого дістав у Москві, і Куприна, якого купив у Києві. Ще хочу перекласти п'єси Чапека для "Всесвіту". А може п'єсу Незвала перекладатиму, отакі мої наміри*». – Вітезслав Незвал (Vítězslav Nezval, 1900-1958) – чеський поет, прозаїк і перекладач, співзасновник течії поетизму, основний представник чеського сюрреалізму. Г. Кочур переклав сім його поезій (див. книгу «Третє відлуння», 2008).

Про Яна Калінчака та Карела Чапека Г. Кочур написав статті до «Української Радянської Енциклопедії» (Київ, 1961-1964, тт. 6, 16), вміщені там без підписів. На переклад роману К. Чапека «Гордубал», опублікований у Львові 1957 р., Г. Кочур написав рецензію «Карел Чапек у „Посмертному ув'язненні”» (ж. «Вітчизна», 1961, № 1, с. 204-206). Перекладів творів Я. Калінчака та К. Чапека Г. Кочур не робив.

«*Роблять для руки протез, з яким вона має бути, поки рука зростеться*». – Через перелом руки у Неонілі Володимирівни Воронович, матері Ірини Михайлівни, лікарі пропонували для швидкого зростання зробити спеціальний протез.

Галя Лозінська або Лозинська – див. примітки до листа № 8.

30. Г. Кочур до дружини. [Київ], 22.ІІ.58

«...я зовсім забув учора про Івана Савича. Проглянув його збілочку. Мені тепер зрозуміло, чому він так писав: коли зробити зі збіркою те, що я думаю, то не пришло вам. Він подав туди твого вірша. Там, звичайно, викинули твою частину, залишили тільки Волконську...» – Іван Савич – див. примітки до листа № 28. Першу збірку віршів «З вічних джерел» І. Савич видав у 1957 р. Про свого вчителя в літературі – Г. Кочура – неодноразово писав у спогадах. Див., зокрема: Савич І. Інтинські тернії: Збірка поезій та спогадів колишнього політв'язня Комі-ГУЛАГу. [Львів]: Фонд «Джерело», 1998. 172 с. Серед публікацій Г. Кочура рецензій на збірки І. Савича немає, але в архіві музею збереглося листування Г. Кочура з І. Савичем, де Григорій Порфірович дає слухні поради поетові-початківцю та коментує його вірші, пропонує взятися за переклади. Листування тривало протягом життя Г. Кочура. Що значить «твого вірша», «чому він так писав» – не з'ясовано. Волконська у цьому контексті – безіменна героїня вірша І. Савича «Дружина» зі вказаної збірки – Марія Волконська, дружина декабриста Сергія Волконського, яка поїхала в Сибір до чоловіка, засланого не каторгу після поразки декабристського повстання в 1814 р. Очевидно, йдеться про втручання радянської цензури, яка вилучала все, що могло натякнути читачам на порівняння царської і радянської каторги.

«Чи може Анні Яновні висилати “Українські декоративні розписи”?» – Анна Яновна – одна з найближчих інтинських подруг Ірини Михайлівни.

31. Г. Кочур до дружини. [Київ], 25.ІІ.58

«Поки розмовляв з Довженками...» – Подружжя Василь Йосипович Довженок та Надія Іванівна Стучевська – див. примітки до листів №№ 10, 28.

«Бачив Раю, казала, що заходив Стрижаченко...» – Рая Фільварова – учениця Г. Кочура; Ілько Стрижаченко – друг зі студентських років. Див. примітки до листів №№ 20, 28.

«Дзвонив і до Терещенка...» – Микола Терещенко – український перекладач. Див. примітки до листа № 24.

«Ввечері мав їхати до Петровського, але не відбулося, бо Лія Наумівна знов розклеїлась...» – Лія Наумівна Дроб'язко – дружина перекладача Євгена Дроб'язка (див. примітки до листа № 7). Віктор Леонтьович Петровський – див. примітки до листа № 28.

«Одвідав ще Полянкера». – Григорій Полянкер – київський письменник. Див. примітки до листа № 7.

«...вечір, присвячений 80-й річниці з дня народження Леонтовича». Микола Дмитрович Леонтович (1877-1921) – український композитор, хоровий диригент, педагог, чиє ім'я було під фактичною забороною до середини 1950-х рр., оскільки представники радянської влади всіляко намагалися викоринити пам'ять про злочин – убивство композитора агентом ВЧК / НКВС.

«Говорить Козицький». – Пилип Омелянович Козицький (1893-1960) – український радянський композитор, музикознавець, педагог і громадський діяч.

Остап Миколайович Лисенко (1885-1968; син композитора М. В. Лисенка) – український музикознавець, педагог.

«Був і “Щедрик”, і “Дударик”, і «“Пряля”, і “Піють пієні”, і “Мала мати одну дочку”...» – Народні українські пісні в хорovій обробці Миколи Леонтовича.

«...Хименкові залишили тут...» – Ідеться про примірник української поетичної антології для Андрія Івановича Хименка – див. примітки до листа № 9.

«Зайшов до Радовської...» – Б. С. Радовська – див. примітки до листа № 24.

32. І. Воронович до чоловіка. Інта, 4.III.58

«Читаю водночас і Чехова, і Шоу. Разом із твоїм листом отримала лист Крижанівського, тобі, звісно, адресованого». – Броніслав Крижанівський – див. примітки до листа № 19.

Антон Павлович Чехов (1860-1904) – російський прозаїк і драматург.

Бернард Шоу (George Bernard Shaw, 1856-1950) – англійський драматург і публіцист (ірландець за походженням), лауреат Нобелівської премії з літератури за 1925 р.

33. Г. Кочур до дружини. [Інта], 13.VII.58

«...приїхала Ільзен, побула два дні й сьогодні поїхала. Переписала добірку поезій Мандельштама...» – Олена Ільзен – знайома з Інти (див. примітки до листа № 21).

Осип Мандельштам (Осип Емільевич Мандельштам, 1891-1938) – російський поет, перекладач, есеїст; представник акмеїзму; знищений у ГУЛАзі. «Повернувся» в літературу завдяки «відлизі», але його вірші довгий час розповсюджувалися переважно у «самвидаві».

«...приходила Люда і Кузьма, що приніс мої фотографії роботи Ілярика». – Ілярик – прізвище інтинського знайомого, який зробив фотографії, що знаходяться в архіві Г. Кочура. Людмила Василівна та Кузьма Хобзей присутні на цих фотографіях. Див. примітки до листів №№ 9, 13.

«Фрося написала...» – Фрося – дружина інтинського знайомого.

«Щодо Франса, то вже чорт з ним, як вийде... <...>» – Ідеться про умови договору з видавництвом, де мали бути опубліковані Кочурові переклади творів А. Франса (див. примітки до листа № 8). Договір не було підписано.

«Кітс – це добре навіть понад сподіванку». – Ідеться про вислану дружиною книгу Джона Кітса (John Keats, 1795-1821) – англійського поета-романтика, з віршів якого Г. Кочур переклав сонет «Коник і цвіркун».

«Це все куди краще було б із Лукашем з'ясувати». – Микола Олексійович Лукаш (1919-1988) – український перекладач-поліглот, із яким у Г. Кочура після повернення з Інти зав'язалися дружні стосунки. Деякий час (у 1958 р.) М. Лукаш працював у редакції ж. «Всесвіт».

«...лист Дузі від 22 квітня з саркастичним описом ювілею Булаховського...» – Дузя (Дуся) – дружина мовознавця Федота Жилка (див. примітки до листа № 1), вона й лист вклала в середину його листа. Леонід Булаховський – див. примітки до листа № 20. Ювілей – у 1958 р. Л. А. Булаховському виповнилося 70 років.

«Шкода, що ти не догадалася годинника свого вкласти в пошлочку, тоді б я його відніс, а так краще дай поправити в Києві. Балясну на цю саме тему колись і Полянкер сварив, навіть на який час порвав з нею стосунки, коли вона виявила намір “зажити життям”

поза хворого чоловіка». – Р. Балясна і Г. Полянкер – див. примітки до листів №№ 7, 27. Можливо, осуджується необачна витрата грошей, яких було завжди мало.

«Чапка свого віддамо Курилові, а київський буде нам. Курила не було, а Курилиха не встигла підписатися». – Ідеться про примірник книги чеського прозаїка Карела Чапека. Курило й Курилиха – інтинські знайомі (див. примітки до листа № 23).

34. Г. Кочур до дружини. [Інта], 16.VII.58

«Учора послав усю пошту – тобі, Лесі, Фросі і т. д. На пошті знову бачив Марію Карлівну...» – Леся – молодша сестра Ірини Михайлівни. Фрося – дружина інтинського друга. Марія Карлівна Лан – дружина інтинського друга Каркліньша – архітектора та художника за професією.

«Люда розповідає, що була в Олі Сотниченкової». – Люда / Людмила Василівна, Оля Сотниченкова – інтинські знайомі. Див. також примітки до листа № 9.

«...я забув номер Макіївської (Галіну адресу)! <...> Цього листа завтра ще пошлю на Гоголівську». – Гоголівська, 22 – адреса, за якою в Києві проживали сестра Ірини Михайлівни Тамара Воронович, мама Неоніла та син Андрій. Галіна адреса на Макіївській – адреса Галі Лозинської. Див. також примітки до листа № 8.

«Я не знаю, скільки Андріянова, одержавши, буде читати переклад...» – Ідеться про термін опрацювання перекладів у видавництві. Андріянова – Надія Миколаївна Гордієнко-Андріанова (1921-1998) – українська письменниця, перекладачка, критик.

«Пошта не принесла нічого, тільки „Życie literackie”». – Польський щотижневик, у 1952-1991 рр. виходив у Кракові.

35. Г. Кочур до дружини. [Інта, невідома дата; початок листа втрачено]

«...Тувіма вмістять у першому номері „Всесвіта”, то ти його купи – примірників три: собі, обов'язково Крижанівському надісла-

ти, Стасі, може й Анні Янівні». – Ідеться про одну з перших літературознавчих публікацій Г. Кочура після повернення до літературного життя – статтю у поновленому київському часописі «Всесвіт»: Поет про поезію (До п'ятих роковин з дня смерті Юліана Тувіма) // Всесвіт. 1958. № 6. С. 111-114.

Броніслав Крижанівський – див. примітки до листа № 19. Стася, Анна Янівна – інтинські подруги Ірини Михайлівни.

«Всесвіт» – найстаріший український журнал іноземної літератури, заснований у січні 1925 р. У 1925-1934 роках журнал виходив двічі на місяць. У жовтні 1934 р. через політичні обставини його було закрито, а більшу частину працівників репресовано та знищено. 1958 р. журнал відновив роботу і виходив у Києві безперервно як щомісячник аж до 2000 р. Із 2000 р. виходить раз на два місяці.

«...мадам Андріянова його перегляне». – Андріянова – див. примітки до листа № 34.

«І листівку від Абезгауза». – С. Н. Абезгауз – інтинський приятель Г. Кочура, учитель, жив під Москвою в селищі Биково. Див. примітки до листа № 13.

«А от давненько написаного листа Дроб'язків щось немає». – Г. Кочур іронізує з приводу того, що його друзі Дроб'язки давно не пишуть. Див. примітки до листа № 7.

36. Г. Кочур до дружини. [Інта], 22.VII.58

«...випадково побачив Петра (тепер знатиму, де вони живуть). Він приїхав і батька привіз, той батько знає деяких людей із Феськівки...» – Петро та Юля Руденки – інтинські приятелі Кочурів. Після заслання жили в с. Сосниця Чернігівської області, звідки родом сім'я Петра. Феськівка – рідне село Г. Кочура на Чернігівщині, недалеко від Сосниці.

«...купи синьки, бо тут нема...» – Синькою називали синій порошок (фарбу), який додавали у розчин для побілки.

«Листа від тебе нема, лише від Демешкан і Стрижаченка. Демешкан запитує, чи не знає Тамара Ігоря Олександровича Дубовецького, що прибув з Тирасполя до них завідувачем кафедри». – Є. Де-

мешкан / Айра Олдрідж – див. примітки до листа № 7. Ілько Стрижаченко – див. примітки до листа № 28. І. О. Дубовецький – не з'ясовано.

37. Г. Кочур до дружини. [Інта], 25.VII.58

«*Радий, що ти покінчила з Мріщуком...*» – Дмитро Васильович Мріщук – див. примітки до листа № 22.

«...*“Рекордик” знову зіпсувався*». – «Рекорд» – радянська марка радіоприймача.

«...*вчора прийшов Кузьма. Це – візит поважний*». – Кузьма Хобзей – див. примітки до листа № 13.

«*Листи маю від Радовської, Гершова*». – Б. С. Радовська – див. примітки до листа № 24. Хто такий Гершов – невідомо.

«*Марно і довго борююся з Тувімом, Грубіном і Завадою*». – Польські та чеські поети, яких Г. Кочур перекладав: Юліан Тувім (Julian Tuwim, 1894-1953) польський поет-модерніст, перекладач, мовознавець; Франтішек Грубін (František Hrubín, 1910-1971) – чеський поет, драматург, кіносценарист, перекладач; Вілем Завада (Vilém Závada, 1905-1982) – чеський поет, перекладач.

«*Проходив Косматий – зайшов*». – Косматий – інтинський знайомий лікар.

«*Зате купив вірші єврейського інтинця Галкіна й чеха Неймана*». – Самуїл Залманович Галкін (Шмуэл Халкин, 1897-1960) – єврейський поет, драматург, перекладач; писав мовою їдиш та російською. У 1949-1955 рр. відбував покарання в концтаборі Абезь поблизу Інти, потім повернувся до Москви. Перекладів його віршів у підсумковій антології Кочурової перекладної поезії – «Третє відлуння» (Київ, 2008) – немає.

С. К. Нейман – чеський поет; див. примітки до листа № 7.

38. Г. Кочур до дружини. [Інта], 2.VIII.1958

«...*тепер я весь у планах і атмосфері Тувімовської статті*». – Див. примітки до листа № 35.

«...Крижанівський знов прислав дві книжки: збірник перекладів іспанської поезії і мемуари Висоцького – дипломата з літературними інтересами». – Броніслав Крижанівський – див. примітки до листа № 19. Альфред Висоцький (Alfred Wysocki, 1873-1959) – польський дипломат і мемуарист. Його книга: Alfred Wysocki. Sprzed pół wieku. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1958.

«...гості: Петро з Юлею». – Петро та Юля – Руденки. Див. примітки до листа № 36.

«Напилися сирівцю». – Сирівець – те саме, що й квас.

«Удень приїздив Батіст, а ввечері з'явилась Слава». – Слава Крижанівська та Слава Людкевич – інтинські подруги Кочурів. Хто такий Батіст – невідомо.

«...листа від Оголевиця...» – Володимир Степанович Оголевець (1884-1970) – філолог, юрист, музикознавець із Полтави; знайомий Г. Кочура з воєнних часів; очолював кафедру російської літератури в Полтавському педінституті в 1935-1941 та 1943-1947 рр. Один зі свідків, які підписали листа прокуророві у справі реабілітації родини Кочурів.

«...з бібліотеки поета прийшло шість книг, я заплатив 53 крб., а вони – Туманян, Язиков, Мерзляков, Кольцов, В'яземський і Трефолєв». – «Бібліотека поета» (БП) – заснована в 1931 р. за підтримки Максима Горького видавнича серія книг у видавництві «Советский писатель», сукупність яких мала стати авторитетним зібранням російських поетичних текстів, ретельно підготовлених і відкоментованих фахівцями; а також перекладених поетів-класиків народів СРСР. БП призначалася для літературного навчання молодих поетів, через те, крім першорядних імен, у серію були включені й автори мало знані, частково – забуті, які, проте, зіграли важливу роль у розвитку поетичної традиції, а також чимало інших авторів у збірках за принципом літературних чи суспільно-історичних зв'язків або за жанровою ознакою (для прикладу: «Стихотворная сатира первой русской революции (1905-1907)» 1969 р., або «Русская историческая песня» 1987 р.). Аналогічна серія – «Бібліотека поета» – видавалася і в Україні в 1955-1993 рр. у видавництві «Радянський письменник» / «Український письменник».

Туманян (Ованес Тадевосович Туманян, 1869-1923) – вірменський поет, перекладач, громадський діяч.

Язиков (Николай Михайлович Языков (1803-1846) – російський поет-романтик.

Мерзляков (Алексей Фёдорович Мерзляков, 1778-1830) – російський поет, перекладач, літературний критик, доктор філософії (у Московському університеті).

В'яземський (Пётр Андреевич Вяземский, 1792-1878) – російський поет, критик, історик, перекладач, мемуарист, державний діяч; близький друг і кореспондент О. С. Пушкіна.

Трефолев (Леонид Николаевич Трёфолев, 1839-1905) – російський поет, перекладач, публіцист, краєзнавець.

Нікого з названих поетів Г. Кочур не перекладав. Літературознавчих розвідок про них у його доробку не було.

«Ела прислала Пастернака (стихи о Грузии и переводы грузинских поэтов), Заболоцького й збірку критичних статей свого знайомого Маргвелашвілі, який зробив ще для мене підрядник вірша Т. Табідзе...» – Ела / Елла Маркман (див. примітки до листа № 13) сприяла Г. Кочурові в знайомстві з грузинськими літераторами та перекладачами Сиулом І. Маргвелашвілі, Гіві Р. Гачечиладзе; пересилала нові видання грузинських книжок.

Видання віршів та перекладів Б. Пастернака з грузинської: «Стихи о Грузии. Грузинские поэты (избранные переводы)» (Тбіліси, 1958).

Т. Табідзе – див. примітки до листа № 11.

«Чорти б їх узяли з тими Міщенками і т. д.» – Міщенко – редактор київського видавництва.

«Той том Незвала, яким Лукаш захоплюється (балади й сонети вічного студента Роберта Давіда)...» – Вітєзслав Незвал (Vítězslav Nezval, 1900-1958) – чеський поет-модерніст, був автором кількох анонімних збірок (постсюрреалістського періоду) про героя з таким іменем: «52 гіркі балади вічного студента Роберта Давіда» (52 hořkých balad věčného studenta Roberta Davida, 1936), «100 сонетів рятівниці вічного студента Роберта Давіда» (100 sonetů zachránkyni věčného studenta Roberta Davida, 1937), «70 віршів з підземного світу на прощання з тінню вічного студента Роберта Давіда» (70 básní z podsvětí na rozloučenou se stínem věčného studenta Roberta Davida, 1938). Вірші мають соціальне наповнення і виражають віру поета у світову революцію. Вони засвідчили відхід В. Незвала від сюрреалізму.

Микола Лукаш – див. примітки до листа № 33.

«Сусід ніяких штахет не ставить». – Штахети – паркан із дерев'яних дощочок або металевих прутів; дощочки в дерев'яному паркані, веранді і т. ін.

39. Г. Кочур до дружини. [Пнта], 7.VIII.1958

«Буяльський насамперед пише, що його Ужгород провалився. Рубін одмовився і Зискінд також. Він написав Зінчукові, а потім умовився з Деснер...» – Ідеться про ініціативу Б. Буяльського (див. примітки до листа № 7) збирати підписи свідків для листа прокуророві на захист сім'ї Кочурів.

«...обіцяє прислати книжку Войтасевича „Вступ до теорії перекладу”. Про цю книжку, а також про величезний Вроцлавський збірник, я б може написав до „Всесвіту”». – Ольгерд Войтасевич (Olgierd Adrian Wojtasiewicz, 1916-1995) – польський мовознавець-сінолог, перекладач, професор Варшавського університету. Ідеться про книгу: Wojtasiewicz, Olgierd. Wstęp do teorii tłumaczenia. Wrocław: Ossolineum, 1957. 128 s. Рецензії Г. Кочур не написав чи не публікував.

«...наслідків його розмови з Затонським». – «Всесвіт» – див. примітки до листа № 35. Перекладачами та складом редакції у «Всесвіті» після його поновлення у 1958 р. стали молоді випускники Київського державного університету: Микола Упеник – заступник головного редактора, Микола Лукаш – завідувач відділу поезії, Дмитро Затонський – завідувач відділу критики, Мар Пінчевський – літературний редактор. Микола Лукаш офіційно був членом редколегії журналу до 1972 р., але в редакції працював лише до 1960 р.

«...хочеться звернутися до Лорки». – Федеріко Гарсія Лорка (Federico García Lorca, 1898-1936) – іспанський поет і драматург-модерніст. Г. Кочур так і не став перекладати віршів Лорки, якого переклав його друг М. Лукаш, але брав участь у перекладі Лорчиних п'єс. Див.: Гарсія Лорка Ф. Чотири драми: Криваве весілля; Пустошня; Панна Розіта; Господа Бернарди Альби / пер. з ісп. В. Вовк у співроб. з В. Бургардтом і Г. К. [Б. м.]: Сучасність, 1974. 229 с.

«Якщо прислати йому з живих чеських поетів – один чи два вірші Сейферта, два Завади (один те саме „Без іменія”, що ти знаєш),

три чи два Грубіна („Мій спів” і „Цикади Ярослава Врхліцького” ти знаси) і зо три Мирослава Флоріана („Чайки в березні”, „Простий мотив”, „Вікно”), то чи може це розраховувати на прихильний прийом? Інакше не варто і переписувати. А може ще й Мілана Кундеру вмістять „Дитячий романс про місто Фараксан”?» – Всі названі переклади вміщені у збірці «Трете відлуння» (2008).

«На „Ідіота” піду, коли він тут буде». – Ідеться про фільм «Ідіот» (1958) за однойменним романом Ф. М. Достоевського. Режисер – Іван Пир'єв, актори – Юрій Яковлев, Юлія Борисова та ін.

40. Г. Кочур до дружини. [Інта], 9.VIII.1958

«Увечорі збігав до Курилихи, бачив там Олеся». – Сім'я Анатолія Івановича Курила (див. примітки до листа № 23). Хто такий Олесь – невідомо.

«Передмову до цього бідного словника писало аж шестеро авторів, включаючи Бажана, Білецького й Рильського». – «Словарь української мови» – перекладний українсько-російський словник, виданий 1907-1909 у Києві в 4 томах. Матеріал для нього збирала редакція журналу «Кієвская старина», остаточно упорядкував із додатком власного матеріалу Борис Дмитрович Грінченко (1863-1910) – український письменник, педагог, учений, публіцист і громадський діяч. Джерельною базою для словника, за свідченням упорядника, були етнографічні та фольклорні праці, земські видання, а також записи, здійснені безпосередньо з народних уст. Словник складався упродовж 46 років (1861-1907) і мав великий вплив на усталення української літературної мови та літературного правопису. У 1958 р. словник було перевидано фотомеханічним способом із першого видання. Авторами передмови до видання 1958 р. були М. П. Бажан, О. І. Білецький, І. К. Білодід, Л. А. Булаховський, В. С. Ільїн, М. Т. Рильський. Відповідно до радянської ідеології, у передмові висловлювалися застереження щодо «націоналістичних поглядів» Б. Грінченка та продовжувачів його справи.

«...Білецький у „Літературній газеті” дякує всім, хто привітав його з обранням до Всесоюзної Академії». – Професор Олександр Іванович Білецький (див. примітки до листа № 10) став дійсним членом АН СРСР наук у 1958 р.

«Прийшли тільки книжки від Крижанівського – черговий каталог, 13-й том Боя і Войтасевич „Вступ до теорії перекладу”. Цю книгу може зрецензую для „Всесвіта”». – Броніслав Крижанівський – див. примітки до листа № 19.

Тадеуш Бой-Желенський (Tadeusz Boy-Żeleński, справжнє ім'я – Тадеуш Каміль Марціан Желенський, 1874-1941) – польський письменник, критик, перекладач французької літератури, громадський діяч.

Рецензія на книгу О. Войтасевича, очевидно, Г. Кочуром не написана (див. примітки до листа № 39).

«...в Будапешті мені дістали й пришлють Бжезіну». – Отокар Бжезіна (Otokar Březina, справжнє ім'я – Václav Jebavý, 1868-1929) – чеський поет-символіст.

«...явилась Ольга Миколаївна з вимогою написати вступ до вечора „Поети і мир”». – Ідеться про шкільний захід та інтинську знайому Кочурів.

41. Г. Кочур до дружини. [Інта], 13.VIII.58

«Пішов до Карклінша на пошту...» – Карклінш – інтинський приятель Кочурів, латиш. Архітектор та художник.

«Між іншим, Т. Якимович теж у редакції значиться». – Тетяна Костянтинівна Якимович (1905-1989) – літературознавець і педагог, професор Київського університету імені Т. Г. Шевченка. У 1926 р. закінчила тодішній КІНО – Київський інститут народної освіти, у якому навчалися й Г. Кочур та І. Воронович.

«...напоровся на Івана Закидальського...» – Іван Закидальський – інтинський знайомий.

«Сьогодні листа від тебе нема, лише від Сакидона». – Сидір Сакидон – український перекладач (див. примітки до листа № 20).

«Рубен Дарио „Стихи”. 3 руб. 60 коп., Луис Фюрнберг „Брат Безьямный”». – Рубен Дарио (Rubén Darío, справжнє ім'я – Félix Rubén García Sarmiento, 1867-1916) – перший всесвітньовідомий поет із Латинської Америки (Нікарагуа), представник модернізму в іспаномовній літературі. Книга, яку називає Г. Кочур: Дарио Р. Стихи / сост. Р. Похлєбкина; предисл. Ф. Кельїна. М.: ГИХЛ, 1958. Кочурів переклад вірша цього поета опублікований уперше в 1995 р.: Дарио Р. Сим-

фонія у сірому мажорі: [вірш] / пер. з ісп. // Тисячоліття: Поетичний переклад України-Русі: антологія / упоряд. М. Н. Москаленко. К.: Дніпро, 1995. С. 601-602. Про Р. Даріо Г. Кочур написав статтю (без підпису) в УРЕ (К., 1961, т. 4, с. 11-12).

Луїс / Луї Фюрнберг (Louis Fürnberg, 1909-1957) – німецький і чеський письменник (єврейського походження), перекладач, журналіст. Згадано російське видання (1958) перекладу його книги: Fürnberg, Louis. Der Bruder Namenlos. Ein Leben in Versen. Basel: Mundus-Verlag, 1947.

«*Може в книгарні на Євбазі...*» – Євбаз / Єврейський базар – народна назва (офіційно – Галицький ринок) історичної місцевості у Києві; колишнє головне торжище міста для багатьох поколінь киян, розташоване в районі нинішньої площі Перемоги, зокрема на місці споруди цирку. Ринок обслуговував будь-яку клієнтуру; було кілька прилавків із книжками й брошурами. Знесений у кінці 1950-х років.

«*...головне – міністерська довідка...*» – Довідка про закінчення КІНО (Київського інституту народної освіти), так називався Київський університет у 1920-х рр., коли там навчалися Г. Кочур та І. Вороневич.

«*Зінчукові пиши ти, напишу і я...*» – Яків Петрович Зінчук – старий знайомий, до війни – викладач у Вінниці, потім проживав в Одесі. До нього зверталися з проханням підтвердити стаж роботи в педінституті.

«*Про Ван-Гога і Пікассо...*» – Вінсент Ван-Гог (Vincent Willem van Gogh, 1853-1890) – нідерландський художник-постімпресіоніст.

Пабло Пікассо (Pablo Diego José Francisco Picasso, 1881-1973) – іспанський та французький художник, засновник кубізму, один із лідерів сюрреалізму.

«*Дивуюся, що ти Мар'ї Карлівни ще не бачила*». – Марія Карлівна Лан – дружина Карклінша. Див. примітки до листа № 34.

«*Порпати [картоплю] не вмію...*» – Розмовне «порпати» означає «розгрібати, розривати що-небудь сипке, пухке» (СУМ).

«*Я все-таки думаю, що Апакідзе турбувати не доведеться...*» – Хто такий Апакідзе – невідомо.

«*Разом із твоїм прибув лист Забарила...*» – Клим Степанович Забарило (1898-1976) – український літературознавець, перекладач, пу-

бліцист. Закінчив КІНО у 1928 р. Учасник Другої світової війни. По війні працював у вищих навчальних закладах, зокрема в 1954-1960 рр. – у Львові. Досліджував античну літературу, період німецького романтизму тощо.

«...чи можна здійснювати заочну референтуру...» – Референтура у даному контексті – заочна робота в редакції, яка зводиться до надання консультацій. Ідеться про пошуки варіантів роботи для Г. Кочура в Києві.

42. Г. Кочур до дружини. [Інта], 23.VIII.1958

«Радий, що є Олесь і Всесвіт». – Ідеться про придбані книжки та примірники часопису. У 1950-х Олександр Олесь так і не був реабілітований в СРСР.

«...в тебе ні слова, ні півслова про Марію Карлівну». – Див. примітки до листів №№ 34, 41.

«Отак тепер буде з Беньовським». – Поема польського класика Юліуша Словацького (Juliusz Słowacki, 1809-1849) «Беньовський» (1840) тісно пов'язана з українською тематикою. Є. Дроб'язко переклав поему у співавторстві з М. Рильським. Див. видання: Словацький Ю. Вибрані твори: в 2 т. / передм. Г. Вервеса; пер. з пол. за ред. М. Рильського. К.: Держлітвидав України, 1959.

«До Мазурина боюсь звертатись, він мабуть сердитий на мене за белькарит». – Мазурин – місцевий чиновник в Інті. Що таке белькарит – не з'ясовано.

«Отже: Завади, крім цього, буде ще один вірш (може два), Грубіна – один чималий, а Флоріан – усе вже. Про Кундеру...» – Див. примітки до листа № 37.

«Дуже мені важко писати, так звук до авторучки, що коли вона зіпсувалася, то ніяк не призвичаюсь навіть за колісь улюбленого „Рондо”». – «Рондо» – марка чорнильних пер, якими писали радянські школярі до кінця 1960-х років. Г. Кочур здебільшого писав свої листи й переклади ручкою та чорнилом, крім деяких – у часи перебування в камері Полтавської в'язниці. Згодом свої переклади передруковував на друкарській машинці.

43. Г. Кочур до дружини. [Інта], 24.VIII.58

«Мільтон тепер досить далекий від усяких моїх уподобань...» – Джон Мільтон (або Мілтон / John Milton, 1608-1674) – англійський поет, прозаїк та політичний діяч, відомий насамперед епічною поемою «Втрачений рай». Г. Кочур не перекладав творів Мільтона. Йому належить стаття «Джон Мільтон» («Всесвіт», 1958, № 6, с. 107-110), підписана прізвиськом Т. М. Воронович.

«Радий, що Зінчук одержав листа, але знов ускладнення. Буяльський чудак». – Див. примітки до листів №№ 7, 39, 41.

«...прийшов Кузьма. Приніс борг. Вітає. Оленка теж». – Подружжя Кузьма й Олена Хобзеї – див. примітки до листа № 13.

«Я не знаю, як тобі бути з антологією для Хіменка». – Можливо, йдеться про антологію української поезії (див. примітки до листа № 8). Хіменко (чи Хименко?) – див. примітки до листа № 9.

44. Г. Кочур до дружини. [Інта], 26.VIII.1958

«Та прийшов Сітко, а потім Слава». – Сітко та Слава – інтинські знайомі.

«...невеличкої поемки в перекладі Левіка в його збірці „Из европейских поэтов”». – Вільгельм Веніамінович Левік (1906-1982) – російський поет і перекладач, літературознавець; народився в Києві. Збірка перекладів «Из европейских поэтов XVI–XIX вв.» видана в Москві 1956 р.

«У неділю бачив Андрія Івановича». – Андрій Іванович Хименко – див. примітки до листа № 9.

45. І. Воронович до чоловіка. 28.VIII.58. Київ

«Буяльському вчора послала лист з проханням взяти в Рубіна таке свідчення, яке він дає. Чекати нічого і ніколи, бо Зінчук не озивається». – Болеслав Буяльський – див. примітки до листів №№ 7, 41, 43. Яків Зінчук – див. примітки до листа № 41. Ідеться про ініціативу

Б. Буяльського зібрати підписи свідків для листа прокуророві (у справі реабілітації Кочурів).

«...матимемо аванс за Франса, трошки за Незвала, пізніше за Тувіма і Мільтона». – Ідеться про гонорари за переклади і статті Г. Кочура. Не всі сподівання виправдалися: окремі переклади віршів Ю. Тувіма та В. Незвала з'явилися в 1958 р.; тоді ж опубліковані статті про Ю. Тувіма та Дж. Мільтона (остання – за підписом Т. Воронович); переклад А. Франса так і не був надрукований.

«Я хочу швидше їхати ще й тому, щоб оперуватися». – Повертатися до Інти на операцію треба було через відсутність прописки в Києві.

«...далеко не всі мають чи мали задоволення з того, що зробили (в їх числі й Олександр Іванович)». – О. І. Білецький – див. примітки до листа № 10.

«Даріо і Фюнберга нема...» – Ідеться про замовлені книжки – див. примітки до листа № 41.

46. І. Воронович до чоловіка. [Київ], 29.VIII.58

«Буяльському вчора послала...». – Див. примітки до листа № 45.

47. Г. Кочур до дружини. [Київ], 31.VIII[58]

«Події: була Нуся Кривоніс з чоловіком. <...> Сьогодні був Юрій Васильович». – Про цих людей нічого невідомо.

«Зі школою і в Кожві, не вийде...» – Кожва – населений пункт поблизу Інти.

«Ідея щодо Коротченка гарна...» – Про яку ідею йдеться і хто такий Коротченко – не з'ясовано.

«Був я в Мар'ї Карлівни». – Марія Карлівна Лан – див. примітки до листів №№ 34, 41.

«...Затонський написав статтю, неприємну тенденціями, але елегантну». – Дмитро Володимирович Затонський (1922-2009) – український літературознавець-германіст; див. також примітки до листа № 39. У 1958 р. у «Всесвіті» опубліковано дві статті Д. Затонського про австрійських письменників: «Під впливом ревізіонізму»

(№ 1, с. 105-107) – про Франца Кафку та Роберта Музіля; «Письменник революційних висновків» (№ 2, с. 111-115) – про Стефана Цвайга. Можливо, Г. Кочур дає оцінку першій із них.

48. Г. Кочур до дружини. [Інта, без дати]

Це може бути продовженням попереднього листа.

49. Г. Кочур до Т. М. Воронович. [Інта], 12.IX.58

Тамара Михайлівна Воронович – сестра Ірини Михайлівни (див. примітки до листа № 2).

Стаття «Джон Мільтон», через певні бюрократичні заборони підписана Т. Воронович (не дозволялося друкувати кілька матеріалів одного автора в тому самому числі часопису), належала Г. Кочурові (див. примітки до листа № 43).

50. Г. Кочур до дружини. [Інта], 8.XI.1958

«Домучую Мільтона». – Йдеться про статтю «Джон Мільтон».

«Не міг тут ніде розшукати Добролюбова». – Микола Добролюбов (Николай Александрович Добролюбов, 1836-1861) – російський літературний критик, поет, публіцист так званого революційно-демократичного табору в тодішній Росії, співробітник некрасовського журналу «Современник».

«...згадував не модне нині китайське – хай розквітають усі квіти». – «Хай квітнуть сто квітів, хай змагаються сто шкіл» – рядки із класичного китайського вірша стали лозунгом, під яким комуністичний лідер Мао Цзедун у 1957 р. оголосив широку кампанію посилення гласності й критики в КНР. Дуже швидко кампанія була згорнута, але її наслідки відчувалися в період Культурної революції до 1976 р. Політичний хід Мао до «посилення гласності» виявився пасткою, відкривши дорогу цькуванню інтелігенції. У Радянському Союзі кампанія в Китаї викликала серйозне занепокоєння, що стало однією з причин, які невдовзі призвели до припинення «дружби» між КНР та СРСР.

Абезгауз – С. Н. Абезгауз – див. примітки до листа № 25.

«*Василенку не писатиму, бо й він не пише*». – Віктор Михайлович Василенко (1905-1991) – російський філолог і мистецтвознавець, професор Московського університету, поет, познайомився з Г. Кочуром в Інті в період свого ув'язнення (1947-1957) і входив до кочурівського кола митців та поетів в Інтинському концтаборі.

«*Щодо Демешкан...*» – Див. примітки до листа № 7.

51. Г. Кочур до Т. М. Воронович. [Інта], 12.XI.58

«*Спасибі за Меріме. Я одразу прочитав і хочу поділитися враженнями*». – Лист є критичними зауваженнями до статті Т. М. Воронович про Проспера Меріме (Prosper Mérimée, 1803-1870) – французького письменника, історика, етнографа. У 1954 р. Т. М. Воронович захистила дисертацію «Славянская тематика Проспера Меріме в годы 1850-1970» (М., 1954) на звання кандидата філологічних наук. У 1958 р. в Житомирському державному педінституті ім. Івана Франка в «Наукових записках» (том 8) опублікувала статтю «Проспер Меріме про літературу і мистецтво». Мабуть, іде мова саме про це дослідження.

«*Я продовжую змагання з алжирською французькою*». – Ідеться про роботу над перекладом віршів французької авторки Мадлен Ріффо (Madeleine Riffaud, р. н. 1924).

Отокар Бжезіна – чеський поет. Див. примітки до листа № 40.

«*...поговорити з Струтинським Валентином Григоровичем (Галя покаже його)*» – Струтинський – співробітник видавництва (див. примітки до листа № 29); Галя Лозинська теж працювала у видавництві (див. примітки до листа № 8).

Андріянова – редактор у видавництві (див. примітки до листа № 34).

«*Пилиповичу привіт*». – Хто такий Пилипович – невідомо.

52. Г. Кочур до Т. М. Воронович. [Інта], 8.XII.58

«*...я з тяжкою бідю домучив ті вірші Мадлен Ріффо...*» – Див. примітки до листа № 51.

Мілан Кундера (Milan Kundera, р. н. 1929) – чесько-французький письменник-дисидент. Від 1975 року мешкає у Франції, пише чеською та французькою мовами. Г. Кочур переклав два його вірші, ці переклади вперше надруковані в антології «Чеська поезія» (Київ, 1964).

53. Г. Кочур до Т. М. Воронович. [Інта], 20.XII.58

«„Боксер читает лекцию” знайшов...» – Андрій Кочур з молодих років займався боксом, а також був меломаном і серйозно цікавився музикою, збирав колекцію платівок класичної музики. Часто читав лекції на музичні теми не лише студентам, але й професійним музикантам в оперному театрі. Можливо, в газеті «Советский спорт» була опублікована замітка про його лекцію.

«Те, що ти розповідаєш про Тувіма... <...> І яка доля мільтонської статті?» – Ідеться про Кочурові статті про Ю. Тувіма та Дж. Мільтона, які на той час були надруковані або розглядалися в редакції «Всесвіту». Див. примітки до листів №№ 35, 43.

«...на „съедение” Упенікові, що погано перекладає то з іспанської, а то з монгольської». – Микола Олександрович Упенік (1914-1994) – український поет і публіцист, співробітник редакцій. Див. примітки до листа № 39.

«Твою мороку з перекладами Пастернака я без вагання розв’язав би так: дав би цитату анонімно». – На той час в СРСР було розгорнуто у пресі кампанію проти російського поета й перекладача Бориса Пастернака, який став нобелівським лауреатом 1958 р. за роман «Доктор Живаго», надрукований на Заході в 1957 р.

«Пропозиція Чубача мене трохи здивувала». – Можливо, йдеться про підготовку «Української Радянської Енциклопедії» (УРЕ, перше видання – у 17 т., 1959-1965; гол. ред. – М. П. Бажан), у якій надруковано 14 статей Г. Кочура, але без прізвища автора. В архіві музею Г. Кочура є фото, де М. Чубач та Г. Кочур на фоні будинку з вивіскою УРЕ.

Михайло Степанович Чубач (1905-1964) – український філолог, викладач вищої школи (працював у Києві, згодом у Ніжині), був двічі звільнений з роботи за політичними мотивами – «за прояви буржуазного націоналізму», як вказано в архівній справі Київського університету імені Т. Г. Шевченка.

«...я охоче писав би про поляків-чехів-словаків (Безруч, Маха, Гора, Незвал, Бібл, Гвездослав, Ботто і т. д.) або про такі екзотичні явища, як от Р. Даріо». – Г. Кочур називає поетів, яких на той час уже перекладав або якими цікавився. Див. примітки до листів №№ 8, 11, 16, 19, 27, 29, 41 та видання антологій «Чеська поезія» (1964), «Словацька поезія» (1964), «Третє відлуння» (2008).

«...моє доручення в Літвидаві». – Літвидав – скорочена назва Державного видавництва художньої літератури в Києві («Держлітвидав»), тепер видавництво «Дніпро».

Шальда – Франтішек Шальда, чеський літературний критик і теоретик. Див. примітки до листа № 17.

«...міг би про Боя-Желенського...» – Польський письменник Тадеуш Бой-Желенський – див. примітки до листа № 40.

54. Г. Кочур до Т. М. Воронович. [Інта], 28.XII.58

«Як прийняли Мадлен Ріффо? Чи в боротьбі за Тувіма й Мільтона перемогли темні сили й статті підуть...» – Ідеться про статті й переклади, зроблені Г. Кочуром в Інті та вислані в український часопис «Всесвіт». Див. примітки до листів №№ 35, 43. У перші три роки після повернення Г. Кочура в літературу та відновлення «Всесвіту» у цьому журналі надруковано його переклади та літературознавчі статті й рецензії про авторів, які згадані в листах з Інти: у 1958-му в № 2 – вірш Вітезслава Незвала, у № 6 – кілька віршів Юліана Тувіма та статті «Поет про поезію: [До п'ятих роковин з дня смерті Юліана Тувіма]» і «Джон Мільтон» (остання – під іменем «Т. Воронович»); у 1959-му в № 10 – вірші Мадлен Ріффо, у № 11 – стаття «Шіллер-лірик»; у 1960-му в № 2 – вірші Юліана Тувіма, рецензія «Двотомник Юліуша Словацького», у № 4 – рецензія «Нова зустріч з Джозефом Конрадом», у № 6 – стаття «Про поезію В. Незвала», у № 9 – рецензія «З староіндійської літератури», у № 12 – стаття «Кілька побіжних вражень (замість огляду тижневика „Жице літерацке“)» та вірші Тадеуша Ружевича.

«Нарешті, що Чубач?» – Див. примітки до листа № 53.

«...чи мусиш уносити коректив на смерть Фейхтвангера...» – Ліон Фейхтвангер (Lion Feuchtwanger, 1884-1958) – німецький проза-

їк єврейського походження, помер 21 грудня 1958 р. в Лос-Анжелесі (США). Незадовго до смерті виступив проти цькування Б. Пастернака в радянській пресі, яке розпочалося після присудження цьому російському письменникові Нобелівської премії (23 жовтня 1958 р.).

56. Г. Кочур до Т. М. Воронович. [Інта], 31.XII.58

«Мені один приятель прислав „Греческую цивилизацию” Боннара і „Индийскую философию” Роя». – Андре Боннар (André Bonnard, 1888-1959) – швейцарський вчений-еллініст, перекладач, громадський діяч. Професор Лозаннського університету (1938-1959). Його всевітньо відома праця «Грецька цивілізація» (у 3-х т.) перекладена російською в 1958-1962 рр.

Монороджон Рой – індійський історик філософії; у своїй праці «Індійська філософія» (1954) розглядав історію індійських філософських вчень із матеріалістичних позицій. Книга була перекладена з бенгальської мови і видана в Москві у 1958 р.: Рой М. Индийская философия. М.: Издательство иностранной литературы, 1958. 548 с.

«З академічної книгарні прислали два томи Монтеня і „Легенду о Фаусте” – підбірку, що зробив Жирмунський». – Мішель Монтень (Мішель Екем де Монтень / Michel Eyquem de Montaigne, 1533-1592) – французький філософ і письменник епохи Відродження; есеїст-мораліст, відомий завдяки книзі «Проби» (фр. Essais, також перекладається як «Досліди»). Три томи книги у російському перекладі вперше видані в 1954-1958: Монтень М. Опыты / пер. А. С. Бобовича, вступит. стаття Ф. А. Коган-Бернштейн и М. П. Баскина. М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1954-1958. В 2-х тт. (Серія «Литературные памятники»). Український переклад здійснено набагато пізніше: Монтень М. Проби: в 3 т. / пер. з фран. Анатолія Перепаді. К.: Дух і Літера, 2005-2007.

Книга «Легенда про Фауста», упорядкована професором Віктором Жирмунським (1891-1971), перевидавалася двічі з доповненнями (1958, 1978). Див.: Легенда о докторе Фаусте / изд. подгот. В. М. Жирмунский; ред. изд-ва А. И. Соболева. М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1958. 574 с.

1959

57. І. Воронович до чоловіка. 3.ІІ.59. Інта

«Лист від рапа Броніслава я прочитала без словника й усе зрозуміла. Гершов надіслав свою фотографію, яку я залишаю дома. Приїдеш – побачиш. До речі озвався Полянкер...» – Броніслав Крижанівський – див. примітки до листа № 19. Гершов – невідомий. Григорій Полянкер – див. примітки до листа № 7.

«...я пішла до Марії Карлівни...» – Марія Карлівна Лан – див. примітки до листа № 34.

«Я одержала від Раї Ф. листа. Дякують дуже за тапочки. Вони добре прийшлися тільки на Анну Юр'ївну...» – Рая Фільварова та її родички – див. примітки до листа № 20.

58. І. Воронович до чоловіка. [Інта], 20.ІІ.59

«...і в мене вже не вийшло – „прощавай – і хусточка”...» – Цитата з Кочурового перекладу поезії Вітезслава Незвала «Прощавай і хусточка». Див. примітки до листа № 29.

«...забув на столі Кітса й Махера». – Обох цих поетів Г. Кочур перекладав.

Дж. Кітс – див. примітки до листа №. 33.

Йозеф Сватоплук Махар (Josef Svatopluk Machar, 1864-1942) – чеський поет, публіцист, політик.

«...не можу відірватися від „Золотий цети” Гріна. А мама читає „Охотников за мікробами”». – «Золотий ланцюг» – роман О. Гріна (див. примітки до листа № 7).

«Ловці мікробів» (Microbe Hunters, 1926) – науково-популярна книга американського мікробіолога й письменника Пола де Круї (або Круїф / Paul de Kruijff, 1890-1971), одного зі творців науково-популярної прози у ХХ ст. «Microbe Hunters» – перша відома книга Пола де Круї, перекладена російською ще в 1927 р. («Охотники на мікробов»), перевидана в Москві у 1957-му. Див. також: Поль де Крайф. Ловці мікробів. К.: Веселка, 1965. 258 с.

«...одержали листа від Демишкан, якого посилаю тобі, і бандероль від Василенка: російські переклади Л. Українки і „Лужичане”. Та ти про це знаєш від самого Василенка». – Є. Демишкон / Айра Олдрідж – див. примітки до листа № 7. Віктор Василенко – див. примітки до листа № 50.

Монографія московського історика М. І. Семиряги «Лужичане» (М.-Л., 1955) – єдина вагома праця в СРСР за період від 1920-х до 1980-х рр., присвячена історії та культурі лужицьких сербів. Михайло Іванович Семиряга (1922-2000) – радянський вчений-історик; родом із Вінничини.

59. І. Воронович до чоловіка. [Інта], 23.II.59

«Одержали ще листи: 1. Від Галі Сімкової <...>; 2. Від Сакидона і 3. Від Плюти». – Галя Сімкова – див. примітки до листа № 13. Сидір Сакидон – див. примітки до листа № 20. Аркадій Плюто – студентський друг Г. Кочура. «Сьогодні була Марія Карлівна». – Див. примітки до листа № 34.

«Хожу робити уколи дочці Василя Гроголя...» – Василь Гроголь – інтинський знайомий.

«Закінчила „Золотую цепь”, а „Дорогу нікуди” боюся починати і тому взялася за Тріоле. Мама почала „Прощание” Бехера». – «Дорога нікуди» (1929) – останній роман О. Гріна (див. примітки до листа № 9).

Ельза Тріолé (Elsa Triolet, при народженні Елла Юріївна Каган, 1896-1970) – французька письменниця і перекладачка. Сестра Лілії Брік; дружина письменника і громадського діяча Луї Арагона. Учасниця Руху опору під час Другої світової війни.

Йоганнес Бехер (Johannes Robert Becher, 1891-1958) – німецький поет, культурний і політичний діяч НДР. Його роман «Прощання» (1940) написаний в СРСР, де поет був емігрантом після приходу нацистів до влади в Німеччині; неодноразово перевидавався в російському перекладі. Див. видання: Бехер И. Р. Прощание. 1900-1914: роман / [перевод И. А. Горкиной и И. А. Горкина; вступ. ст. Т. Мотылева]. М.: Гослитиздат, 1958. 392 с.р

60. І. Воронович до чоловіка. [Інта], 2.III.59

«Марія Карлівна сказала, що наш будинок ніде не оформлений, що його комісія буде приймати вперше. То нащо оформляти на Дм. Х., а не зразу на тебе?» – Марія Карлівна, Д. Х. (Паламарчук) – див. примітки до листів №№ 8 та 34. Після звільнення з ув'язнення Г. Кочур та Д. Паламарчук із сім'ями змушені були залишатися в Інті на так званому «поселенні». Вони побудували будиночок на дві сім'ї, але офіційно ніде не «оформили» це житло.

61. І. Воронович до чоловіка. [Інта], 9.III.59

«...з'явилася Туся». – Туся, а потім Іван – інтинські знайомі.
«Про Петрівці вже думаю так...» – Старі Петрівці та Нові Петрівці – села у Вишгородському районі під Києвом. Фігурують як можливе місце мешкання Кочурів після переїзду з Інти.

62. І. Воронович до чоловіка. [Інта], 12.III.59

«Знаю, що ти з Галею збирався шукати квартиру». – Галя Хаецька – див. примітки до листа № 8.

«Ця робота не допоможе приписатися: потрібна наявність площі й зв'язки. А не беруть на роботу без київської приписки». – Ситуація із так званою припискою / пропискою у радянські часи була доведена до абсурду, особливо у великих містах, у столицях (республік): щоб влаштуватися на роботу, треба було мати житлову площу, на якій, за певною адресою, громадянина «прописували», тобто ставили штамп у паспорті у відповідній організації – паспортному столі при місцевому відділі міліції. Без прописки не можна було одержати роботу, соціальне забезпечення (зокрема медичне обслуговування), але без певного місця роботи не дозволяли «прописатися».

«...чи не краща Мотовилівка?» – Мотовилівка – село у Фастівському районі під Києвом. Розглядалося як можливе місце для проживання.

«...я покладаю надії, що Солонько візьме Ондрєєва...» – Ідеться про книгу словацького письменника Людо Ондрєйова (див. примітки до листа № 8), перекладену Г. Кочуром в Інті, яку обіцяли надрукувати в київському видавництві.

«Чому розмова з Упенником відбулася раніше, ніж з Лукашем?» – Микола Упенник та Микола Лукаш деякий час обидва працювали в редакції ж. «Всесвіт» – див. примітки до листів №№ 39 та 53.

«Збираєшся відвідати Балясну? Чи їси у Фільварових?» – Рива Балясна – див. примітки до листа № 27. Фільварови – Раїса Фільварова та її чоловік (див. примітки до листа № 20).

«Погодив питання з боргами Ф. Т. і Довженком? Зараз по радіо передають про Пашенну». – Федот Трохимович Жилко і Віталій Йосипович Довженок – див. примітки до листів №№ 1 та 28.

Віра Пашенна (Вера Николаевна Пашенная, у заміжжі Грибуніна, 1887-1962) – російська радянська актриса театру й кіно, народна артистка СРСР (1937), лауреатка Сталінської (1943) та Ленінської (1961) премій.

63. І. Воронович до чоловіка. [Інта], 20.III.59

«...як справляєшся з роботою кочегара...» – Ідеться про вміння розтоплювати пічку.

«Треба мені завтра йти до Труфальдіни...» – Див. примітки до листа № 9.

«...чутка, що помер Косматий». – Див. примітки до листа № 37.

«Від Лесі після смерті Віри Митрофанівни листів нема». – Леся – молодша сестра Ірини Михайлівни, Віра Митрофанівна – подруга Лесі.

«...не заїздити в Москві до Є. А.». – Є. А. Демишкон / Айра Олдрідж – див. примітки до листа № 7.

«А я може заскочу в той час до Музи...» – Муза Гудзенко – інтинська подруга. Після звільнення жила в Москві.

«Сьогодні був лист від Анни Янівни. <...> Броніславу Броніславовичу я так і не написала...» – Ідеться про знайомих у Польщі, з якими Кочури підтримували листування. Броніслав Крижанівський – див. примітки до листа № 19. Анна Янівна – див. примітки до листа № 30.

«Роза принесла „Битву” Ніколаєвої...» – Роман російської радянської письменниці Галини Ніколаєвої (Галина Евгеньевна Николаева, справжнє прізвище Волянская, 1911-1963; лауреатка Сталінської премії 1951 р.) «Битва на шляху» / «Битва в пути» (1957) був дуже популярним у часи «відлиги»; у 1961 р. екранізований.

Роза – інтинська знайома.

«Від Дусі Прокуратової лист, в якому привіт від лікаря Смирнова». – Дуся Прокуратова – невідома.

64. І. Воронович до чоловіка. [Інта], 26.III.59

«Цілком згодна з тобою, що Крижанівському не треба квапитися з „величанням Кочура” в Польщі...» – Б. Крижанівський (див. примітки до листа № 19) хотів у Польщі опублікувати статтю про переклади Г. Кочура.

«...в середу прийшла Юля з Петром». – Руденки, Петро і Юля – земляки Г. Кочура. Див. примітки до листа № 36.

«Варто також побувати у Максима Тадейовича...» – М. Т. Рильський – див. примітки до листа № 10. Як вказує Максим Стріха у публікації листів Г. Кочура та Богдана Рильського, М. Т. Рильський був знайомий із Г. Кочуром від кінця 1920-х рр. Див.: Стріха М. В. Листування Григорія Кочура і Богдана Рильського. Вступні зауваги // Літературознавчі студії. Режим доступу: http://philology.knu.ua/library/zagal/Literaturoznavchi_studii_2012_34/211_275.pdf. Після звільнення Кочура з табору вони зустрілися в один із його приїздів до Києва в 1956 р. Згадка про це є в листі Г. Кочура до Л. Н. Дроб'язко від 27.08.1958 р. Див.: Григорій Кочур: Листи з Інти / публ. та приміт. Лева Дроб'язка // Асоціація Європейських Журналістів. 3 серпня 2011 року. Режим доступу: <http://aej.org.ua/history/1103.html>.

Надія Колошук

**Поетика віршування в «Інтинському зошиті»
Григорія Кочура та його місце в розвитку
української поетичної традиції¹
(замість післямови)**

Видатного українського перекладача-поліглота Григорія Кочура мало знають як автора його власних віршів. Єдину збірку поезій «Інтинський зошит» він видав, переступивши поріг власного вісімдесятиріччя – у 1989 році². Насправді ці вірші створені набагато раніше – у часи його десятилітньої неволі (1943-1953), відбутої в Інтинському концтаборі, де виникла співдружність інтелігентів, авторитетним і притягальним центром якої він став. До нього горнулися чимало творчих людей – пізніше відомі українські письменники й діячі Микола Сарма-Соколовський, Дмитро Паламарчук, Іван Савич (Лук'яненко), Андрій Химко (Хименко), Микола Василенко, Євген Дацюк, Юрій Лісняк, Іван Гришин-Грищук, Григорій Полянкер, Михайло Хорунжий, Іван Микульський, Любомир Полюга, Кузьма Хобзей, Ярослав Гасюк, Олександр Гринько (майбутній актор українського театру й кіно); а також Василь Супрун (білоруський поет), Рауль Кабідзе (грузинський письменник), Гасан Ахвердієв (азербайджанський митець), Віктор Василенко (російський поет, професор

---

¹ Перший варіант статті опубліковано: Колошук Н. Г. Поетика віршування в «Інтинському зошиті» Григорія Кочура та поетів «Інтинської школи» // Літературознавчі студії / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Вип. 45. Київ: [ВПЦ «Київський університет»], [2015]. С. 115-124.

² Кочур Г. Інтинський зошит: Вірші 1945-1953 років / передм. В. Скура-тівського. Київ: Молодь, 1989. 40 с.

МДУ) та ін.³ П'ятеро з названих фігурують у збірці «Інтинський зошит» як адресати віршів-посвят: Д. Паламарчук, Г. Ахвердієв, М. Соколовський, Р. Кабідзе, К. Хобзей. Чи не всі пізніше згадували Г. Кочура як учителя й наставника, із глибокою вдячністю та пошаною. Зокрема М. Сарма-Соколовський згадував його до кінця життя, раз по раз присвячуючи йому вірші (в обох його поетичних книгах по кілька таких посят); посмертна посята наставникові – вірш «Одного разу Григорій Кочур» містить промовистий рядок: «Умер мій учитель, / не тільки мій...»⁴. Вони були майже однолітками – Кочур був лише двома роками старший, але на момент їхньої зустрічі в Інті набагато досвідченіший у літературній справі (зустріч відбулася, очевидно, у 1948 року, коли М. Соколовський потрапив до Інтинського табору, де Кочур був із 1945-го).

Саме наставницька роль Кочура в колі близьких йому за творчими устремліннями друзів і дає нам підстави назвати мистецьке середовище, яке він усе подальше життя створював навколо себе, «Інтинською школою», оскільки літературна школа, за визначенням теоретика літератури, – це «об'єднання найближчих творчих однодумців, що декларують теоретичні підвалини своєї спільноти, обстоюють їх у дискусіях і суперництві з опонентами, прихильниками інших естетичних поглядів як у синхронному (угруповання), так і в діахронному (школа) аспектах»⁵.

До цього кола в кінці 1960-х років приєднався поет із провінційного Борислава, колишній табірник Іван Гнатюк, який відбув табірну кару в 1949-1956 рр. на Колимі. У своїх спогадах далеко пізніше він

---

³ У різних джерелах цей перелік подається по-різному. Спираємося на біографічні дослідження і спогади про Г. Кочура та деякого з перерахованих в'язнів Інтинського табору. Див., зокрема, нарис М. Василенка «“Парнас” у Заполяр'ї» в його книзі: Василенко М. Довга дорога з тунелю. Херсон: ВАТ «Херсонська міська друкарня», 2009. С. 196-212.

⁴ Сарма-Соколовський М. О. Срібне перо соколиного лету: поезії. Київ; Херсон: Просвіта, 2009. С. 17. URL: Просвіта Херсонщини <http://prosvilib.ipsys.net/books/sarma/pero/pero.htm>. Див. також: Сарма-Соколовський М. Коріння пам'яті: поезії. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 1997. 280 с.

⁵ Ткаченко А. Мистецтво слова (Вступ до літературознавства): підручник для гуманітаріїв. Київ: Правда Ярославичів, 1998. С. 423.

писав: «Борис Харчук познайомив мене й з ірпінцями – Григорієм Кочуром та Дмитром Паламарчуком, яких разом з Миколою Лукашем, що більше часу перебував у Ірпені, аніж у Києві, їхні друзі називали “ірпінською трійцею”. Три талановиті й відомі у світі перекладачі художньої літератури, зокрема поезії; вельми благородні й чесні особистості – знайомство, а потім і дружба з ними робили мене духовно багатшим і, безумовно, щасливим. ... Не віриться, що вже нема в Ірпені Григорія Кочура. Завжди протягом тридцяти років, приїжджаючи до Ірпеня, я заходив до нього зігріти душу, слухав щирі поради й червонів, коли він, бувало, за своєю милою звичкою, побачивши якусь неадаптивність у моїх віршах, міг доброзичливо мені дорікнути»⁶.

Власне, в Інті виникло не мистецьке об'єднання у звичному для мистецтвознавців розумінні цього терміна, а здружилися група людей (намагаючись не привертати зовнішню увагу, щоб не потрапити під підозру у табірному начальстві), які прагнули творчого життя і знайшли його в поезії. Справжнім наставником і визнаним метром (передусім у перекладацтві) Г. Кочур став пізніше, вже в Ірпені (після реабілітації в 1962 р.), куди до нього потягнулися українські поети й перекладачі з нового шістдесятницького покоління та ще молодші. Але логіка в називанні кочурівського середовища «Інтинською школою» (за аналогією з умовними назвами об'єднань українських літераторів – «Празька школа», «Нью-Йоркська школа», «Київська школа») така: представники кількох генерацій митців, які гуртувалися навколо Кочура в таборі й опісля, є своєрідною з'єднувальною ланкою в ланцюгу тягlosti української поетичної традиції⁷, яку іс-

⁶ Гнатюк І. Стежки-дороги. Спомини. Вид. 2-е, випр. Тернопіль: Джура, 2004. С. 266, 436.

⁷ Див. докладніше: Колошук Н. Необхідність вивчення табірної поезії як віртуально-цілісного феномену // Волинь філологічна: текст і контекст: зб. наук. праць. Вип. 20: Аналіз та інтерпретація тексту. Луцьк: Східноєвропейський нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. С. 17-30; Колошук Н. Антиколоніальний дискурс у табірній ліриці поетів «Інтинської школи» // Літературознавчі студії / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Вип. 47. Київ: [ВПЦ «Київський університет»], [2016]. С. 148-160; Колошук Н. «Мое трагічне покоління»: про андеграунд української літератури у повоєнний період // Вісник Львівського університету. Сер. філологічна. Вип. 67. Ч. 2. Львів, 2018. С. 79-90.

торики літератури наразі ще не бачать – про це свідчать видані вже в незалежній Україні підручники, програми, словники тощо.

Відчутна ця прогалина й у ґрунтовній колективній монографії «Український дольний», де з визначних радянських поетів 1940-1950-х років присутні лише двоє – Леонід Первомайський та Андрій Малишко⁸. Ті, про кого не йдеться, представляють кілька поколінь, брутално вирваних із життя та з літератури в роки сталінських репресій. Із великими труднощами вони поверталися до творчої праці в роки «відлиги», повернення було затяжним і неодноразово переривалося та «перебивалося», як бачимо з їхніх біографій. У цій книзі постає дискретна хроніка такого повернення в родинних листах Кочура та його дружини Ірини Воронович, у переважній більшості писаних уже після табору, але ще належних інтинському періодові. І все-таки поети «Інтинської школи» сказали своє слово в літературі. Давно пора їх прочитати й оцінити належним чином.

Отже, робимо спробу коментувати віршову поетику у збірці Григорія Кочура «Інтинський зошит» на доказ того, що українська табір-на лірика та його особистий доробок були вагомим вкладом у розвиток національної поетичної традиції. Хоча вірші самого Кочура й були відомі, очевидно, лише в найближчому колі, дружні поради майстра напевне вплинули на тих, хто тягнувся до нього. Таким чином його власна поетика (до неї варто долучити й аналіз поетики його перекладних поетичних текстів) впливала на подальший розвиток української культури.

«Інтинський зошит» містить усього 27 поезій, зате кожна з них – унікальна перлина, варта окремого дослідження. Деякі вірші мають авторське датування, в інших воно відсутнє – очевидно, дещо відновлювалося з пам'яті чи перероблялося. Однак вірші розміщені не в хронологічному порядку, і це підказує читачеві, що прихований від поверхового погляду порядок визначається психологічним конфліктом у свідомості ліричного героя, нюансами його ставлення до світу й оточення, до товаришів у нещасті. Більшість

---

⁸ Див.: Український дольний: колективна монографія / за ред. Н. В. Костенко; упоряд. О. М. Собачко. Київ: Вид. дім Дмитра Бураго, 2013. С. 100-116.

текстів мають посвяти чи містять звертання – до дружини, друзів, минулого, поетів-класиків («**Вони, що захват і роздум свій...**»), зрештою – до себе самого та свого «двійника», адже це медитативна лірика, яка вимагає вдумливої уваги та співпереживання читача-співрозмовника.

Про обставини й задум створення збірки свідчить у своєму нарисі-спогаді про старшого колегу й наставника Леонід Череватенко: «Коли я запитав, чому він творив поезії в тюрмі і таборі, але жодного вірша не народив пізніше, “на волі”, Г. Кочур відповів коротко і сердито: “Не було потреби”. Граничне напруження всіх фізичних і духовних сил Г. Кочур вважав за невід’ємну складову поетичної (як оригінальної, так і перекладацької) творчості. Ось так і виникли вірші, що склали згодом “Інтинський зошит”. “Я перебував тоді на межі смерті і життя. Я був переконаний, що звідти вже не вийду, не побачу білого світу. Через що мені й захотілося залишити щось після себе – свої болі, свої надії, своє розуміння, бачення світу. ...”», – зізнався майстер молодшому колезі⁹.

Тематика віршів «Інтинського зошита» досить однорідна, адже породила їх тюремно-табірна неволя, виснаживши творця до небезпечної межі фізичних і духовних сил. Тим більше вражає формальна сторона – віршова поетика. Очевидно, що саме ритмічні, метричні, фонічні особливості текстів збірки мають основне виразне навантаження. Адже при повторенні образних та настроєвих мотивів віршова структура щоразу нова, не повторюється у жодному тексті (крім, зрозуміло, сонетів – їх у збірці п’ять). У 15 віршах використано класичну систему віршування: чотиристопний ямб у трьох віршах-посвятах та в одному з чотирьох «капризів» («**Каприз трагічний**»), п’ятистопний – у чотирьох із п’яти сонетів та одному вірші зі строфами-терцинами («**Перекладач**», із посвятою «Д. Паламарчукові»), шестистопний – в останньому сонеті (із посвятою Кузьмі Хобзеєві), у «**Капризі II**» та у вірші «**Якщо ти про мене пам’ятаєш досі...**». У вірші «**Розмова**» використано чергування п’яти- й шестистопних ямбів при перехресному римуванні; у вірші «**Бувало інколи: вертаючи додому...**» – шестистопний хорей;

⁹ Череватенко Л. «Отак і будеш у чужім труді ти своє шукати...» // Дніпро. 1995. №. 9 10. С. 101.

у «**Капризі III**» – чотиристопний амфібрахій. Завдяки різним анакрузам, клаузулам та зміні системи римування кожен текст звучать неповторно, не кажучи вже про розмаїтість предметно-образного змісту.

У 12 віршах використано переважно дольникову систему: три-, чотириікткові дольники, але є й вірші із чергуванням п'яти- та шестиіктовиків і навіть один вірш із довгими восьмиіктовими цезурованими рядками дольника – «**Дружині**». Ще в чотирьох віршах основою є поліметричні структури зі вживанням упереміш із довгими дольниками рядків тактовика та акцентного вірша («**Спостерігаю об'єктивно**», «**Отак і судилось: тинятися в тому померклому світі...**», «**Інокли**», «**Ненаписаний вірш**»).

Докладніше розглянемо приклади використання дольників, оскільки серед віршів неklasичної метрики таких текстів у збірці найбільше: 8 із 12, тобто дві третини. Дольниковим віршем написано перший (недатований) вірш збірки («**Весни розколихана широчінь...**»), який задає тон подальшому звучанню головних її емоційних та музичних мотивів: тут передано сум'ятливий стан душі ліричного героя, охопленого спогадами, його пориви до краси й гармонії, зачарені *прокльоном років німих*, і щемливі спогади про природу рідного краю – *весни розколихану широчінь*, нічний сад, небо – *цвяхований зорями храм, прозорий хрущів хорал...* Спогади допомагають йому *не заламатись* – «...*то серце кріпиться / твоя незламна блакить*», вона ж викликає з душі слова...

Вірш складається з довгих строф (10+10+14+12 складів у рядках-версах) із парною чоловічою римою. Вона неточна, зате з вишуканими й несподіваними асонансно-консонансними співзвуччями (наприклад, у першій строфі – 5 парних чоловічих рим на десять версів). У строфах переважають триікткові рядки зі вкрапленнями чотири-, п'ятиіктових та одного двоіктового (4-й рядок третьої строфи). Анакруза в більшості рядків односкладова, лише три виділені нульовою анакрузою. Для прикладу візьмемо першу строфу:

*Весни розколихана широчінь
Стривожила сад вночі:
Вслухались дерева, чуда ждучи,
В струнке гудіння хрущів,*

Кипів і пінився білий цвіт,
 І вітер з обіймів віт,
 З кайданів цвітіння, з полону пахтінь
 Втікати не смів і не хтів,
 І ледве стримувала блакить
 Невпинний тиск верховіть.
 U-UU-UUUU - 1- 2 – 4 -
 U-UU-U - 1-2 – 1 -
 U-UU-U-UU - 1-2 – 1 – 2 -
 U-U-UU - 1-1 – 2 -
 U-U-UU-U - 1-1 – 2 – 1 -
 U-UU-U - 1-2 – 1 -
 U-UU-UU-UU - 1-2 – 2 – 2 –
 U-UU-UU - 1-2 – 2 -
 U-U-UUUU - 1-1 – 4 -
 U-U-UU - 1-1 – 2 –

Другий вірш збірки – **«Вони, що захват і роздум свій...»** – сприймається як мистецька декларація. У ньому автор згадує дванадцятьох дорогих його серцю попередників та митців-сучасників – від Овідія, Війона, Тараса (Шевченка) й Лесі (Українки) до Тувіма, Пастернака й Тичини, котрі складають цілий світ: *«Все в тім літературенім світі / Поети обсіли, мов птахи на вітті»*. Світ поза звуками й барвами, витвореними митцями, викликає неоднозначне ставлення – там *«...На проклятих, благословенних путях / життя проходить. Справжнє життя»*. Однак той світ зневолив ліричного героя і засудив на кару, *«якої не видів, / Не відав недолею славний Овідій»*.

Вірш написано довгими (9-11 складів) попарно заримованими рядками на 4-5 іктів, без графічного поділу на строфи. Лише останні шість із 40 рядків відділені. Неточні асонансно-консонансні рими (*свій – світ, роки – кроків, левад – коливав, прастара – Тарас, кинуці – Тютчев, дощі – ні з чим* тощо) довільно чергують чоловічі й жіночі клаузули. Їхнє розмаїття при тому, що повторюється парна рима у досить довгому тексті, вражає: здається, на прикладах із Кочурових текстів можна показати всю палітру можливих способів римування – шкода, що ніхто цього багатства ще не використав як приклади в українських підручниках та посібниках із віршознавства.

Третій вірш – «**Я тих повинен бути голосом**» – моральне й мистецьке кредо автора, підкреслене вже назвою. На відміну від попередніх та наступних віршів без назв, яких у збірці 9 (тобто рівно третина всього складу), у цьому тексті назвою стає ледь видозмінений окремий рядок – двічі повторений (зі словом *стати* замість *бути*) у дев'ятому та чотирнадцятому катренах. Чотиристопний ямб у досить довгому (16 катренів із перехресним римуванням) тексті лунає суворо, урочисто, як заповіт чи клятва: автор бере на себе важкий обов'язок бути голосом тих, *чиє дихання захололо* або «...*Хто в многості вже стільки років / Між тундрами з питанням болісним / Невільничим ступає кроком*». Загалом це чи не єдиний приклад публіцистично-громадянської лірики у збірці Кочура – йому значно ближчі були мистецькі цінності, ніж суспільні. І лише в цьому вірші-клятві він, зважившись *обстати перед віками* за замучених, говорить про громадянський і моральний обов'язок митця: «...*Ми скромним словом правди тихої / Стозвукій галас переборем*».

Утвердження сили, мужності, бунтівливого спротиву не було покликанням Кочура. Його голос навіть у клятві – *тихий*, слово – *скромне, нелукаве* (однак цей шевченківський епітет створює поле асоціацій із лірикою поета-пророка). Ще одна авторська самохарактеристика ніби взята у середньовічного давньоруського книжника – *чуттям і таланом убогий* («Я тих повинен бути голосом»). Кочурова стихія – напружена рефлексія, прискіплива самооцінка, уважне споглядання. Один із небувалих до того в українській ліриці приклад віршамедитації – «**Спостерігаю об'єктивно**» (сьомий у збірці). Він відзначається особливою тонічною технікою вірша, складним синтаксисом та дивовижною звуковою оркестровкою (беремо для прикладу перших шість рядків і нумеруємо задля наочності):

- 1) А дивно буває, справді: от я, приміром, роздвоївся.
- 2) Перший я: гарячково граю в життя; удаю
ніби все як слід; хоробливо сміюсь;
- 3) А серцю несила терпіти вже; нерви як струни,
душа в неспокої вся;
- 4) І одчаю свого не сховаю, й розгубленості не втаю;
- 5) Так, неначебто мушу кудись іти, а згадаю –
піти нема куди,

6) Ну, і стримую смішне, зрадливе, ганебне,
дитинне бажання заплакати.

...

- 1) U-UU-U-U||U-U-UU-U
- 2) -U-||UU-U-UU-||UU-||UU-U-||UU-UU-
- 3) U-UU-UU-UU||-UU-U||U-U-UU-
- 4) UU-UU-UU-U||U-UUUUU-
- 5) -U-UU-UU-U-||UU-U||U-U-U-
- 6) UU-UUU-||U-U||U-U||U-UU-UU-UU

- 1) 1-2-1-2-1-2-2
- 2) 1-2-1-2-2-2-1-2-2-
- 3) 1-2-2-2-2-2-1-2-
- 4) 2-2-2-2-5-
- 5) -1-2-2-1-2-2-1-1-
- 6) 2-3-1-2-2-2-2-2

У кожному з 12-ти довгих рядків – від 17-18 до 23-25 складів, розділених цезурами (з яких одна – приблизно посередині – зумовлена не лише синтаксисом, а й ритмікою), а почасти й графічно на кілька «колін»; від п'яти до одинадцяти іктів; коливання проміжку ненаголошених складів між ними – 1-2 склади, але поодинокі проміжки – до 4. Отже, це акцентний вірш; до того ж рядки мають змінні анакрузи (від 0 до 2 складів) і клазули – чоловічі, жіночі, дактилічні. Рима – не просто неточна, а ще й складена, асонансна або консонансна чи комбінована з обох фонічних різновидів: *роздвоївся – в неспокої вся, удаю – сміюсь – не втаю, нема куди – заплакати, споглядає – волю дай, перестань, мов – танемо, не pomoжеться – знеможення*. Це наближує ритмічне звучання до розмовної мови, робить його гнучким, мінливим, сповнює дивовижними відлуннями, що викликають несподівані асоціації. Ліричний текст віртуозно продуманої побудови читаємо водночас і як вірш, і як спонтанний внутрішній монолог, де вже на фонічному й ритмічному рівні виражено тугу, відчай, знесилення і, попри все, стійкість знеможеної людини, її здатність до еластичного опору – як у стисненої пружини.

Віртуозними засобами схожий стан і настрої передаються у віршах «**Отак і судилось: тинятися в тому померклому світі...**» (12-

й), «Інколи» (14-й), «Дружині» (23-й), де здебільшого використано довгий цезурований дольниковий рядок (комбінування 4-, 5-, 6-іктових ритмів).

Настрої відчаю й туги не вичерпують змісту «Інтинського зошита», хоча, здавалося би, про що міг писати «Драконом д्रो-тяним поглинутий, / Из паці темної потвори...» («**Я тих повинен бути голосом**»), як не про відчай. У збірку входить любовна лірика, присвячена дружині, яка перебувала в сусідньому таборі («Дружині», «Простягни через простір свою знеможену руку...», «Молитва атеїста», «Якщо ти про мене пам'ятаєш досі...»), де понад усім безміром туги струменить палка надія й любов. Другий із цих віршів-звернень і підказав назву книги, яку ви оце зараз читаете, шановний читачу, – вірш-діалог, що містить зізнання в найчистішому і найвідданішому почутті, перевіреному роками страждань та розлуки. Діалогічною є, власне, кожна з поезій Г. Кочура.

У цьому діалозі важливі міркування про поезію та її вірних лицарів, про призначення митця. Збірка вражає глибиною розуміння ваги традицій, величі Слова, відповідальності за нього й саможертвним наміром іти нелегким шляхом творця, вірою в те, що цей шлях – єдине спасіння. Один із віршів такого змісту – «**Ненаписаний вірш**» (16-й) зі злегка іронічною посвятою: «М. Соколовському написав я цей вірш про ненаписаний вірш». Для прикладу візьмемо фрагмент:

...

- 9) Тріпоче життя в тенетах – укрийся в ажур сонета,
- 10) Що бажане, що мінливе – впіймай, затримай назавше,
- 11) На Дантові плечі ставши, закуй ланцюгом терцин,
- 12) Споминів луг золотавий поклади покосом октави –
- 13) Дай лад всьому світотвору та й пануй

над світом оцим...

...

- 9) U-UU-U-U||U-UU-U-U 1-2-1-2-2-1
- 10) U-UU-U-U||U-U-UU-U -2-2-3-1-2-1
- 11) U-UU-U-U||U-UU-U- -0-1-2-3-1-2-
- 12) -UU-UU-U||UU-U-UU-U -1-2-1-2-2-1-1
- 13) - -U-UU-U||UU-U-UU- -1-2-1-2-1-2-1

Вірш складається з 35 довгих цезурованих дольникових рядків (від 15 до 17 складів, розділених цезурою рівно або майже рівно посередині у комбінації 3/4+3 ікти). Анакруза односкладова (і подекуди нульова), клаузула чоловічих та жіночих рим чергується при перехресному римуванні кінцевих слів, але додатково з'являються внутрішні рими, які розділяють окремі рядки на додаткові (коротші наполовину) римовані двовірші у вигадливому візерунку відлунь: *тене-тах – сонета, назавше – ставши, золотавий – октави*. Вірш звучить водночас вишукано й легко, передаючи струнку логіку тез, якими ліричний герой переконує свого співрозмовника, що без Слова, народженого у творчих муках, *життя – не життя*.

Звернімо увагу на багатство асоціацій, породжених метафорами: *ажур сонета; закуй ланцюгом терцин; на Дантові плечі ставши; споминів луг золотавий поклади покосом октави* тощо. Наприклад, *покласти покосом можна отаву* – молоду траву, що влітку виростає на місці вже скошеної. Кочур-поет мислить образами рідного йому селянського світу, порівнюючи віртуозну роботу словотворця з роботою доброго господаря-селянина, який *дає лад усьому*, бо селянська праця немислима без творення гармонії навколо господаря, як і робота митця. Метафора *поклади покосом октави* – багатомірна, синестетична, оскільки поєднує задля взаємопідсилення зорові, слухові й інші асоціації в єдиному вишуканому образі: рівенькі селянські покоси на лузі і строгий порядок римування у восьмивіршах-октавах...

Уроки Г. Кочура стали в пригоді багатьом його друзям табірних літ та ірпінського періоду. Не кажучи вже про визнання метром перекладу, неформальним лідером нової української перекладацької школи, що виростала на руїнах Розстріляного Відродження у 1960-х роках, – він став наставником цілої когорти митців-табірників: визначними поетами з його легкої руки стали Микола Сарма-Соколовський, Дмитро Паламарчук, Микола Василенко, Іван Савич, Іван Гнатюк. Кожен із них заслуговує пильної уваги науковців, зокрема і як майстер вірша. Серед названих Д. Паламарчук та І. Гнатюк віддавали перевагу класичній формі, чимало сил доклали до перекладацької праці (особливо Д. Паламарчук). М. Соколовський та М. Василенко писали переважно верлібром. Їхня спадщина ще практично не вивчена.

Єдина збірка власних віршів Григорія Кочура показує, що як митець він успадкував традицію модерного періоду української поезії та плідно її продовжив, уже в 1940-х роках розширюючи її рамки, оскільки спирався на відкритий йому величезний досвід світової класики. Перші, нині знамениті його переклади (як-от «Ворон» Едгара По) зроблені ще в концтаборі. Листи інтинського післятабірного періоду, коли Кочур у складних матеріальних та побутових умовах шукав можливості повернутися в Україну, знайти працю за покликанням і відстояти своє місце в літературі, переповнені міркуваннями про ті чи інші переклади: майстер радиться зі своїм поки що єдиним критиком і найближчим другом – дружиною – про найдрібніші деталі тексту, над яким працює, ділиться планами й задумами. У листах видно, наскільки творче життя благотворно впливало на його душевний стан, наповнювало силою й рішучістю («...не в гніві, не в обуренні, / А в певності тривкій, мов камінь...») іти за благородною метою – протистояти убивчому тискові тоталітарної системи, яка на його очах, на очах його покоління вбивала не лише окремих людей, а й цілі народи: «Діла й думки мета змагала ця – / Усім часам, усім народам / Щоб рідне слово розлягалось, / Подібне рикам повноводим» (**«Я тих повинен бути голосом»**).

Кочурова віршова поетика в «Інтинському зошиті» вражає вишуканістю, розмаїттям, використанням незатертих формальних прийомів віршування, оновленням класичної форми, позаяк є талановитим втіленням ідей, незвичних для легальної тодішньої (сталінського періоду) української літератури – розвиває екзистенційні трагічні мотиви, декларує вагу поетичного слова. Масштаб Кочурового таланту розуміли його табірні друзі й пізніші прихильники, які під його доброзичливою опікою знаходили свій шлях у літературі та перекладацтві, однак нині через відсутність чи мало-доступність видань про нього мало згадують як про талановитого Майстра.

Українська поетична традиція у своїй тягlostі насправді була потужною навіть у часи найлютіших репресій та нищівної русифікації у застійні часи. Завдяки Г. Кочурові та представникам співдружності, що її умовно називаємо «Інтинською школою», поезія розвивалася як андеграундна течія, і традиційна система віршування в ній поєднувалася з експериментальними некласичними формами ще до при-

ходу в літературу представників Нью-Йоркської чи Київської школи та авангардистів-вісімдесятників. У книзі **«Простягни через простір свою знеможену руку...»** бачимо і духовно-поетичний бік змагання за життя в умовах виживання (вірші **«Інтинського зошита»**), і конкретні деталі буденного виміру існування художника – у **«Родинних листах»** подружжя Кочурів.

Літературно-художнє видання

Кочур Григорій Порфирівич
Воронович Ірина Михайлівна

**«Простягни через простір
свою знеможену руку...»:**

вірші та родинні листи
1945–1959 років

ISBN 617-7391-35-6

Відповідальний за випуск *Є. Ю. Захаров*
Редактор *Н. Г. Колошук*
Комп'ютерна верстка *Ю. А. Жданов*

Підписано до друку 11.09.2018
Формат 60×84 1/16. Папір офсетний. Гарнітура Times
Умов. друк. арк. 12,78. Облік.-вид. арк. 12,13
Наклад 500 прим. Зам. № КС-06/18

ТОВ «ВИДАВНИЦТВО ПРАВА ЛЮДИНИ»
61002, Харків, вул. Дарвіна, 7, кв. 35
Свідоцтво Державного комітету телебачення і радіомовлення України
серія ДК № 4783 від 23.10.2014 р.
ел. пошта: distribution.hr.publisher@gmail.com

Друк: ФОП Капуста С. І.
61168, м. Харків, вул. Героїв Праці, 12-Б, кв. 143